

დავით გვჩიტიშვილი

ქართლის ცხოვრების მესაიდუმლო

ა

იუანე ჯავახიშვილი

ა

საქართველოს სსრ
საბავშვო და აზალგაზოდობის ლიტერატურის
სახელმწიფო გამომცემლობა
„ნაკადული“

მშობლები, ბავშვობა და ყრობა, გიმნაზიის წლები

ივანე ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილი დაიბადა 1876 წლის 11 (23) აპრილს ქალაქ სიღნაღში. მამამისი ალექსანდრე ივანეს ძე ჯავახიშვილი პედაგოგი იყო. ამასთან ერთად იგი ეწეოდა სამეცნიერო მოღვაწეობას. მის ნაშრომს გორის შესახებ დღესაც არ დაუქარგავს მნიშვნელობა. ი. ჯავახიშვილის დედა სოფიო ათანასეს ასული ვახვახიშვილი „მაღალი, ტანადი, ნაზი და დარბაისელი მანდილოსანი იყო. მის ჭკვიან და ალერსიან თვალებში — რომელთაც ხანდახან სევდა გადაჰქრავს ოდნავად და რომელნიც თითქოს თქვენ სულში იცქირებიანო — დიდი სიბოა და მიმზიდველობა“ — წერს ი. ჯავახიშვილის სიყრმის მეგობარი პოეტი კოტე მაყაშვილი.

ალექსანდრე ჯავახიშვილი, როგორც ქართველი პატრიოტი, შვილებს ქართულ წესსა და რიგზე ზრდიდა, სამშობლოს წარსულისადმი ინტერესს უღვიძებდა, ქართული ენისადმი სიყვარულს უნერგავდა; ოჯახში ნიადაგ ქართული ისმოდა. ალექსანდრე ჯავახიშვილი ყველა ქართულ ყურნალ-გაზეთს ღებულობდა. როგორც ივანე ჯავახიშვილის მოგონებებიდან ჩანს, მათ ბიბლიოთეკაში „ყველა წიგნი მოიპოვებოდა, რაც კი კავკასიაში და საქართველოში იყო გამოცემული“.

მშობლიური ხალხისადმი სიყვარული ი. ჯავახიშვილს ბავშვობაშივე ჩაენერგა. ამიტომაც მან თავისი ერთ-ერთი აღზრდილი ძირითადი ნაშრომის „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი წიგნი საყვარელი მშობლების ხსოვნას მიუძღვნა.

1885 წელს ი. ჯავახიშვილი თბილისის პროგიმნაზიაში შე-

ვიდა, ხოლო 1888 წელს გიმნაზიის მეორე კლასში იქნა მიღებული, სადაც 1895 წლამდე სწავლობდა. ეს პერიოდი მრავალმხრივ საინტერესო ხანა იყო ი. ჭავჭავაძის ცხოვრებაში.

ქართული კულტურის სიყვარულისა და თავყვანების პირობებში აღზრდილ ივანესათვის გიმნაზიის რეჟიმი აუტანელი გამოდგა. მაშინდელ გიმნაზიაში იდეენებოდა ყოველივე პროგრესული, ქართული, ეროვნული. გიმნაზიისადმი ივანე ჭავჭავაძის დამოკიდებულების შესახებ, ძვირფას ცნობას გვაწვდის მისი სიყრმის მეგობარი, ივანე თედორეს ძე ნიჟარაძე: „გიმნაზია ვანოს არ მოსწონდა, სწავლობდა კი კარგად. გარუსების ტენდენცია და ქართული კულტურის დევნა სულს უხუთავდა ქართველ შეგნებულ მოწაფეობას“.

ივანე ჭავჭავაძის გიმნაზიის გარეთ ახერხებდა ქართული კულტურისა და ისტორიის შესწავლას. ივანე ნიჟარაძის სიტყვით: „შეგნებული ქართველი ახალგაზრდობა დამოუკიდებელი სწავლობდა თავის ენასა და კულტურას; მათ შორის საუკეთესო წარმომადგენელი იყო ვანო. მას უკვე გიმნაზიაში ჰქონდა გადაწყვეტილი, რომ უნივერსიტეტის აღმოსავლური ენების ფაკულტეტის ქართულ-სომხურ განყოფილებაზე შევიდოდა. ვანო ძალიან ნაკითხი იყო: ამ მხრივ დიდი ღვაწლი მიუძღვის მის ძვირფას დედ-მამას, რომლებმაც ჩაუენარგეს თავის შვილებს ქართული კულტურის სიყვარული. ჩემის თვალთ მინახავს, როგორ ცდილობდნენ ძმები (ვანო, გიორგი, მიშა და დათა) უფრო ადრე წაეკითხათ შინ მიტანილი ქართული ჟურნალ-გაზეთები, ვიდრე შეუდგებოდნენ გიმნაზიის გაკვეთილების შესწავლას“.

გიმნაზიაში ი. ჭავჭავაძის ყველაზე უფრო ინტერესი იტაცებდა. გ. ფონდოევი გადმოგვცემს: „განსაკუთრებით უყვარდა ვანოს ისტორია: თვით ისტორიის მასწავლებელსაც უყვარდა მოსმენა ვანოს პასუხებისა, რომლებიც არასოდეს არ იყო გაზეპირებული და ტრაფარეტული; ეს პასუხები ყოველთვის ამომწურავად გადმოგვცემდნენ იმ ეპოქის სულს, რომელზედაც მოგვითხრობდა ვანო“. ივანე ჭავჭავაძის მაშინ იმდენად გატაცებული ყოფილა ისტორიული საგნებით, რომ

საგულისხმო რეფერატებსაც წერდა. მაგალითად, მას ჯერ კიდევ მაშინ წაუყითხავს მოხსენება: „ანდრია მოციქულის მოგზაურობა საქართველოში“. ივანე ნიჟარაძის გადმოცემით. „ამის შემდეგ ვანომ მეორე რეფერატიც წაიკითხა ინგლისელი ისტორიკოსის ბოკლის შესახებ“.

გიმნაზიის წლებშივე ი. ჯავახიშვილს შეუმუშავდა შეხედულება: როგორც არ შეიძლება ისტორიული წყაროსა და ფაქტის უკრიტიკოდ მიღება, ასევე შეუწყნარებელია ისტორიული ფაქტების ხელაღებით უარყოფა.

ი. ნიჟარაძის გადმოცემით, როცა ვანომ წაიკითხა რეფერატი: „ანდრია მოციქულის მოგზაურობა საქართველოში“, მარიამ იოსების ასული (ეს იყო ი. ჯავახიშვილის ნათესავი, ცნობილი ხალხოსანის იოსებ ქრისტეფორეს ძე მამაცაშვილის ქალიშვილი) შეეკამათა ვანოს ამ ფაქტის სინამდვილეზე. მას, როგორც ხალხოსნურად განწყობილ ქალს, არაფერი ქრისტიანული არა სწამდა. ვანო არ იზიარებდა ისტორიული ფაქტების ასე უსაფუძვლოდ უარყოფას“.

კოტე მაყაშვილი იგონებს: „შენგედრის დროს ჩვენი ბაასის თემა ყოველთვის ერთია: საქართველო, მისი წარსული, აწმყო, მისი ლიტერატურა და სხვ.“

მას შემდეგ, რაც ქართველი ხალხოსნების პოლიტიკური მიზანსწრაფვა გაკოტრდა, ხოლო ხალხოსანთა ჯგუფები, როგორც ორგანიზაცია, დაიშალა, ვინც გადარჩა დაპატიმრებას. ან პატიმრობიდან ჩამოვიდა, ბრძოლის მეთოდი შეცვალა და ქართველი ხალხის ეროვნული შეგნების გამოღვიძებას კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობით შეეცადა. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა გორის მაზრა, — ი. ჯავახიშვილის სამშობლო. სოფრომ მგალობლიშვილის სიტყვით „მასწავლებლები შევეუდექით სკოლაში ახალი სიოს შეტანას, უფროს კლასებში, სადაც უკვე 14-15 წლის ყმაწვილები ისხდნენ. შეგვექონდა რევოლუციური შინაარსის ნაწერები, მოთხრობები, ლექსები... ვაცნობდი ქართულ მწერლობის და ენის დევნა-შევიწროვებას მონარქიული რეჟიმისაგან, ვუკითხავდი შესანიშნავ ისტორიულ ამბებს, რომელსაც მე თვით საგანგებოდ

ვამზადებდი. ბავშვებს შუყვარდათ ქართული ისტორია, სამ-
შობლო, დედა-ენა, ქართული მწერლობა“.

განსაკუთრებით გავრცელდა მაშინ სოფლებში სალამო-
წარმოდგენების გამართვა.

ქართული სალამო-წარმოდგენები, ეროვნული ცეკვა-
კონცერტები ახალგაზრდობაში, ხალხში, აღვივებდნენ ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის იდეას. 1887 წლის 26 აპრილს გორს ეწვია ლადო აღნიაშვილის მომღერალთა გუნდი. ამის შესახებ გორიდან იწერებოდნენ: „როდესაც პირველად დავინახეთ მომღერალთა გუნდი სცენაზე ქართულის მამა-პაპეულის ტანისამოსით, გამოუთქმელს აღტაცებას და წუტარებას მივეცით. მე, ამ სტრიქონების დამწერი, ისე ავლელდი, ისე ზე აღვიზიდე, რომ ქვეყნად აღარა ვგრძნობდი თავსა. გული ამიდუღდა, ამიჩუხჩუხდა და უნებლიეთ თვალ-თაგან ცრემლის ნაკადი წამსქდა. მე მგონია, რომ ყველა ქართველი ამ ყოფაში იქნებოდა, როცა პირველად დაინახავდა ხოროს, რომელიც შეუდგა მამაპაპეულ სიმღერათა აღდგენას“.

ასეთი მოძრაობა, — მისწრაფება მშობლიური ხელოვნებისა, კულტურისა და ენა-ისტორიის შესწავლისაკენ, — მარტო გორში როდი იყო, იგი თანდათან ფეხს იკიდებდა საქართველოს ყველა კუთხეში. ქართველი ხალხი უკეთესი მომავლისათვის ემზადებოდა.

ბუნებრივია, რომ ფართოდ გათვითცნობიერებული ივ. ჯავახიშვილი, რომელიც დიდ დროს ანდომებდა გარეშე ლიტერატურისა და ჟურნალ-გაზეთების კითხვას, მოწინავეთა გულისწადებს ადვილად მიხვდებოდა. ამით უნდა აიხსნას ის გატაცებული მუშაობა კულტურულ-საგანმანათლებლო ასპარეზზე, რომელსაც ეწეოდა იგი მე-19 საუკუნის 90-იან წლებში.

კოტე მაყაშვილის გადმოცემით, ივ. ჯავახიშვილი გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ სოფელ ხოვლეში გაემგზავრა და უნივერსიტეტში შესასვლელად დაიწყო მზადება. მაგრამ ივანე მაინც პოულობდა დროს ახალგაზრდებთან საუბრებისათვის. „ახალქალაქში ბევრი ნაცნობი და ნათესავი ჰყავს. ახალგაზრდობა იკრიბება ვისთანმე. შუაში ვანო უზის. იგი ჩემთვის უკვე

ნაცნობი გატაცებით უამბობს დამსწრეთ საქართველოს წარსულზე, აწმყოსა და მომავალ პერსპექტივებზე; მოუწოდებს ახალგაზრდობას, შექმნას სამეცნიერო, სალიტერატურო, სამეურნეო და სხვა წრეები... გაათავებს ბაასს. მერე შესკუპდება თავის ცხენზე და ნახევარ საათში ისევ თავს ამოჰყოფს მშობლიურ სოფელში, სადაც იგი მოღვაწეობს ამგვარადვე და თან მეცადინეობს. იგი ხშირი სტუმარია ტაძართა, სასახლეთა და ციხეთა ნანგრევებისა. მის ცნობისმოყვარე თვალს არა გამოეპარება რა. ჭაბუკს უკვე შეძენილი აქვს დიდი მასალა და იგი შედის უნივერსიტეტის შენობაში გაბედულად, თავისი ძალის მოიმედე“.

კიდევ უფრო საგულისხმოა ი. ნიქარაძის მოგონება: „ზაფხულს ვატარებდით ხოვლეში (სოფელი სადგურ გრაკალთან). იქ ვაწყობდით რეფერატების კითხვას, სიმღერა-გართობებს, წარმოდგენებს და გათხრებს. ვანოს ნათესავმა, ცნობილი ხალხოსნის იოსებ ქრისტეფორეს ძე მამაცაშვილის ქალიშვილმა, მარიამ იოსების ასულმა ჯავახიშვილისამ, თავის ორსართულიან სახლში დაგვიტმო ერთი ოთახი, ქვედა სართულში; ის ოთახი გადავაქციეთ ბიბლიოთეკა-სამკითხველოდ და იქ ვიკრიბებოდით“; ი. ნიქარაძე განაგრძობს: „დავადგინეთ, რომ მეორე დღეს წავიდოდით გათხრებზე. დილით ხოვლეს ახალგაზრდობა შეიარაღებულნი ბარებით, თოხებით და წერაქვებით — ვანოს ხელმძღვანელობით მივდიოდით ხოვლეს ზევით ბლომად მოფენილ ნანგრევებზე (ნასოფლარი). უფრო კი ეკლესიის ნანგრევებზე დავიწყებდით თხრას. თოხის ან წერაქვის ყოველი მოქნევა უნდა ყოფილიყო ფრთხილი და მოხერხებული, რომ არ გაგვეფუჭებინა ამოთხრილი ნივთი. ბარებით ასევე ფრთხილად მიწას გადავყრიდით ხოლმე და ამოვიღებდით ან ჩუქურთმიან, ან სურათებიან ქვას წარწერით. აქ უნდა გენახათ ვანოს აღტაცება. მის სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. გეგონებოდა, რომ ვანო უძვირფასეს მეგობარს შეხვდაო. გათხრების შემდეგ ზეიმით მოვდიოდით, შინ ნაპოვნი ქვა მოჰქონდა ან თვითონ ვანოს, ან ისეთ სანდო პირს, რომელიც ქვას ფრთხილად წამოიღებდა. სადამოს გრძელდებოდა სიმღერა და

ცეკვა კალოზე, რასაც ყოველთვის ესწრებოდნენ კავსაძეები“.

ამგვარად, ივ. ჯავახიშვილი სიყრმიდანვე ხალხთან არის, ხალხისაგან სწავლობს, ცდილობს, რითაც შეუძლია, ხალხს დაეხმაროს. ყოველგვარი კეთილი საქმისადმი მისწრაფება, განვითარების ფართო ჰორიზონტი, მეგობრებისადმი გულთბილი დამოკიდებულება ივ. ჯავახიშვილს მეგობართა შორის პირველ ადგილზე აყენებდა და მის სიტყვას იჭერებდნენ არა მარტო თანატოლები, არამედ უფროსებიც.

გიმნაზიის დირექტორი ივ. ჯავახიშვილს ახასიათებდა, როგორც პატიოსან, ზრდილობიან და შრომისმოყვარე ახალგაზრდას. „...იგი არის, — ვკითხულობთ გიმნაზიის მიერ გაცემულ დახასიათებაში, — მშვიდი, თავაზიანი, რის გამოც ყველას უყვარს. ჯავახიშვილი დაჯილდოებულია ბუნებრივი ნიჭით, მასთან ძლიერ შრომისმოყვარე და მუყაითია... ბევრს კითხულობს და ფრიად ნაკითხია. კარგად უკრავს ვიოლინოს და გატაკებულია ამითი. ის საუკეთესო და მეტად თავაზიანი ახალგაზრდაა არა მარტო უფროსების, არამედ ტოლებისა და უმცროსების მიმართაც“.

თავაზიანობა, ხალხის გულწრფელი სიყვარული, შრომისადმი შეგნებული დამოკიდებულება სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე ახასიათებდა ივანე ჯავახიშვილს.

ივანე ჯავახიშვილი რუსეთში

პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტი

თბილისის პირველი გიმნაზია ივანე ჯავახიშვილმა 1895 წელს დაამთავრა. ამ დროისათვის მას თავისი მომავალი უკვე გარკვეული ჰქონდა.

1895 წლის აგვისტოში ივ. ჯავახიშვილი პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის სომხურ-ქართულ-ირანულ განყოფილებაზე შევიდა. აქ ის სპეციალურ საგნად საქართველოსა და სომხეთის ისტორიას ირჩევს, მაგრამ ისტორიულ-ფილოლოგიურსა და იურიდიულ ფაკულტეტებზეც ესწრება ლექციებს. მაშინ პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტი ერთ-ერთ ძლიერ ფაკულტეტად ითვლებოდა და იქ გამოჩენილი მეცნიერები მუშაობდნენ. უნივერსიტეტში ივანე ისმენს სხვადასხვა კურსებს: სომხურ ენასა და ლიტერატურას — ნ. მართან, ქართულ ენასა და ლიტერატურას — ალ. ცაგარელთან, სპარსულ ენასა და ლიტერატურას — ეუკოვსკისთან, აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიის ზოგად კურსს — ვესელოვსკისთან, რუსეთის ისტორიას — პლატონოვთან, სირიულ ენას — კოკოვცოვთან და სხვ. ამასთან ერთად სპეციალურ სემინარებშიაც მუშაობდა: ალ. ცაგარელის, ვ. როზენის, ნ. მარისა და პ. კოკოვცოვის ხელმძღვანელობით.

თავისი ნაკითხობით და ქართული ისტორიულ-ფილოლო-

გიური ძეგლების კარგი ცოდნით ივ. ჯავახიშვილმა ადრევე მიიპყრო სპეციალისტების ყურადღება. 1901 წელს ნ. მარი ი. ჯავახიშვილის შესახებ წერდა: „უნივერსიტეტში შემოსვლისთანავე ჯავახიშვილი ამჟღავნებდა ქართული ლიტერატურის გამოცემული ძეგლების გარკვეულ ცოდნას, რაც ჩემს მიერ შემჩნეული იყო პირველ ლექციებზევე. შემდგომმა მუშაობამ ამ მიმართულებით მას საგრძნობი მიღწევები მოუპოვა. მისი ამ მიღწევების შესახებ მეცნიერულ ქართველოლოგიაში მე ვმსჯელობ საკუთარი დაკვირვების საფუძველზე“. ნ. მარი აღნიშნავდა, ივანე ჯავახიშვილი ერთნაირ ინტერესსა და წარმატებას იჩენს როგორც ქართულ, ისე სომხურ ენასა და ლიტერატურის ისტორიაში.

შრომისადმი სიყვარულისა და სწავლისადმი ასეთი გატაცების გამო ნიკო მარმა სტუდენტი ი. ჯავახიშვილი დაიახლოვა და არა მარტო საუნივერსიტეტო ლექციებსა და სემინარებში ამეცადინებდა მას, არამედ ბინაზეც იწვევდა და დამატებით საათებს უტარებდა. ნ. მარმა გაითვალისწინა ივანე ჯავახიშვილის საღი ნიჭი, ფართო ნაკითხობა, მეცნიერებისადმი უანგარო სიყვარული და 1899 წლის 20 მაისს საპროფესოროდ მოსამზადებლად უნივერსიტეტში მისი დატოვება მოითხოვა.

1898 წელს ივ. ჯავახიშვილმა წარადგინა ნაშრომი—„ანდრია მოციქულისა და წმ. ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“, რომელიც უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭომ მოიწონა და მისი ავტორი ოქროს მედლით დააჯილდოვა.

უნივერსიტეტში ყოფნის დროს ის, გარდა სპეციალური საგნებისა, დამატებით ისმენდა ხელოვნების ისტორიას, სამართლის ისტორიას და, როგორც ნ. მარი ამბობს, საორიენტალისტიკო და საერთო განათლების გაფართოების მიზნით ცდილობდა წაეკითხა ყველაფერი, რაც კი ლექციების დროს რეკომენდებული ლიტერატურა იყო.

ისე როგორც გიმნაზიაში სწავლის დროს, უნივერსიტეტშიც ივ. ჯავახიშვილი მარტო აკადემიზმით არ იყო გატაცებული და ფართო მუშაობას ეწეოდა ქართველ სტუდენტებთან. აქაც იგი ქართული კულტურის საუკეთესო პროპაგანდისტი იყო.

ი. ნიჟარაძე იგონებს: „1895 წელს ვანომ და მე გავათავეთ გიმნაზიის კურსი და ერთად გავემგზავრეთ ლენინგრადში (მაშინდელ პეტერბურგში). ვანო შევიდა აღმოსავლური ენების ფაკულტეტზე, მე ისტორიულ-ფილოლოგიურზე; დავსახლდით, ესე იგი ვიქირავეთ ოთახი ერთად, ყაზანის ქუჩაზე № 15. ამ წლის სექტემბერშივე ჩვენ ბინაზე ვანოს მეთაურობით შედგა ქართველ სტუდენტთა საერთო კრება; ჩამოყალიბდა ქართული სათვისტომო (землячество), ამოირჩიეს გამგეობა, ხაზინადარი და ბიბლიოთეკარი“. ამ ორგანიზაციას უსათუოდ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ორგანიზაციის მიზანი თავისებური კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობის წარმოება იყო.

ეს ორგანიზაცია ცდილობდა, ყველა ქართველი ჩაება თავის საქმიანობაში. ამ მხრივ მას თვალსაჩინო წარმატებაც ჰქონდა. დამახასიათებელია ერთი ასეთი დეტალიც: პეტერბურგის უნივერსიტეტში მოღვაწეობდა დიდი ქართველი ფიზიოლოგი, აკადემიკოსი ივანე თარხნიშვილი. იგი თავისი გამოკვლევებითა და შინაარსიანი ლექციებით განთქმული იყო არა მარტო პეტერბურგში, არამედ მთელ რუსეთსა და საზღვარგარეთაც. ამ მეცნიერით დიდად ამაყობდნენ ქართველები და მათ შორის პეტერბურგში მყოფი ქართველი სტუდენტებიც. ერთი კი სწყინდათ, რომ მან ქართული ეუდად იცოდა. ორგანიზაციის წევრებმა ი. თარხნიშვილს ქართული ჟურნალ-გაზეთები გამოუწერეს. მართლაც, მან მოულოდნელად „ფოსტით რამდენიმე თვის ჟურნალი „მოამბე“ და ქართული გაზეთები მიიღო. როდესაც გაკვირვებული პროფესორი შეეკითხა, ვინ გამოგზავნა ეს და რად გამოგზავნაო, მას მისცეს ბარათი, სადაც ეწერა: „ყოველი ქართველი მოვალეა იცოდეს ქართული და საკუთარ პრესას კითხულობდესო“. ამის შემდეგ ათურმე თარხნიშვილი ყოველთვის იწერდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს და ქართულიც შეისწავლა. ივანე ჯავახიშვილის ინიციატივით პეტერბურგში მყოფი ამიერკავკასიის და განსაკუთრებით სამხრეთიდან მოსულ სტუდენტებთან დამყარდა კავშირი და დაარსდა „ამიერკავკასიის სათვისტომო“.

გარდა ამისა, ივ. ჯავახიშვილის თაოსნობით იმართებოდა

„ქართული საღამოები“. ასეთი საღამოები, რომელთა პროგრამები უმთავრესად ქართული ცეკვა-სიმღერებისაგან შედგებოდა, დიდძალ მაყურებელს იზიდავდა და მთელი ფულადი შემოსავალი ღარიბ სტუდენტებს ხმარდებოდა.

ივანე ჯავახიშვილის დატოვება უნივერსიტეტიდან საპროფესოროდ მოსამზადებლად

ი. ჯავახიშვილმა უნივერსიტეტში სპეციალისტების ყურადღება მიიპყრო და, როდესაც უნივერსიტეტი დაამთავრა, აღიძრა საკითხი უნივერსიტეტში საპროფესოროდ მოსამზადებლად მისი დატოვების შესახებ. მართლაც, 1899 წლის 21 მაისს აღმოსავლური ენების ფაკულტეტის დადგენილებით ივ. ჯავახიშვილი დატოვებულ იქნა საპროფესოროდ მოსამზადებლად. ეს დადგენილება უნივერსიტეტის საბჭომ დაამტკიცა და იგი 1899 წლის პირველი ივლისიდან ძალაში შევიდა. ივ. ჯავახიშვილის საპროფესოროდ მოსამზადებელი ვადა ორი წელი იყო. განათლების სამინისტრომ უნივერსიტეტის შუამდგომლობა დააკმაყოფილა და ივ. ჯავახიშვილს 1900 წლის პირველი იანვრიდან წლიურად დაუნიშნა სტიპენდია 600 მანეთის ოდენობით. იგი სომხური ფილოლოგიის სპეციალისტი უნდა გამხდარიყო.

საკვირია აღინიშნოს, რომ ივანე ჯავახიშვილი უნივერსიტეტის დამთავრებისას თავისუფლად იყენებდა ბერძნულ, ლათინურ, სომხურ, სპარსულ და სირიულ წყაროებს.

ნ. მარის დახასიათებით, მან ზედმიწევნით კარგად იცოდა რუსული ენა და ევროპული ენები (გერმანულ ენაში უნივერსიტეტში ყოფნის დროს კერძოდ ემზადებოდა, ხოლო სრულყოფის მიზნით ის 1898 წელს საზაფხულო არდადეგების დროს ქ. კენიგსბერგს გაემგზავრა).

სამაგისტრო გამოცდები

1901 წლის 27 იანვარს ივანე ჯავახიშვილი უკვე სამაგისტრო გამოცდებზე გავიდა. სხდომის ოქმში მოიპოვება შემდეგი ჩანაწერი:

„სხდომა 1901 წლის 27 იანვრისა. მუხლი 2. ჩატარდა გამოცდა ჯავახიშვილისა ქართული სიტყვიერების მაგისტროსის ხარისხზე. მიცემულ იქნა შემდეგი კითხვები.

ქართულ ენაში:

1. წაკითხვა, გადათარგმნა და გარჩევა ტექსტისა „ქართლის ცხოვრებიდან“.

2. წაკითხვა, გადათარგმნა და გრამატიკული გარჩევა ტექსტისა ვახტანგის „დასტურლამალიდან“.

ქართულ სიტყვიერებაში:

1. ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალი“, როგორც სიტყვიერების ძეგლი.

საქართველოს ისტორიიდან:

1. როდის მოვიდნენ პირველად საქართველოში, ოსმალთურქები, როგორც დამპყრობნი? როდის აიღეს ქუთაისი, თბილისი?

2. ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა“.

ხელს აწერს პროფესორი ალ. ცაგარელი.

ამ გამოცდების ჩაბარების შემდეგ ი. ჯავახიშვილმა მოიპოვა „ქართული სიტყვიერების მაგისტრანტის ხარისხი“.

საკვალიფიკაციო-სამეცნიერო მივლინება

საზღვარგარეთ

სამაგისტრო გამოცდების ჩაბარების შემდეგ, კვალიფიკაციის ამაღლების მიზნით. ივ. ჯავახიშვილი მიავლინეს საზღვარგარეთ, იგი ბერლინის უნივერსიტეტში მოეწყო.

1901 წლის 17 მარტს ბერლინიდან ივანე ჯავახიშვილი ნ. მარს სწერდა: „ჩემს მიერ დასახულ ზოგიერთ სამუშაოთა

წარმატებით შესრულებისათვის (საკითხებზე: „ქართულ-სომხური ეკლესიის გაყოფის შესახებ“, „ქრისტიანობის ხასიათი ძველ სომხეთსა და საქართველოში“, „ეკლესიის ორგანიზაცია“, „სამღვდელოების ფეოდალური ხასიათის შესახებ საქართველოში“, „მიწის ფეოდალიზაცია სომხეთსა და საქართველოში“, „საეკლესიო ხელისუფლებისა და ფეოდალების ბრძოლის შესახებ დავით აღმაშენებლიდან თამარის პერიოდამდე, ე. ი. XII—XIII საუკუნეებში“) სასურველია სპეციალურად შესწავლილ იქნას ქრისტიანული ეკლესიის დოგმათა ისტორია და საეკლესიო ლიტერატურა პროფ. პარნაკთან, აგრეთვე შუა საუკუნეები ევროპაში და ფეოდალური ინსტიტუტების ისტორია გერმანიაში პროფ. ლამპრეხთან. ჩემთვის, რომელიც ქართველოლოგიას ვსწავლობ, აუცილებელია ბიზანტიოლოგიაში მუშაობა, რათა გათვალისწინებულ იქნას ბიზანტიის გავლენა საქართველოზე, სასურველი იქნება ვიმუშაო ბიზანტიოლოგიაში პროფ. კრუმბახერთან“.

დანამდვილებით ვიცი, რომ ივ. ჯავახიშვილი მუშაობდა პარნაკთან, მაგრამ აქ ჩამოთვლილ სხვა მეცნიერებთან იმუშავა თუ არა, სხვა წყაროებიდან არ ვიცი. აკად. აკ. შანიძემ და პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა დასაშვებად მიიჩნიეს, რომ ივანე ჯავახიშვილი შესაძლებელია დასახელებულ პროფესორებთანაც მუშაობდაო. ვიცი, აგრეთვე, რომ ი. ჯავახიშვილი სამართლის ისტორიაშიც მუშაობდა პროფ. ბრუნერის ხელმძღვანელობით, და როგორც ივ. ნიჟარაძემ გადმომცა, იგი შუპართანაც მეცადინეობდა. მთავარი სამუშაოები მაინც, ჩანს, პარნაკთან ჰქონია. ბერლინიდან ივანე ჯავახიშვილი ი. ნიჟარაძეს სწერდა: „შენი გამოგზავნილი სათავადაზნაურო სკოლის ანგარიშები და სტატისტიკური ცნობები დიდი ხანია მივიღე. სამწუხაროდ ეს ცნობები იმდენად მოკლეა, რომ გამოყენება ძალიან ძნელია; მე მიწოდდა, რომ აღნიშნული ყოფილიყო თითოეული ქარხანა, თუ მადანმღვიმეები სად მდებარეობენ და ვის ეკუთვნიან, ან რის შემპყუავებელია თითოეული განსაკუთრებით. პარნაკი მე კარგად გავიცანი, ერთხელ ვახშმდაც ვი-

ყავ მიპატივებული. ჰარნაკმა ცოტა რუსულიც იცის, ლაპარაკის მოხერხება შეუძლიან, წინათ დორპატში იყო და დიდი ხანია, რაც რუსულად აღარ ულაპარაკნია. მე ცოტა ხანს მელაპარაკა რუსულად. იგი ჩინებულად კითხულობს ლექციებს, საინტერესოა და საყურადღებო თითოეული მისი შეხედულება. ძალიან ნასწავლი, ღრმად ჩაკვირებული და საგანში ჩახედულია, იგი საკვირველის გონება-და ენამახვილობით ასრულებს ხოლმე თითოეულ საეკლესიო ცხოვრების მოვლენას. ჰარნაკი კითხულობს საეკლესიო ისტორიას, ქართულ საეკლესიო მწერლობით და ისტორიით ძალიან დაინტერესებულია; ჩემი ევსტატე მცხეთელის თარგმანი და მისი წინასიტყვაობა ბერლინის სამეცნიერო აკადემიის გამოცემაში იბეჭდება. ჰარნაკმა მითხრა, რასაც კი მოიტან, დავაბეჭდინებთო... მე ზამთარშიაც აქ ვაპირებ დარჩენას და მუშაობას“.

ამგვარად, ი. ჯავახიშვილი ბერლინში ყოფნის დროს ქართულ ისტორიულ ძეგლებს გერმანულად თარგმნიდა, გამოკვლევებს წერდა და ქართველი ხალხის კულტურულ მიღწევებს ევროპელ მეცნიერთათვის ხელმისაწვდომს ხდიდა. ამ მიზართულებით ივ. ჯავახიშვილმა ბერლინში ორი სამუშაო შეასრულა: გერმანულად თარგმნა და გამოკვლევა დაურთო „ევსტატე მცხეთელის ცხოვრებას“ და კ. შულცესთან ერთად გერმანულადვე გადათარგმნა და გამოკვლევა დაურთო იოანე საბანისძის „აბო თბილელის წამებას“. ივ. ჯავახიშვილის ამ თარგმანებსა და გამოკვლევებს ჰარნაკი დადებითად აფასებდა და აღნიშნავდა: სამწუხაროდ, ამ ძეგლისძველ, მდიდარი ლიტერატურის მქონე ქვეყანას, საქართველოს და მის ეკლესიას სრულებით არ ვიცნობთ ევროპაში; მისი ხელნაწერები მთელს აღმოსავლეთშია მოფენილი, დაწყებული სინას მთით და გათავებული პეტერბურგითო.

ჰარნაკი გაკვირებული იყო ივანე ჯავახიშვილის ღრმა ფილოლოგიურ-ისტორიული ცოდნით და დაბეჭდვებით სთხოვდა, ბერლინის უნივერსიტეტში დარჩენილიყო სამუშაოდ.

მოგზაურობა სინას მთაზე

გერმანიიდან დაბრუნების შემდეგ ი. ჯავახიშვილი, ნ. მართან ერთად, გაემგზავრა არაბეთს, სინას მთაზე, ქართული ხელნაწერების შესწავლა-აღწერის მიზნით. აქ მან 1902 წლის აპრილიდან სექტემბრამდე დაჰყო.

ნ. მარი, რომელსაც უკვე მოხვეჭილი ჰქონდა დიდი მეცნიერის სახელი, 1902 წლის 7 მაისს ივანე ჯავახიშვილის შესახებ წერდა: „...ჯავახიშვილი მუშაობაში ძალიან ბეჯითი და ამტანი აღმოჩნდა“.

სინას მთაზე ნ. მარისა და ივ. ჯავახიშვილის მუშაობამ არა ერთი მაღალი ღირსების ძეგლი გამოავლინა. მეცნიერებისათვის ძვირფასია ივ. ჯავახიშვილის მიერ გადაწერილი იოანე-ზოსიმეს „კრებაჲ თთუეთაჲ წელიწდისათაჲ“ და სხვა ძეგლები.

ნ. მარისა და ი. ჯავახიშვილის ამ ექსპედიციის მუშაობის შესახებ სამართლიანად წერს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი: „სინას მთაზე მრავალი, მანამდე უცნობი, სამწერლობო ძეგლი იქმნა მაშინ გადმოწერილი ან ფოტოგრაფიულად გადმოღებული, როგორც ნიკო მარის, ისე ივ. ჯავახიშვილის მიერ, და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურას მის შემდეგ არა ერთი გამოცემა მიემატა“.

პედაგოგიური მოღვაწეობა კატირბურგის უნივერსიტეტში

სინას მთიდან დაბრუნების შემდეგ ივ. ჯავახიშვილმა განცხადებით მიმართა აღმოსავლური ენების ფაკულტეტს ლექციების კითხვის უფლების მიცემის შესახებ. ამ საკითხზე ფაკულტეტმა შუამდგომლობა აღძრა რექტორატის წინაშე. შუამდგომლობაში მოკლედ იყო აღნიშნული ივ. ჯავახიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობა.

ივ. ჯავახიშვილი პრივატ-დოცენტის თანამდებობას თხოულობდა სომხურ-ქართული სიტყვიერების კათედრაზე. თანახმად არსებული წესისა, მას ჯერ სანიმუშო საჯარო ლექციები

უნდა წაეკითხა. მან ორი სანიმუშო ლექცია წაიკითხა: პირველი 1902 წლის 1 ნოემბერს მის მიერვე არჩეულ თემაზე: „ქართული ეკლესიის რეფორმა მეთერთმეტე საუკუნეში“, ხოლო იმავე წლის 18 ნოემბერს — ფაკულტეტის მიერ მიცემულ თემაზე: „სტეფანოზ ორბელიანის ისტორია, როგორც წყარო ადგილობრივი ისტორიისათვის“; ორივე ლექცია მოიწონეს. ამის შემდეგ ფაკულტეტმა დაავალა ივ. ჯავახიშვილს წერილობით წარედგინა, თუ რა კურსებს წაიკითხავდა იგი. 1902 წლის 17 დეკემბერს ფაკულტეტმა დაამტკიცა კიდევ ივ. ჯავახიშვილის მიერ წარდგენილი წასაკითხი კურსები: 1) ეკლესიის ნაციონალიზაციის ისტორია საქართველოში (V—XII საუკ.), სათანადო ჰაგიოგრაფიული ძეგლების შესწავლით — კვირაში 3 საათი. 2) საზოგადოებრივი წყობილება სომხეთში ჩვენი წელთაღრიცხვით V საუკუნეში, სათანადო ადგილების კითხვით ლაზარე ფარპელისა და ფავსტოს ბუზანდის ისტორიებიდან — კვირაში 2 საათი.

გარდა სპეციალური კურსებისა, ი. ჯავახიშვილი კითხულობდა ზოგად კურსებს: საზოგადოებრივი წყობილება ძველ საქართველოსა და სომხეთში, საქართველოსა და სომხეთის საეკლესიო ისტორია და სხვა.

ივ. ჯავახიშვილმა ლექციების კითხვა 1903 წლის იანვრიდან დაიწყო. აქედანვე ინიშნება იგი პრივატ-დოცენტის თანამდებობაზე.

სალექციო კურსები ივ. ჯავახიშვილმა შემდეგში კიდევ უფრო გააფართოვა. 1904/5 სასწავლო წელს იგი კითხულობს ლექციებს: 1) სამეფო ხელისუფლებისა და ფეოდალთა ბრძოლის ისტორიიდან XI—XIII საუკუნეების საქართველოში, 2) ქართულ-სომხური ისტორიულ-იურიდიული ძეგლების კითხვა. მომდევნო წლებში მისი სალექციო კურსებია: საქართველოს ისტორია, საქართველოს სამართლის ისტორია, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ქალაქ ანისის ისტორია, ქართული ენა, ქართველოლოგიის შესავალი, ქართული ეპიგრაფიკა, ქართული პალეოგრაფია და სხვ.

ი. ჯავახიშვილის ღრმა მეცნიერულ-შინაარსიანი ლექციები

სტუდენტებს იზიდავდა და ლექციებზე ესწრებოდნენ არა მარტო მისი უშუალო სტუდენტები, არამედ სხვა ფაკულტეტებისა და სხვა ინსტიტუტების სტუდენტებიც. დამახასიათებელია, რომ ივ. ჯავახიშვილი პეტერბურგის უნივერსიტეტში ლექციებს არა მარტო რუსულად, არამედ ქართულადაც კითხულობდა.

1907 წლის 13 მაისს ივ. ჯავახიშვილმა წარმატებით დაიცვა სამაგისტრო დისერტაცია თემაზე: „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“. ოფიციალურმა ოპონენტებმა ნ. მარმა და ვ. ბარტოლდმა ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომს მაღალი შეფასება მისცეს და აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭომ დისერტანტს ქართული სიტყვიერების მაგისტრის სამეცნიერო ხარისხი მიანიჭა.

პეტერბურგის უნივერსიტეტის „ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრე“

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ჯერ კიდევ 1903 წელს, როცა ივ. ჯავახიშვილმა უნივერსიტეტში სალექციო მოღვაწეობა დაიწყო, მაშინვე ჩამოაყალიბა საქართველოს ისტორიის შემსწავლელი სექცია. შემდეგ ეს სექცია, ჩანს, გაფართოვდა, და 1907 წლის მიწურულში ივ. ჯავახიშვილის თაოსნობით დაიწვა საკითხი ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის „ცალკე ჩამოყალიბების შესახებ“.

1907 წლის 11 დეკემბერს ქართველმა სტუდენტებმა უნივერსიტეტის საბჭოში ასეთი შინაარსის განცხადება შეიტანეს: „ამასთანავე გიდგენთ ქართული სამეცნიერო წრის წესდების პროექტს და უმორჩილესად ვთხოვთ პროფესორთა საბჭოს, დაგვიმტკიცოს ხსენებული წესდება; იმავე დროს ბიურო უშუამდგომლობს თქვენს წინაშე, ზემოხსენებული წრის ხელმძღვანელობა მიანდოთ პრივატ-დოცენტ ი. ჯავახიშვილს“.

სტუდენტთა ასეთი სამეცნიერო წრის დაარსება არ იყო შემთხვევითი, ივ. ჯავახიშვილის დიდი სამოქმედო პროგრამი-

დან გამომდინარეობდა. შემდეგში სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 20 წლის თავზე, განსვენებული მეცნიერი იგონებდა: „1907 წელს დაარსებული იყო ქართული სამეცნიერო წრე... თითქოს სრულებით მარტივი და სრულებით უმნიშვნელო ამბავია, მაგრამ ამ სამეცნიერო წრეში სტუდენტები რომ თავს იყრიდნენ, მსჯელობა სწარმოებდა ქართულად, მოხსენებები იწერებოდა ქართულად სხვადასხვა დარგის შესახებ, კამათი, მსჯელობა ქართულად სწარმოებდა და ვარჯიშობა დაიწყო, ენა გაიკვეთა ახალგაზრდობამ და მოიპოვა უნარი მეტყველებისა, რომელიც მანამდე არ ჰქონდა“.

ჯავახიშვილი კარგად ხედავდა, რომ ქართველოლოგიაში, განსაკუთრებით კი საქართველოს ისტორიაში, ყველაფერი ახლებურად უნდა დაწყებულიყო. ასეთ პირობებში მის წინაშე ისმებოდა საკითხი, საიდან უნდა დაეწყო მუშაობა? გავითვალისწინეთო, წერდა ივანე ჯავახიშვილი, რომ „...ქართული კულტურის შესწავლა, ქართული კულტურის ცოდნა მოგვეცემდა საშუალებას იმ ძველი მარაგის გამოსაყენებლად, რომელზედაც უნდა აღმოცენებულიყო, თუ გნებავთ, მკვდრეთით აღმდგარიყო ძველი ქართული მეცნიერება, ოდესღაც მდიდარი, მაგრამ შემდეგ დაკნინებული“.

ამ დიდი საქმის დასაწყებად წინასწარ უნდა ჩატარებულიყო ერთგვარი მოსამზადებელი სამუშაო: შეედგინათ ბიბლიოგრაფია და შეემუშავებინათ სათანადო ტერმინოლოგია. ბიბლიოგრაფიაში მოცემული უნდა ყოფილიყო „ყველა იმ თხზულებებისა, თუ ცნობების სრული ნუსხა, რაც კი რამ საქართველოსა და ქართველთა შესახებ დაწერილა“.

სამეცნიერო წრის წევრთა ექვსი წლის ერთობლივი მუშაობით მუშაობის შედეგად აღირიცხა და წესრიგში მოყვანილ იქნა XIX საუკუნისა და XX საუკუნის პირველი ათეულის ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში გამოქვეყნებული მასალები.

გარდა ამისა, წრის წევრები სამეცნიერო გამოკვლევებსაც წერდნენ. სამეცნიერო თემებს მათ თვით ივ. ჯავახიშვილი ურჩევდა.

სამეცნიერო წრემ 1915 წელს გამოსცა კრებული, რომელ-

შიაც დაბეჭდილია სამეცნიერო წრის წევრთა საგულისხმო გამოკვლევები: „ქართული ქალები ისტორიული წყაროებისა და „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით“; „ყმის მფლობელობის ხასიათი საქართველოში“, „ქართული ხატების მოკედულობის სახეები“, „სასამართლოს წარმოება საქართველოში“, „წყლის მფლობელობა და სარწყავი წყალი საქართველოში“, „მოქალაქეობრივი პანგები ილია ქავკავადის ნაწარმოებებში“, „ქართული კილოები მთაში“.

ამ კრებულის გამოცემა ერთხელ კიდეც ადასტურებს წრის ხელმძღვანელის — ივ. ჯავახიშვილის განცხადებას, რომ „ამ სამეცნიერო წრის უმთავრესი მიზანი იყო და ახლაც არის, რომ მისი წევრები საქართველოს წარსულისა და აწმყოს მეცნიერულ შესწავლას თითონაც შესჩვეოდნენ და შეძლებისდაგვარად ისეთი საქმის განხორციელებაც ეკისრათ, რომელსაც ქართულ ფართო საზოგადოებისათვისაც მნიშვნელობა ექმნებოდა და სარგებლობას მოუტანდა“.

როდესაც წრემ თავისი მიზანი გაამართლა და 1915 წელს ზემოთ დასახელებული კრებული გამოვიდა, ივ. ჯავახიშვილი მის წინასიტყვაობაში აღფრთოვანებული წერდა: „გული სიხარულით მეცსება, როდესაც ვრწმუნდები, რომ ქართული სამეცნიერო წრის მუშაობამ არამც თუ ამაოდ არ ჩაიარა, არამედ თავისი ნაყოფიც გამოიღო და იმედი მაქვს, რომ ამ პირველ კრებულის თანამშრომელთა უმეტესი ნაწილი, თუ ყველანი არა, მომავალშიაც სამეცნიერო მუშაობას თავს არ დაანებებს და შეძლებისდაგვარად ქართული ღარიბი სამეცნიერო მწერლობის გამდიდრებას ხელს შეუწყობს“.

ი. ჯავახიშვილი იმედოვნებდა, რომ სტუდენტთა სამეცნიერო წრე შექმნიდა სათანადო პირობებს ქართველოლოგიაში მეცნიერული მუშაობის ცენტრის პეტერბურგიდან თბილისში გადმოსატანად. ამ მიზანს ემსახურებოდა ის წამოწყება, რომელიც პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა საზოგადოება წარმოადგენდა 1911—1912 წლებში განიზრახა. ივ. ჯავახიშვილის ინიციატივით წრემ ჩაატარა სააღრიცხვო ანკეტების შეგება, რომელსაც უნდა გამოერკვია, თუ რამდენი ქართველი

სტუდენტი სწავლობდა რუსეთში და საზღვარგარეთ, ან ამა თუ იმ უნივერსიტეტში რამდენი და რა სპეციალობის ქართველი სწავლული მოღვაწეობდა.

ანკეტა ორგვარი იყო. ერთი, უფრო ვრცელი, 57 მუხლისაგან შემდგარი, რუსულად იყო დაწერილი და სპეციალურად პეტერბურგის უმაღლეს სასწავლებლებში მყოფ სტუდენტთა აღრიცხვას შეეხებოდა, მეორე კი, უფრო მოკლე, 15 მუხლისაგან შედგებოდა და ქართულად იყო შედგენილი. ეს რუსეთისა და საზღვარგარეთის სხვადასხვა ქალაქებში უნდა გაგზავნილიყო.

ანკეტები დაიგზავნა მოსკოვში, კიევში, დორპატში, ეარშავაში, ოდესაში, ყაზანში, ხარკოვში, ტომსკში, იაროსლავში, ბერლინში, ლაიპციგში, პარიზში, მონპელიეში, ბრიუსელში, ლიეჟში...

შევსებული ანკეტები სამეცნიერო წრეს დაუბრუნდა.

„ამ ანკეტამ, — წერდა აკ. შანიძე 1928 წელს, — ბევრი რამ საყურადღებო გამოარკვია. წინათ, მაგალითად, განმტკიცებული იყო აზრი, თითქოს ქართველობა უმთავრესად იურიდიულ ფაკულტეტს ეტანებოდა, თითქოს დიდი ნაწილი სტუდენტებისა ფუქსავატ ცხოვრებას ატარებდა და სხვ. ანკეტამ ცხადპყო, რომ ქართველ სტუდენტობაში დიდი ინტერესია მეცნიერებისადმი, რომ ეს ინტერესი მრავალფეროვანია; არ იყო თითქმის არც ერთი დარგი მეცნიერებისა, ხელოვნებისა და ტექნიკისა, რომ მას არ დასწაფებოდეს ქართველი სტუდენტი. ამიტომ ნათელი გახდა, რომ ქართული უმაღლესი სასწავლებლის საქმე ამ მხრივ სავსებით უზრუნველყოფილი იყო“.

ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ არა მარტო უნივერსიტეტის ქართველი სტუდენტები, არამედ პეტერბურგის სხვა უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებიც (ქალთა უმაღლესი კურსების, სამხედრო საექიმო აკადემიის, ტექნოლოგიური ინსტიტუტისა და სხვა).

სამეცნიერო წრე ცდილობდა თავის ირგვლივ დაერაზმა არა მარტო პეტერბურგში მყოფი ქართველი ინტელიგენტები,

არამედ საქართველოში მომუშავენიც. ამ მხრივ საყურადღებოა 1913 წელს „სახალხო გაზეთში“ (№ 802) მოთავსებული წერილი. ეს წერილი დასათაურებულია ასე: „ქართულ ჟურნალ-გაზეთების რედაქციებისა და წიგნების გამომცემლობისადმი“. მას ხელს აწერენ ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის გამგეობის თავმჯდომარე ა. შანიძე და წრის ხელმძღვანელი ი. ვ. ჯავახიშვილი.

წერილს დართული აქვს: „ყველა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებსა ვთხოვთ ეს მოწოდება გადაბეჭდონ და ჩვენს თხოვნას ჭეროვანი ყურადღება მიაქციონ“. წერილის შინაარსი ასეთია: „ბევრი რამ არის საჭირო, რომ ეხლანდელ უმწეო მდგომარეობას თავი დავაღწიოთ, ბევრი შრომა და მუშაობა დაგვჭირდება ჩვენი თვითარსებობის დასაცველად და უკეთესი მომავლის დასამყარებლად და რომ შრომა უფრო ნაყოფიერი იქნეს, აუცილებლად საჭიროა, ვისარგებლოთ იმითი, რაც გაკეთებულია წინათ და წინანდელი შეცდომები მომავალში თავიდან ავიცილოთ. ჭერ კიდევ ისეთ პირობებში ვართ, რომ ვისაც სურს თავისი წვლილი შეიტანოს საერთო მუშაობაში, გარიჟიჟულია ცალკე და განმარტოვებული“.

საგულისხმო სიტყვებია! დიდი ქართველი მეცნიერი ივანე ჯავახიშვილი და მისი თანამოსაგრე აკაკი შანიძე მთელი ქართველი ხალხის აზრს გამოხატავენ, როდესაც აღნიშნავენ, რომ უმწეო მდგომარეობიდან თავდახსნა და უკეთესი მომავლის ძებნაა საჭირო. ამისათვის აუცილებელი იყო სხვა ღონისძიებებთან ერთად მეცნიერების ხაზით ახალი გზების გამონახვა, მაგრამ რა უნდა ექნათ ასეთ პირობებში, როცა „არ არის ტრადიცია, არ არსებობს ერთი ძლიერი შეუწყვეტელი მიმდინარეობა, რომელსავე სამოქმედო დარგში“. ამიტომ შედეგიც სავალალოა, სახელდობრ, ის, რომ „ჩვენი ცხოვრების ბევრს მხარეს დიდი ცვლილება არ ეტყობა: არ ვიცით, რა აკეთეს მამებმა, მომავალ თაობას არ ეცოდინება, რას ვაკეთებთ ჩვენ და, ცხადია, თუ რომელიმე შრომა არ ემყარება წინანდელ გამოცდილებას, ასეთი მდგომარეობა შეუძლებელია..“ ავტორები

იძლევიან რჩევას: „...უნდა ვიცოდეთ ყველა ის, რაც დაწერილია და გაკეთებულია“.

მაგრამ იმისათვის, რომ ვიცოდეთ ყოველივე ეს, „საჭიროა ბიბლიოგრაფია, ბიბლიოგრაფია, რაც შეიძლება, სრული და უნაკლულო“. წერილში მოთხრობილია პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის მოღვაწეობის ისტორია და აღნიშნულია შემდეგი: „ჯერ ის მასალა, რომელიც შეჰკრიბა წრემ, არ არის მთლად დაწყობილი და დალაგებული, მაგრამ წინასწარმა მუშაობამ უკვე გამოარკვია (და როცა წიგნი დაიბეჭდება, ყველასათვის თვალსაჩინო და ცხადი იქნება), რომ ის საკითხები, რომელიც ჩვენს პრესაში დღეს საჭირობოტოა, კარგა ხანია, რაც გადასაწყვეტად დაუყენებიათ და ზოგჯერ უფრო კარგად, ვიდრე ახლა. ხშირია ისეთი მოვლენა, რომ მაგალითად, ერთხელ უკვე ჩაწერილ ხალხურ ლექსს ხელმეორედ სწერენ და მეორედ ჩაწერილ ლექსს ახლად ჩაწერილად ასაღებენ და სხვადასხვა“. ერთი სიტყვით, ყოველივე ეს იმის ბრალია, რომ „არ ვიცნობთ მამების ნააზრევს და რაკი არ ვიცნობთ, გვგონია, არაფერი იყო გაკეთებული“.

სამეცნიერო წრის მიერ შედგენილი ბიბლიოგრაფია „შეავსებს იმ ნაკლს, რომელიც დიდი ხანია არსებობს ამ მხრივ და ქართველ მკითხველს, მწერალს და საზოგადო მოღვაწეს ბევრად გაუადვილებს მოღვაწეობას, გააღრმავებს მის აზროვნებას და გააფართოვებს მისი მხედველობის სფეროს“. მაგრამ სამეცნიერო წრის ეს მუშაობა საკმარისი არ იქნება და საჭიროა ამ კეთილშობილურ წამოწყებას ქართული საგამომცემლო ორგანოებიც გამოეხმაურონო. წერილის ავტორების აზრით, ქართული საგამომცემლო ორგანოების მუშაობა შეიძლება შემდეგი სახისა იყოს:

1. სამეცნიერო წრის საბიბლიოგრაფიო წერილში თავმოყრილია 1910 წლამდე გამოსულ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში მოთავსებული მასალები, რადგან წრეს სხვა სამუშაოც აქვს და, ესეც რომ არ იყოს, „სარჩევის შედგენა პირდაპირი მოვალეობაა თვითეთული რედაქციისა, ამიტომ მივმართავთ ყველა დროგამოშვებითი გამოცემების რედაქციებს, შეადგინონ ამ წლის

ბოლოს სარჩევი თავის ორგანოებში მოთავსებული მასალისა ამ ორ უკანასკნელი წლის განმავლობაში, შემდეგში კი აუცილებლად ყოველწლივ გამოსცენ ხოლმე ასეთი სარჩევი“.

2. კიდევ უფრო ცუდ მდგომარეობაშია წიგნების ბიბლიოგრაფიული აღწერილობის საქმე. იმისათვის, რომ ამ მიმართულებითაც გარკვეულ შედეგს მივაღწიოთ, აუცილებელია: „გამომცემლებმა სამი ცალი თავისი გამოცემისა დაუთმონ ეროვნულ მუზეუმს (ორი ტფილისისა და ერთიც ქუთაისის განყოფილებისათვის)... რაკი წიგნებს, ამნაირად, თავს მოვუყრიტ ერთ ადგილას, მათი ბიბლიოგრაფიის შედგენა წლის ბოლოს ადვილია და ამ საქმეს, ვგონებთ, იკისრებს თვით საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებაც“.

ასეთია პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის მუშაობის მოკლე მიმოხილვა.

საჯარო ლექციები

ამასთან ერთად, საჭირო იყო უფრო ფართო მასშტაბის მუშაობა, „ნაღზში გასვლა“, დარაზმვა ყველა პროგრესული ძალებისა ქართული კულტურის აღდგენა-აღორძინებისათვის. ამ დიადი ამოცანის განხორციელებისათვის წრეს მუშაობის ერთ-ერთ სახედ მიაჩნდა საჯარო ლექციების კითხვა საქართველოს კულტურულ-ისტორიული წარსულის სხვადასხვა საკითხებზე. ამ საქმესაც სათავეში ივ. ჯავახიშვილი ჩაუდგა. ზაფხულის თუ ზამთრის არდადეგების დროს ივ. ჯავახიშვილი მოაშურებდა ხოლმე თავის საყვარელ საქართველოს. გამოდიოდა მოხსენებებით იმ საკითხებზე, რომელთა კვლევაში მას არა ერთი ღამე თეთრად გაუთენებია. ივ. ჯავახიშვილის საჯარო ლექციები მარად სახსოვარ შთაბეჭდილებას სტოვებდა დამსწრეზე. ამის შესახებ აკად. ა. შანიძე იგონებს: „ჯერ კიდევ პრივატ-დოცენტად ყოფნის დროს პეტერბურგის უნივერსიტეტში ივ. ჯავახიშვილი არ კმაყოფილდებოდა საქართველოს წარსულის კვლევა-ძიებით, არ იყო ჩაკეტილი განდეგილობით

თავის კაბინეტში, არამედ მიდიოდა ხალხთან და ცდილობდა აემალეებინა კულტურული თვითშეგნება ფართო მასებისა სა-
ჩარო ლექციების კითხვით თბილისში, ქუთაისში და სხვაგან...”

იმდროინდელი ქართული პრესა ეხმაურებოდა ივ. ჯავახი-
შვილის ლექციებს, ბეჭდავდა აღნიშნული ლექციების შინა-
არსს და ამ გზით გაზეთებიც ქართული კულტურის ერთგვარ
პროპაგანდას ეწეოდნენ ხალხში.

ყურადღებას იპყრობს გაზეთ „ისარის“ 1907 წლის 27 და
28 ივნისის ნომრებში მოთავსებული კორესპონდენციები. ეს
კორესპონდენციები ეხება ივ. ჯავახიშვილის მიერ წაკითხულ
საჩარო ლექციებს (22, 23 და 24 ივნისს ჯავახიშვილმა წაი-
კითხა სამი ლექცია თემაზე: „კულტურის ისტორია საქართვე-
ლოში უძველეს დროიდან მეცამეტე საუკუნემდე“). კორეს-
პონდენტი მოგვითხრობს ლექციის ძირითად შინაარსს და დას-
ძენს: „ქართველებმა მიაღწიეს მიზანს, — ამბობდა ლექტო-
რი, — და ბერძნებს არაფერში ჩამორჩნენ, თუ არ გადააქარ-
ბეს კიდევ. ამ ხანში საქართველოს ყველა კუთხის მკვიდრნი
ისე მკიდროდ იყვნენ შეკავშირებულნი, ისე იყვნენ გამსჭვა-
ლულნი საერთოდ საქართველოს გადიდების სურვილით, რომ
ხსენება არც-კი იყო არავითარ იმერლობა-ამერლობისა და
სხვა ამის მსგავს რისმე, რომელიც ჩვენდა სამარცხვინოდ დღე-
საც სავესებით არ გამჭრალა. საქართველოდან სამი ათას ვერსით
მოშორებულს, სადღაც სინას ხრიოკ მთაზე გადახვეწილ ქარ-
თველს, რომელსაც კულტურულ შრომისა და ხასიათის გან-
მტკიცებისათვის უარეყო ცოლშვილი, მტერ-მოყვარე, საკუთა-
რი სახლ-კარი, იქ, იმ უდაბნოში გარდა საქართველოსი არაფე-
რი ახსოვდა. სინას მთაზე მოიპოვება ერთი ქართული ლოცვა-
ნი, სადაც სწერია შემდეგი კვერექსი: „ქართულისა მშვიდობი-
სა, საზღვართა განმაგრებისა, მეფეთა და მთავართა დაწყნარე-
ბისა, მტერთა გარემოქცევისა, ტყვეთა მოქცევისათვის უფლი-
სა მიმართ ვილოცოთ“.

„უცხოელებთან შეტაკებამ ქართველების ეროვნული
გრძნობა გამოადგოდა, მკიდროდ შეაერთა და თვითშემეცნება
უმალღეს წერტილამდე აიყვანა“.

„იოანე, ექვთიმე, და გიორგი ათონელებმა, იოანე პეტრი-
წონელმა, ეფრემ მცირემ და სხვებმა იმდენად შეიმუშავეს
საისტორიო მწერლობა, ისეთი მეცნიერული ხასიათი მისცეს
მას, რომ დღესაც ადამიანი მათი წაკითხვით ალტაცებაში მო-
დის“.

1907 წ. 7 იანვარს ივ. ჯავახიშვილის მიერ წაკითხულ ლექ-
ციის შესახებ გაზეთ „ისარში“ ალ. ფრონელი წერდა: „ახალ-
გაზრდა მეცნიერმა ჯავახიშვილმა წარსულ კვირას წაიკითხა სა-
ჯარო ლექცია: „ეკონომიური ისტორია საქართველოს უძვე-
ლეს დროიდან მეცამეტე საუკუნემდე ქრისტესშობის შემ-
დეგ“. ალ. ფრონელი მკითხველთა ყურადღებას ამახვილებდა,
რომ საგანი ძნელია, მასალები მცირეა და, მიუხედავად ამისა,
„სიმცირეს მასალისას არ შეუშინდა ლექტორი, რაც, გამოკვეყ-
ნებულია, იმას თავი მოუყარა და შედარებით სავსე სურათი
დაგვიხატა ჩვენის საქართველოს წარსულის ეკონომიური ეი-
თარებისა“. დაბოლოს კორესპონდენტი გადმოგვცემს ლექ-
ციის მთავარ შინაარსს. ივ. ჯავახიშვილს მსმენელთათვის უამ-
ბნია ქართველ ტომთა ეკონომიური დაწინაურების შესახებ და
აღუნიშნავს: „ასურეთის წყარონი მოწმობენ, რომ ქართველო-
ბას სკოდნია მადნეულობის ამოღება დედამიწიდან და მისი
შემუშავება“. ივ. ჯავახიშვილი განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა
ლექციებში ქართველთა სათანადო დამსახურებას და ამას იგი
სრული შეგნებით აკეთებდა. „გერმანელი ენათმეცნიერი ოტტო
შრადერი ჰფიქრობს, რომ ევროპის ენებში შესული ზოგიერთ
ლითონთა სახელები ქართულიაო. მაგალითად, ბრინჯაო, ფო-
ლადი და თუჯი... თუ ქართულ სამადნო კულტურას ზედგავ-
ლენა ჰქონია ევროპისაზე, სჩანს, ქართველობა ათი საუკუნის
წინ ქრისტეს დაბადებამდე დიდი განვითარებული ერი ყოფი-
ლა და ალბათ ეს განვითარებაა მიზეზი, რომ ასე დიდხანს შეს-
ძლო ბრძოლა ასურეთის ძლიერ მეფეებთან“.

თუ როგორ გავლენას ახდენდა ივ. ჯავახიშვილი დამსწრე-
ებზე, სჯობს თვით კორესპონდენტს მოვუხსინოთ: „ლექციამ
თითქმის სამ საათს გასტანა. ლექცია ლექტორმა იმედიანად დაა-
სრულა: ბევრი გაჰირვება უხილავს საქართველოს, ბევრი უბე-

დურება და ქაი-ვაგლახი განუცდიო, მაგრამ თუკი ოდესმე მცირედად მაინც რიგიან პირობაში ჩაეარდნილა, მკედრეთით ამდგარა და ფენიქსებრ განახლებულაო“.

ასეთ საჯარო ლექციებს ივ. ჯავახიშვილი შემდეგ წლებშიაც კითხულობდა: 1908 წლის 14 ივლისს დეპუტატთა საკრებულო დარბაზში, ქართული საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების სხდომაზე, ივ. ჯავახიშვილმა წაიკითხა ლექცია თემაზე: „საქართველოს ისტორიკოსთა ფილოსოფიური და მეთოდოლოგიური შეხედულების განვითარება VIII—XII საუკუნეთა განმავლობაში“.

1910 წლის იანვარში ივ. ჯავახიშვილი პეტერბურგიდან თბილისში ჩამოდის და საჯარო ლექციებს კითხულობს ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის ისტორიიდან. ლექციების მთავარი ღირსება,— წერს „საქართველოს შოამბე“, — იყო სიუხვე ცნობათა და მათი კრიტიკა, მერმე კიდევ მოხერხებული კონცენტრაცია აუარებელ მასალისა, რითაც ბ-ნი ივ. ჯავახიშვილი, მართლაც, განირჩევა ჩვეულებრივ პროფესორთაგან. ოთხ ლექციაში (ლექცია წაიკითხული იყო 13, 14, 15 და 16 იანვარს, დ. გ.) ისეთნაირად გაცნობა მთელი ამ აუარებელი მასალისა, მისი დახასიათება და კრიტიკა ისე, რომ არც ერთი მნიშვნელოვანი წვრილმანიც არ იქმნას გამოტოვებული, ძლიერ ძნელი საქმეა და ყველა პროფესორს არ შეუძლიან“.

ამის შემდეგ წერილის ავტორი ვრცელ ანალიზს უკეთებს ი. ჯავახიშვილის ლექციას და გადმოგვცემს ლექციის მთავარ შინაარსს.

ასეთ ლექციებში განვითარებული დებულებები ივ. ჯავახიშვილმა გაათართოვა და ბოლოს ცალკე წიგნად („ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“) გამოსცა.

1913 წლის ზამთარს ი. ჯავახიშვილი ჩვეულებრივ ეწვია სამშობლოს და თბილისელებს ახალი მეცნიერული ნააზრვეი მოუტანა. იგი გამოვიდა მოხსენებით ძველი ქართული ხელოვნების შესახებ. „სახალხო გაზეთი“ აღნიშნავდა, რომ „ლექცია მეტად საინტერესო გამოდგა. პროფესორს შეუყრებია აუარებელი და დიდმნიშვნელოვანი მასალა ქართული ძეგლის ხე-

ლოვნების ნაშთისა, საზოგადოებას თვალწინ წარმოუდგა ისტორია ქართულის ძეგლის ხელოვნებისა, ქრისტიანობის ხანიდან XVII საუკუნემდე“. ლექცია ოთხ საათს გაგრძელდა თურმე. ლექტორი ეხებოდა ქართული ხელოვნების შესწავლის ისტორიას და აღნიშნავდა ძირითად გზებს თუ საიდან უნდა დაწყებულიყო ასეთი ისტორიის მეცნიერული დამუშავება. ი. ჯავახიშვილი დიდ ყურადღებას აქცევდა ტერმინების დადგენას და აქაც მან ქართული ხელოვნების არა ერთი ტერმინი დაადგინა და დააზუსტა.

როგორც ყოველთვის, ამ ლექციის დროსაც ი. ჯავახიშვილმა საბუთიანად უარპყო მცდარი შეხედულება, თითქოს რაც კარგია, იგი უცხოა, და დამსწრეები დააჩერა. „ქართულ ხელოვნებაში გავრცელებულია ქ ა ნ დ ა კ ე ბ ა. ქანდაკება მოიპოვება ქვაზედ, ხეზედ და სხვა მასალაზე. წინათ ეგონათ (კონდაკოვი, უეაროვისა), რომ ქართულ ეკლესიაში შესანიშნავი ქანდაკება არ იყო და თუ რაიმე ამისთანა ნიმუში მოიპოვება, ბიზანტიიდან იყო შემოტანილი. ასეთი აზრი გამოსთქვეს სხვათა შორის საფარის ეკლესიის კანკელის შესახებ, რომელიც მიჩნეულია არა თუ საუკეთესო ბიზანტიურ ხელოვნების ნიმუშად, არამედ არაფრით არ ჩამოუვარდება საუკეთესო ანტიურ ხელოვნებასა. უეაროვის ქალსა და კონდაკოვს ჰგონიათ, რომ იგი ბიზანტიურია, მაგრამ ამის დამამტკიცებელი საბუთი არ მოიპოვება. წინააღმდეგ, არშიებს ქართული ხასიათი აქვს და იმას ამტკიცებს, რომ იგი ქართული ხელოვნების ნიმუშია“.

ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა ახსნა, რომ ქართული ტაძრების სიდიადე მოთხოვნილებით იყო გაპირობებული, ე. ი. ქართველი ხალხის კულტურული დონე იმდენად მაღალი იყო, რომ უბრალოდ ნაგები შენობა მათ გემოვნებას ვერ დააკმაყოფილებდაო. „ქართულის ტაძრების ნაშთები ამტკიცებენ,— ამბობდა ლექტორი,— რომ ნამდვილი მოთხოვნილება იყო მშვენიერების ბუნებისა და ხელოვნებისა, ხუროთმოძღვრებისა“.

ასეთია ივ. ჯავახიშვილის საჯარო ლექციების თემატიკა და დანიშნულება. როგორც ვხედავთ, სტოლიპინის შავბნელი რე-

აქციის მრისხანე წლებში იგი ხალხის თვითშეგნების გამოღვიძებას ყოველმხრივ ხელს უწყობდა. ივ. ჯავახიშვილის ლექციები ქართველ ხალხს უმტკიცებდა რწმენას, აყვარებდა სამშობლოს, უნერგავდა უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლის აუცილებლობას.

ივ. ჯავახიშვილი აჭერებდა თავის მსმენელებს, რომ თუ ერთპირობა და ორგანიზებულობა არსებობს, არაერთარი რეაქცია საშიში არ არის. არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა ამ მხრივ ნაშრომს „პოლიტიკური და სოციალური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში“.

ნაშრომი გამოვიდა 1906 წელს. წინასიტყვაობაშივე ი. ჯავახიშვილი განმარტავდა ნაშრომის დანიშნულებას და აღნიშნავდა, რომ უკვე რამდენიმე წელიწადია, რაც რუსეთის საზოგადოებრივ აზრს იზიდავს საქართველოში არსებული მძლავრი სოციალური და პოლიტიკური მოძრაობები. ამ წიგნში ავტორი დამაჯერებელი ფაქტებით ააშკარავებს თვითმპყრობელობის ნაციონალური პოლიტიკის ნამდვილ არსს.

1905 წლის რევოლუციის დამარცხების დროს საქართველომ განიცადა გარეშე მტრის შემოსევის მსგავსი აოხრება.

ივ. ჯავახიშვილი დაასკენიდა: ყოველი ძალდატანებითი ზომა მთავრობისა კიდევ უფრო აღრმავებს ხალხში შურისძიებას. რა თქმა უნდა, უიარაღოთა დახოცვა ძნელი არ არის, მაგრამ შეუძლია თუ არა ამ გზით მთავრობამ აღიდგინოს მორალური პრესტიჟი და ურყეობა. ამაზე საუკეთესო პასუხს იძლევა ცარიზმის ასწლიანი ბატონობის შედეგები საქართველოში.

ამ ნაშრომის გამოსვლის გამო პოლიციამ ივ. ჯავახიშვილი სამართალში მისცა. სასამართლოს დადგენილებით ივ. ჯავახიშვილის ეს შრომა მავნე წიგნად იქნა აღიარებული და აკრძალულ-განადგურებული; მაგრამ დადგენილებამ ვერ უშველა, ცალკეული ცალები გადარჩა და მკითხველამდე მაინც მივიდა.

ამგვარად, ივანე ჯავახიშვილი სამოღვაწეო სარბიელზე გამოდის, როგორც საზოგადოებრივი მებრძოლი, რომლისათვისაც მეცნიერული მუშაობა საზოგადოებრივი აქტიურობის ერთი ფორმათაგანია მარტოოდენ (აკად. ს. ჯანაშია).

ჯავახიშვილის საზოგადოებრივი შეხედულებები ჩამოყალიბდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ნიადაგზე და ამ მოძრაობას იგი ერთგულად მიჰყვა ბოლომდე.

ივ. ჯავახიშვილი საგანგებოდ უყვირებოდა აგრეთვე ძველი საქართველოს სოციალური მოძრაობისა და კლასთა ბრძოლის ისტორიის საკითხებს. ამ პრობლემათა სერიიდან მან გამოაქვეყნა შესანიშნავი მონოგრაფია „სოციალური ბრძოლის ისტორია საქართველოში IX—XIII საუკუნეებში“. მონოგრაფიაში ივ. ჯავახიშვილმა ფაქტიური მასალის, სწორი მეცნიერული ინტერპრეტაციის საფუძველზე პირველმა ნათელჰყო, რომ მცდარია შეხედულება, თითქოს საქართველოს ისტორიამ არ იცოდეს კლასთა ბრძოლა. ჩვენს ისტორიკოსთა შორის მან პირველმა აღნიშნა, რომ საქართველოსათვის ისევე დამახასიათებელი იყო კლასთა ბრძოლის ყველა ძირითადი ნიშანი, როგორც სხვა ყველა განვითარებული ქვეყნისათვის.

ივ. ჯავახიშვილი ანალოგიურ საკითხებს იხილავს მეზობელი სომხეთის ისტორიიდანაც. მან სომხეთის სოციალური ურთიერთობის საკითხებს მიუძღვნა ნარკვევი — „ერთი გვერდი გლეხთა მოძრაობის ისტორიიდან ძველ სომხეთში“.

1917 წელს, როდესაც ხალხთა საპყრობილე — რუსეთის ცარიზმი დაემხო ივ. ჯავახიშვილმა თავის ბინაზე მოიწვია ქართველ პატრიოტთა მცირე ჯგუფი და გამართა თათბირი, რომელზედაც გადაწყვიტეს ქ. თბილისში ქართული უნივერსიტეტის გახსნა. მალე ის სამშობლო მხარეში ჩამოვიდა და შეუდგა იმ საქმიანობას, რომელიც 1918 წლის იანვარში თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებით დაგვირგვინდა.

ამიერიდან ივ. ჯავახიშვილი საქართველოში მოღვაწეობს.

1917—1940 წლები

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ივ. ჯავახიშვილის ცხოვრებაში დაიწყო ახალი შემოქმედებითი ხანა.

1918 წლის იანვრიდან 1919 წლის დეკემბრამდე იგი თბილისის უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის

დეკანია. თუ გავითვალისწინებთ, რომ იმ დროს უნივერსიტეტში მხოლოდ ერთი — სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტი იყო, მაშინ გასაგები გახდება, რომ საუნივერსიტეტო მუშაობას არსებითად ივ. ჯავახიშვილი უძღვებოდა. 1919 წლის დეკემბერში ივ. ჯავახიშვილი არჩეულ იქნა უნივერსიტეტის რექტორად. ამ თანამდებობაზე იგი 1926 წლის ზაფხულამდე მუშაობდა. თუ რა ღვაწლი მიუძღვის მას უნივერსიტეტის შექმნა-მშენებლობაში, ამას ამ წიგნის საგანგებო თავში განვიხილავთ. აქ კი აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ არ არსებობდა უნივერსიტეტისა თუ ქართული კულტურის ისეთი საკითხი, რომლის გადაჭრაში ჯავახიშვილს ცხოველი მონაწილეობა არ მიეღოს.

1919—1925 წლებში ივ. ჯავახიშვილი იყო საქართველოს სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე. ამავე დროს იგი ითვლებოდა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების თავმჯდომარედაც.

1931 წელს იგი დაინიშნა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მეცნიერ-კონსულტანტად, ხოლო 1936 წელს მასვე დაევალა ამავე მუზეუმის ისტორიის განყოფილების გამგის თანამდებობის შესრულებაც. ამასთან ერთად 1936 წელს ივ. ჯავახიშვილი მიწვეულ იქნა კავკასიისმცოდნეობის სამეცნიერო-კვლევითს ინსტიტუტში მუდმივ მეცნიერ-კონსულტანტად, ხოლო 1937 წლიდან იყო რუსთაველის სახელობის მუზეუმის დირექტორიც.

ივ. ჯავახიშვილი 1917 წელს არჩეულ იქნა დოცენტად, ხოლო 1918 წელს — პროფესორად. 1935 წელს საქართველოს განათლების სახალხო კომისარიატთან არსებულმა საკვალიფიკაციო კომისიამ ივ. ჯავახიშვილს დისერტაციიის დაუცველად მიანიჭა ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი.

1939 წელს ივ. ჯავახიშვილი არჩეულ იქნა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად.

როგორც აღნიშნული. იყო, ივ. ჯავახიშვილის დიდი ნიჭი მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში გაიშალა.

გავითვალისწინა რა ივ. ჯავახიშვილის დიდი სამეცნიერო და

პედაგოგიური დამსახურება, საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა 1938 წლის 15 ივნისს იგი დააჯილდოვა შრომის წითელი დროშის ორდენით.

საქართველოს მშრომელებმა, ივ. ჯავახიშვილი 1938 წელს ერთსულოვნად აირჩიეს საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატად. ხოლო უმაღლესმა საბჭომ იგი აირჩია თავისი პრეზიდიუმის წევრად.

ამომრჩევლებთან შეხვედრისას, 1938 წლის 4 ივნისს, იგი აღნიშნავდა: „მთელი ჩემი ორმოცწლიანი მოღვაწეობა განუყრელი იყო მეცნიერებისაგან. ახლა კი თქვენ მანდობთ საპატიო სამუშაოს, ახალ, უაღრესად საპასუხისმგებლო ასპარეზზე. თუ მე რაიმეს გაკეთება შეეძელი სამეცნიერო-საგანმანათლებლო სფეროში მშრომელ მასათა შორის, ეს მხოლოდ კულტურული ფრონტის დიადი საქმის ყველა მონაწილის ერთობლივი ძალებითა და დაუღალავი შრომის წყალობით იყო, ამიტომ მე თქვენს ნდობას ვუყუარებ არა იმდენად პირადად ჩემდა, რამდენადაც ყველა საბჭოთა მეცნიერების მუშაკებისადმი ნდობას.

ვარწმუნებ ჩემს ამომრჩევლებს, რომ მთელ ჩემს მოღვაწეობას, მთელ ჩემს ძალას მშრომელი ხალხისა და ჩვენი დიადი სამშობლოს კეთილდღეობას მოვახმარ“.

ამავე გრძნობითა და მოვალეობის პასუხისმგებლობით არის დაწერილი მისი წერილი, რომელიც 1938 წლის 9 ივლისს გამოქვეყნდა გაზეთ „კომუნისტში“: „საქ. სსრ უმაღლეს საბჭოში დეპუტატის საპატიო მოვალეობის ასრულების დროს, უმთავრესად სწავლა-განათლებისა და კულტურის სფეროსთან დაკავშირებით საკანონმდებლო და სხვაგვარი საკითხების განხილვაში ვფიქრობ მხურვალე მონაწილეობის მიღებას.

ეს განზრახვა იმ რწმენაზეა დამყარებული, რომ თითოეული დეპუტატი ვალდებულია თავის დარგის ცოდნა და გამოცდილება გამოიყენოს თავისი სოციალისტური სამშობლოს აღორძინება-აყვავებისათვის და რაკი ჩემი სიცოცხლის განმავლო-

ბაში მეცნიერებისა და კულტურის სფეროში ვმუშაობდი, ჩემი მთელი მოღვაწეობა უმაღლეს სასწავლებელს შევსწირე, ბუნებრივია, რომ უმაღლეს საბჭოშიც ყოველი ჩემი ძალ-ღონე მსურს ვიხმარო ამავდეს საკითხების გასაშუქებლად, როგორც საბჭოთა საქართველოს შეშვენის...”

სამწუხაროდ, ივ. ჯავახიშვილს აღარ დასცალდა ხანგრძლივი მოღვაწეობა, რომ ხალხის სამსახურის ამ უბანზეც სრულყოფილად გაეშალა თავისი შემოქმედებითი ნიჭი.

ორმოც წელზე მეტი იმოღვაწა მან ქართველი ხალხის წარსულის, აწმყოსა და მომავლის საჭირობოროტო საკითხების გაშუქების სფეროში. ყველგან და ყოველთვის ივ. ჯავახიშვილი თავის კეთილშობილური მოღვაწეობის დიდებულ ნაკვალევს სტოვებდა.

ივ. ჯავახიშვილს არ ეყო სიცოცხლე, რომ ყველაფერი მოესწრო, ყველაფერი გაეკეთებინა, რაც განზრახული ჰქონდა, მაგრამ იგი ბედნიერი იყო ყოველმხრივ. მან თავისი თვალთნახვა გათავისუფლებული თავისი საყვარელი ხალხი, მან თავისი თვალთნახვა, როგორ იზრდებოდა მის მიერ დაარსებული უნივერსიტეტი, როგორ მრავლდებოდნენ უმაღლესი სასწავლებლები და სამეცნიერო დაწესებულებები. ივანე ჯავახიშვილი არა მარტო წამალგადასულ პალიმფსესტებს შიფრაჲდა და სადაო თარიღებს ადგენდა, არამედ სადღეისო ამოცანებთან აკავშირებდა ჩვენი ქვეყნის გარდასულ ამბებს და პირნათლად შესცქეროდა აღორძინებულ აწმყოს.

ივ. ჯავახიშვილი უბადლო იყო თავისი ნიჭით, გონების გამჭრიახობით, მრავალმხრივი ცოდნით, ენერგიული შრომით, მოვალეობის შეგნებით, უბრალოებით, თავმდაბლობით. ამიტომაც იყო, რომ ვისაც კი მასთან რაიმე საქმე ჰქონია, მისით სამუდამოდ მოქადობებულა და მეხსიერებიდან არ ამოუშლია მასთან შეხვედრის წუთები.

იგი, როგორც ისტორიკოსი-მეცნიერი, სწავლობდა წარსულს, აყენებდა მას მომავლის სამსახურში, ახარებდა აწმყოს მიღწევები. მისთვის სიხარულის მომგვრელი იყო: პალიმფსესტების აღმოჩენა და კოლხეთის ჭაობიანი დაბლობის ამოშრობა,

ჩვენი ქვეყნის ინდუსტრიალიზაცია და არქეოლოგიური აღმოჩენები, ისტორიული მატრიანეების პოვნა და საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვება და სხვა, რადგან კარგად იცოდა, რომ ყველა ეს დიდი წარმატება ჩვენი სახელმწიფოებრივი სისტემის — საბჭოთა წყობილების გამარჯვების შედეგი იყო, სისტემისა, რომელიც წარსულის დიდ მემკვიდრეობას იყენებს და უფროსილდება.

ამ დიდმა და სახელოვანმა მოღვაწემ მთელი თავისი შინაარსიანი სიცოცხლე მეცნიერების სამსახურს შესწირა. იგი იყო გულმართალი წარმომადგენელი „იმ მეცნიერებისა, რომელიც ხალხს კი არ ემიჯნება, ხალხისაგან შორს კი არ უჭირავს თავი, არამედ მზადაა ემსახუროს ხალხს, მზადაა გადასცეს ხალხს ყველა მონაპოვარი მეცნიერებისა, რომელიც მომსახურებას უწევს ხალხს არა იძულებით, არამედ ნებაყოფლობით, ხალხისათ“ (ი. სტალინი).

ხანგრძლივმა დაუცხრომელმა შრომამ და არანაკლებ ხანგრძლივმა ქრონიკულმა ავადმყოფობამ დააუძლურა ივანე ჯავახიშვილის ორგანიზმი და 1940 წლის 18 ნოემბერს მრავალრიცხოვან მსმენელთა წინაშე ლექციის კითხვის დროს 9 საათსა და 40 წუთზე შეწყდა გულისცემა ამ დიდი ადამიანისა.

ძნელია კალმით ასწერო ის, რაც ლექციაზე დამსწრეებმა ვიგრძენით იმ წუთს.

ყველა დამსწრის გრძნობა გამოხატა აკადემიკოსმა ა. შანიძემ: „...ყველა აქ მყოფთ ძარღვებში სისხლი გაუშრა, გონება დაებნა. ყველა შიშის ზარმა აიტანა. კარგად ვიცი, რომ ჩვენში ამ დროს სტიქიური კატასტროფა, ვთქვათ მიწისძვრა, არ ყოფილა, მაგრამ მთელი საზოგადოება შეშფოთდა და შეძრწუნდა, მღელვარებამ მოიცვა მთელი თბილისი, შორს გაისმა გლოვის ზარი“.

თბილისელები ჯგუფ-ჯგუფად იკრიბებოდნენ და ერთმანეთს გადასცემდნენ ამ სამწუხარო ამბავს. ჯერ კიდევ გვაში არ გაცივებულყო, რომ ფართო საზოგადოების წარმომადგენლები შემოვიდნენ დარბაზში, სადაც ი. ჯავახიშვილი მისი მოწაფეების ხელებზე იყო გადასვენებული. არავის სჯეროდა, რომ

ადამიანი, რომელმაც ამდენი იმოღვაწა, შეიძლებოდა ასე უც-
ბად მოგვშორებოდა. ამბობენ, დიდი ადამიანების სიკვდილიც
კი ჩვეულებრივი არ არისო.

როგორც ნათელა ივანეს ასულმა ჯავახიშვილმა გადმომცა,
ივ. ჯავახიშვილი ახალგაზრდობისას დასწრებია ერთ ლექციას,
ლექციის კითხვისას უეცრად გარდაცვლილა პროფესორი. ამ
სურათს ისეთი შთამაგონებელი შთაბეჭდილება მოუხდენია
ივანეზე, რომ თავისიანებისათვის წერილი მოუწერია. ამ წე-
რილში თურმე აღწერდა მომხდარ ამბავს და სწერდა: უბედ-
ნიერესი კაცი ყოფილა, მან სამუდამო ძეგლი აიგო, ლექციის
კითხვისას, თავის საყვარელ საქმის შესრულებისას გარდაიცვა-
ლაო. ბედნიერი იქნება ის, ვინც ასეთ სიკვდილს ეღირსებაო.

რა იცოდა ივანე ჯავახიშვილმა, რომ მისი სიცოცხლეც ასე-
ვე დამთავრდებოდა!

19 ნოემბერს რესპუბლიკის გაზეთები ჩვენი ქვეყნის მშრო-
მელებს მწუხარებით აუწყებდნენ დიდი ქართველი მეცნიერის
ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალებას: „საქართველოს სსრ სახალ-
ხო კომისართა საბჭო და საქართველოს კ. პ. (ბ) ცენტრალური
კომიტეტი მწუხარებით იუწყებიან გამოჩენილი მეცნიერის,
საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის წევრის,
აკადემიკოს ივანე ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილის უეცრად გარ-
დაცვალებას“. ასევე მწუხარებით აუწყებდნენ ჩვენს ხალხს ამ
აუნაზღაურებელი დანაკლისის შესახებ საქართველოს სსრ
უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი, საქართველოს სსრ განათლე-
ბის სახალხო კომისარიატი, საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა
აკადემიის საქართველოს ფილიალი, სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და სხვ.

20 ნოემბერს, ნაშუადღევს პირველ საათზე, ი. ჯავახი-
შვილის ცხედარი სამკურნალო კომბინატის შენობიდან სტა-
ლინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
შენობაში გადასვენეს. შავად შეიმოსა უნივერსიტეტი. იგი
გლოვობდა თავის დამაარსებელს.

20 ნოემბერს ნაშუადღევს 4 საათიდან დაიწყო ივ. ჯავა-
ხიშვილთან გამოსათხოვარი სელა. ზღვა ხალხი მოდიოდა კუ-

ბოსთან. მოდიოდნენ მეცნიერები, მწერლები, მუშები, ჯარის ნაწილები, მოსწავლეები, ჩვენი რესპუბლიკის სხვადასხვა რაიონების წარმომადგენელნი; მოძმე რესპუბლიკის წარმომადგენლები. ისინი უკანასკნელად ემშვიდობებოდნენ ადამიანს, რომელიც ასე საყვარელი, ასე მახლობელი, ასე მშობლიური და ძვირფასი იყო ყველასათვის.

21 ნოემბერს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეზო ადრე აივსო ხალხით. შეწყდა ქუჩებში მოძრაობა, უჩვეულო მდგომარეობაში იყო უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზი. შავ-ხავერდოვან ფარდაზე დაფნის ცოცხალ გვირგვინში ესვენა ივ. ჯავახიშვილის პორტრეტი. შუა დარბაზში კვარცხლბეკზე იდგა კუბო განსვენებულის ნეშტით. ცოცხალი ყვავილები, გვირგვინები — სიყვარულისა და მწუხარების ემბლემები პფარადნენ კუბოს და მის პოსტამენტს.

პანაშვიდი დასრულდა. ცხედართან გამოსათხოვებლად მივიდნენ განსვენებულის ოჯახის წევრები, სტუდენტებსა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაებს უხმოდ მიაქვთ დარბაზიდან მრავალრიცხოვანი გვირგვინები და თაიგულები.

კუბოს გარს შემოერთყნენ გარდაცვალებულის მოწაფეები და მეგობრები, გამოჩენილი მეცნიერები და საზოგადო მოღვაწეები: ა. შანიძე, გ. ახვლედიანი, ფ. გოგიჩაიშვილი, კ. კეკელიძე, დ. უზნაძე, ს. ჯანაშია, ი. ნიკოლაძე, ნ. კეცხოველი, გ. ხაჭაპურიძე, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ყაუხჩიშვილი... პროფ. სორმა ალ. ჯანელიძემ გამოიტანა წითელი ბალიში, რომელზეც დამაგრებული იყო აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის მიერ საბჭოთა მთავრობისაგან მიღებული მაღალი ჯილდო — შრომის წითელი დროშის ორდენი და საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს დეპუტატობის ნიშანი.

სამგლოვიარო მიტინგი დასრულდა ორკესტრის სამგლოვია-არო ჰანგებში. საღამოს 6 საათსა და 15 წუთზე ცხედარი სამარეში ჩაასვენეს. იგი უნივერსიტეტის ფუძემდებელი იყო და უნივერსიტეტის ეზოშივე, თავის თანამებრძოლ პეტრე მელიქიშვილის გვერდით ჰპოვა უკანასკნელი საუკუნო თავშესაფარი.

გაითვალისწინა რა ივ. ჯავახიშვილის დიდი დამსახურება ჩვენი ხალხის წინაშე, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა დააკმაყოფილა თბილისის მშრომელთა დეპუტატების საქალაქო საბჭოს აღმასკომის შუამდგომლობა და აკადემიკოს ი. ჯავახიშვილის სახელი მიაკუთვნა თბილისის მე-18 საშუალო სკოლას.

აკადემიკოს ივანე ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილის ხსოვნის უკვდავყოფის მიზნით საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ დაადგინა:

1. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეზოში დაიდგას აკადემიკოს ი. ა. ჯავახიშვილის ბიუსტი, რის შესრულებაც დაევალა საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარიატს.

2. დამტკიცდეს მშრომელთა დეპუტატების თბილისის საქალაქო საბჭოს აღმასკომის წინადადება ქ. თბილისში კოლხიდის ქუჩისათვის ი. ა. ჯავახიშვილის სახელის დარქმევის შესახებ.

3. დაწესდეს ი. ა. ჯავახიშვილის სახელობის ათი გაძლიერებული სტიპენდია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიული და ფილოლოგიური ფაკულტეტების ფრიადოსან სტუდენტებისათვის.

4. დავალოს სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალს გამოსცეს ი. ა. ჯავახიშვილის შრომები ორ ენაზე — ქართულსა და რუსულზე.

5. ი. ა. ჯავახიშვილის მეუღლეს — ანასტასია ნიკოლოზის ასულ ჯავახიშვილს დაენიშნოს პერსონალური პენსია 1000 მანეთის რაოდენობით თვეში“.

ივ. ჯავახიშვილმა დაგვიტოვა დიდი მეცნიერული მემკვიდრეობა, რომლის მიმოხილვა, ზოგადად მაინც, საჭიროდ და საარგებლოდ მიგვაჩნია.

ივანე ჯავახიშვილის მემორალური მემკვიდრეობა

ქართული წყაროთმცოდნეობა

როდესაც ივ. ჯავახიშვილი სამეცნიერო მუშაობის ასპარეზზე გამოვიდა, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობა სავალალო მდგომარეობაში იყო. „მაშინ ქართული საისტორიო კვლევა-ძიებაც მეთოდოლოგიურად ძალიან დაქვეითებული იყო და არც წყაროების კრიტიკული შესწავლისა და არც ტექსტის აღდგენისა და წესიერად გამოცემისა და ფილოლოგიური თარგმანების აუცილებლობის შეგნება არსებობდა“ (ივ. ჯავახიშვილი).

სიმონ ჯანაშიას სამართლიანი თქმით, „საქართველოს ისტორიის მოყვარულთა წრეში გულუბრყვილო მოწიწებით, ნაციონალისტური განწყობილება იყო გაბატონებული მშობლიური წარსულის ყველა ძეგლისადმი, განურჩევლად. დიდმპყრობელური და შოვინისტური წრეები-კი, პირიქით, ნერგავდნენ უარყოფითს, ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას ამ წყაროებისადმი, ცდილობდნენ რა მათი მნიშვნელობის გაბახებასა და გაქარწყლებას“.

საქართველოს ისტორიის შესწავლა წყაროების პირუთვნელი და სასტიკი კრიტიკით უნდა დაწყებულიყო.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, „ყოველი წყარო, მათ შორის საბუთებიც, აუცილებლად ჯერ წინასწარ ყოველმხრივ უნდა იყოს შესწავლილ-შეფასებული და მხოლოდ ამის შემდგომ

შეიძლება გამოყენებული იყოს და რომ არაფერი თავისდა-თავად ცხადად და დამტკიცებულად არ უნდა იქნას მიჩნეული“. სანამ ასეთი სამუშაო არ გაკეთდება და წყაროებს კრიტიკულად არ განვიხილავთ, არავითარი მეცნიერული ისტორია არ გვექნებაო, ამტკიცებდა მეცნიერი. წყაროების კრიტიკულად შესწავლის დროს ივ. ჯავახიშვილი მეთოდოლოგიურ მითითებებს იძლეოდა. მისი აზრით, საჭიროა გამორკვეულ იქნას „როგორც თითოეული მემატიანისა და ისტორიკოსის პიროვნება, — თუ რა წრესა და მიმართულებას ეკუთვნოდა სახელდობრ იგი, რა მსოფლმხედველობისა და თვალსაზრისის კაცი იყო, — ისე აგრეთვე რა მიზანი ჰქონდა და რა სწადდა მას, როდესაც თავის თხზულების წერას შეუდგა“. საჭიროა აგრეთვე გამორკვეულ იქნას „რადარა და რამდენად სანდო წყაროები ჰქონდა თითოეულ მათგანს და რა გზით და რა საშუალებით სურდათ და შესძლეს თავიანთი მიზნის განხორციელება?“

„ქართლის ცხოვრების“ შესწავლამ ივ. ჯავახიშვილი მეტად საგულისხმო დასკვნამდე მიიყვანა: „ქართლის ცხოვრების განხილვის დროსაც უფრო გარეგანი კრიტიკა იყო გამეფებული, ვიდრე წყაროების არსებითი და ყოველმხრივი შესწავლა. მკვლევართ განსაკუთრებით ის აწუხებდათ, თუ ვინ და როდის შეადგინა თვით კრებული და უცხოელ კრიტიკოსთა აზრისდა საწინააღმდეგოდ უნდოდათ დაემტკიცებინათ, რომ ქართლის ცხოვრების თითოეული ნაწილი თანამედროვის მიერ არის დაწერილი.

სამწუხაროა, რომ ჩვენში სრულებით შეგნებული არა აქვთ და არცა ჰქონდათ, რომ თითოეული ძველი საისტორიო თხზულების განხილვის დროს მკვლევარს მარტო ავტორის თანამედროვეობა კი არ უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული, არამედ მისი პიროვნებაც, განათლება, აზროვნება და მედასეობა, მისი წყაროების თვისება, ჟამთააღმწერლის წერის წესი და მეთოდები. საისტორიო ნაწარმოების ქრონოლოგიური განხილვა მხოლოდ თანამედროვეობის მხრივ მეტად მარტივი საშუალებაა იმიტომ, რომ მათიანე და ჟამთააღმწერელი შეიძ-

ლება თანამედროვეც იყოს, მაგრამ თუ ამასთანავე მოთხრობილის თანადამხდური არ არის, ან თუ მისი მოამბე სარწმუნო თანადამხდური და თვითმხილველი არ იყო, მის მოთხრობას დიდი ფასი და მნიშვნელობა არა აქვს.

თანამედროვე მკვლევარმა ისიც უნდა იცოდეს, რომ აღმწერელის თვალსაზრისი, წოდება, და შედასეობა საისტორიო მოთხრობაზე თავისს ძლიერს დასს ასეამს ხოლმე და ნებაუნებლიედ მიუდგომლობაზე მოქმედებს“.

როგორც უკვე ვთქვით, ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს, ივ. ჯავახიშვილმა დაწერა გამოკვლევა „ანდრია მოციქულისა და წმ. ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“. ახალგაზრდა მკვლევარმა ამ შრომაში დაამტკიცა, რომ „ნინოს ცხოვრება“ არ ვარგა, როგორც მე-4 საუკუნის წყარო, რომ მისი ცნობების უმრავლესობა გვიანდელ ხანაშია შეთხზული, რომ ძეგლის ისტორიულ-შემეცნებითი მნიშვნელობა სულ სხვა, მისი შემდგენელ-რედაქტორების დროისათვის უნდა ვივარაუდოთ.

ივ. ჯავახიშვილის ასეთი რადიკალური შეხედულება თავის დროისათვის ქართულ ისტორიოგრაფიაში ნამდვილი რევოლუცია იყო. ეს შეხედულებანი პირდაპირ ეწინააღმდეგებოდა იმდროინდელი ოფიციალური ისტორიოგრაფიის შეხედულებებს.

საქართველოს ისტორიის წყაროების მეცნიერული შესწავლა ივ. ჯავახიშვილის უდიდესი დამსახურებაა და, როგორც განსვენებულმა ს. ჯანაშიამ მშვენიერად შენიშნა, „ამაშივე ეპოვებთ ჩვენ საქართველოს ისტორიის მეცნიერული შესწავლის საძირკველსაც“. ივ. ჯავახიშვილის ღვაწლი წყაროთმცოდნეობაში, უპირველეს ყოვლისა, იმაში მდგომარეობს, რომ მან პირველმა შესძლო ქართული ისტორიული წყაროების ნამდვილი მეცნიერული შეფასება. თუ მანამდე ერთნი მთლიანად უარჰყოფდნენ ქართული ისტორიული წყაროების ისტორიულ ღირებულებას, ხოლო მეორენი გადამეტებით აფასებდნენ მას, ივ. ჯავახიშვილმა ღრმა მეცნიერული შესწავლის საფუძველზე ნათელი გახადა, თუ რა უნდა იქნას მიღებული ამა თუ იმ წყაროდან და რა არის უარსაყოფელი; წყაროებისადმი

კრიტიკული დამოკიდებულების შედეგად ივ. ჯავახიშვილმა ნათელჰყო, რომ „ქართლის ცხოვრება“ არის ნახევრად .ოფიციალური კრებული, რომლის ავტორები ცენტრალური — მეფის ხელისუფლების ინტერესებს იცავენ; საქართველოს ისტორიის მეცნიერულად შესწავლის აუცილებლობამ აკად. ივ. ჯავახიშვილი იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ საქართველოს ისტორია შესწავლილ უნდა იქნას გარკვეული ხალხებისა და ქვეყნების ისტორიასთან მჭიდრო კავშირში; ამიტომ საქართველოს ისტორიის წყაროებთან ერთად იგი სწავლობს მეზობელ ხალხთა სათანადო ისტორიულ წყაროებსაც; უცხო ენების (ძველი თუ ახალი) საფუძვლიანმა ცოდნამ (სომხური, სპარსული, ბერძნული, ლათინური, სირიული, ევროპული ენები) ივ. ჯავახიშვილს საშუალება მისცა უცხოურ მწერლობაში დაცული ცნობები საქართველოს ისტორიის მეცნიერული კვლევისათვის სათანადოდ გამოეყენებინა. უცხოური მწერლობის ისტორიიდან მან მხოლოდ ძველი სომხური საისტორიო მწერლობის ნაწილის გამოქვეყნება მოასწორო; საისტორიო წყაროებზე მუშაობის შედეგად ივ. ჯავახიშვილმა არა ერთი ისტორიული, მანამდე უცნობი, წყარო აღმოაჩინა და სათანადოდ შეაფასა: ა) „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი ნუსხები („ანასეული და ჭალაშვილისეული“) ბ) თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი — ბასილ ეზოს მოძღვარი. გ) ლაშა გიორგის დროინდელი მემკატიანე. დ) ე. წ. „ხანმეტი“ ტექსტები და მრავალი სხვა.

ყოველივე ამის შედეგად, „დიდი შემოქმედის სიმკაცრით გაწმინდა განსვენებულმა მეცნიერმა ქართველი ერის ისტორიის საშენი მასალა (ისტორიის წყაროების კრიტიკა ჩვენში აქამდის სრულიად არ არსებობდა და მეცნიერების ეს დარგი ქართულ ისტორიოგრაფიაში განსვენებულმა ჯავახიშვილმა შემოიტანა). არა ერთი საისტორიო წყარო, რომლის სანდოობაში აქამდის ეჭვი არავის შესდიოდა, უღმობელი კრიტიკის სინათლეზე გამოიტანა და უკუაგდო, არა ერთი პატრიოტული გადმოცემა, ხალხური შემოქმედების ლამაზი ნაყოფი, როგორც ისტორიისათვის უვარგისი წყარო, შეუზბრალეზლად გასწირა;

უზარმაზარი შრომის შედეგად სავსებით დაამსხვრია მისი დროების არსებული შეხედულება ქართულ ისტორიოგრაფიაზე და სრულიად ახალი შეხედულება დაასაფუძვლა. ამავე დროს მან შემოიკრიბა უცხოური წყაროები ქართული ხალხის წარსულის შესახებ. ყველაფერი ეს შედარებითი შესწავლის მკაცრი კრიტიკით გაცხრილა და აგრე დამზადებული სანდო საშენი მასალით ქართული ერის ისტორიის წერას შეუდგა“ (აკადემიკოსი ნ. ბერძენიშვილი.)

ივანე ჯავახიშვილის კაპიტალური ნაშრომი „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა“ ოთხი წიგნისაგან შედგება.

1. „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ (V—XVIII სს.). გამოიცა სამჯერ, 1916, 1921 და 1945 წლებში.

2. „ქართული საფას-საზომთამცოდნეობა ანუ ნუმისმატიკა-ეტროლოგია“ (თბილისი, 1925).

3. „ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“ (თბილისი, 1926; მეორე გამოცემა, 1949 წ.).

4. „ქართული სიგელთამცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა“ (თბილისი, 1925 წ.).

ქართული საისტორიო მწერლობა ავტორს განზრახული ჰქონდა სამ წიგნად მოეცა. პირველ წიგნში ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V—XVIII სს.) არის განხილული. როგორც თვით ივ. ჯავახიშვილი აცხადებდა, მეორე წიგნი ორი ნაწილისაგან იქნებოდა შემდგარი; პირველ ნაწილში საქართველოსა და ქართველთა ისტორიის შესახებ დანარჩენი მასალები უნდა ყოფილიყო განხილული, ხოლო მეორე ნაწილში უცხოეთის საისტორიო მწერლობის განვითარების მიმოხილვა იქნებოდა.

მესამე წიგნი განკუთვნილი იქნებოდა თანამედროვე ისტორიოგრაფიის საკითხებისადმი. მეორე წიგნიდან მხოლოდ ერთი ნაწილი — ძველი სომხური საისტორიო მწერლობის გამოკვლევება მოასწრო ავტორმა, დანარჩენი ელის გამოკვლევას.

ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის შესწავლა ივ. ჯა-

ვახიშვილმა გიმნაზიაში ყოფნის დროს დაიწყო. ეს შესანიშნავი ნაშრომი იწერებოდა „ქამითი-ქამად“ და წინ უსწრებდა ქართველი ერის ისტორიის დამუშავებას. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის სისტემატური დამუშავება ავტორმა 1898 წელს დაიწყო. ცალკეულ თავებს თუ ავტორებს იგი ხან ცალ-ცალკე აქვეყნებდა, ხან ლექციებისა თუ რეფერატების სახით მოახსენებდა ხოლმე საზოგადოებას, ასე რომ, 1898 წლიდან მოყოლებული 1915 წლამდე ეს წიგნი „მაინც იზრდებოდა და ღრმავდებოდა“.

როგორც მოსალოდნელი იყო, ნაშრომმა დიდი გავლენა მოახდინა მკითხველზე. მოსე ჯანაშვილი ივ. ჯავახიშვილის ამ წიგნს ყამირის მხენელ გუთანს უწოდებდა. „ამ მძლავრმა გუთანმა ბევრი „კაჰაჰი“ ამოაგდო ძირიან-ფესვიანად და საისტორიო ყანობირი საკმაოდ გასწმინდა ღვარძლისაგან. შეუდგები ამ საკვირველ წიგნს და გინდა მწვერვალამდის მიადწიო შეუსვენებლივ, დაეწაფო, ვით მოწყურებული ირემი წყაროს და ამოსწურო იგი ბოლომდის. ნამდვილი წმინდა გუთანივით შლის, არღვევს, აბრუნებს. გადადის „ბელტი ბელტზე“. ცოცხლდებიან და მზის შუქზე ამოდიან უმეცრების გზით დამარხული მოღვაწეები და ისტორიკოსები“.

ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის შესწავლისას ივ. ჯავახიშვილი არა მარტო წყაროთმცოდნეობითი მეთოდოლოგიური ხასიათის დებულებებს აყალიბებდა, რომლის შესახებ ჩვენ ზემოთ საკმაოდ გვქონდა საუბარი, არამედ სრულიად ახალ გაგებასაც იძლეოდა ამა თუ იმ წყაროსა თუ ისტორიკოსის განხილვისას.

ივ. ჯავახიშვილი უარყოფს „ქართლის ცხოვრებით“ სარგებლობის გაბატონებულ წესს და მიუთითებს: „ქართლის ცხოვრებით“ სარგებლობის დროს საჭიროა გათვალისწინებული იყოს, რომ „ქართლის ცხოვრება“ ერთიანი ნაწარმოები კი არ არის, არამედ სხვადასხვა ავტორების საისტორიო თხზულებათა კრებულება და მკითხველმაც უნდა იცოდეს, რომელ მემატრიანეს აქვს მოყვანილი ესა თუ ის ცნობა, „რომ ამისდა მიხედვით, გაითვალისწინოს, თანამედროვეს ეკუთვნის ის ცნობა

თუ არა, მემკვიდრეა მისი ავტორი, ისტორიკოსი, თუ უბრალო კომპილატორი?“.

ივანე ჯავახიშვილის დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს, რომ მან პირველმა მიუთითა ისეთ ჯგუფზე, რომელთა მნიშვნელობა მანამდე უგულებელყოფილი იყო. ისტორიკოსები გატაცებული იყვნენ „ქართლის ცხოვრებით“ და სიგელ-გუჯრებით და ყურადღებას არ აქცევდნენ მარტივლთა და წმიდანთა ცხოვრებას. წყაროთა ასეთ ჯგუფს კი, როგორც ცნობილია, ამა თუ იმ ერის სამოქალაქო ისტორიის შესწავლისათვის ხშირად გადამწყვეტი მნიშვნელობაც კი აქვს, მაგალითად, იაკობ ურტაველის ნაშრომს შუშანიკის წამების შესახებ ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვს აღმოსავლეთ საქართველოს V საუკუნის პოლიტიკური ისტორიის შესწავლისათვის. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, წმიდანთა ცხოვრების შესწავლის გარეშე სამოქალაქო ისტორიის უშუალო ძეგლების შესწავლა ცალმხრივი იქნებოდა. ესეც რომ არ იყოს, „ქართული სამოქალაქო ისტორიის ისეთი ძეგლების, როგორც დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსთა თხზულებებია, ნამდვილი ღირსება-მნიშვნელობის გათვალისწინება შეუძლებელია, თუ კი თავდაპირველად ბასილი ზარზმელის, მეტადრე კი გიორგი მთაწმიდელის, გიორგი ხუცესმონაზონისა და ეფრემ მცირის საეკლესიო საისტორიო თხზულებები გულდასმით შესწავლილი არ გვექნება“.

სანამ უშუალოდ საისტორიო ძეგლების განხილვას შეუდგებოდეს, იგი ადგენს ქართულს ისტორიოგრაფიაში არსებულ ისტორიის აღმნიშვნელ ტერმინებს. მისი აზრით, ძველად ისტორიის ცნების გამომხატველ ტერმინად იხმარებოდა „ცხოვრება“ ან „ცხოვრება“ და ამ დებულების დასამტკიცებლად არა ერთ ფაქტს იმოწმებს. იხმარებოდა „მატიანეც“, მაგრამ „ძველად ამ სახელით დაბალხარისხოვანი, მხოლოდ მოვლენათა მარტივად აღმუხსნელი საისტორიო თხზულებები იწოდებოდა“. თუმცა ვახუშტის შრომებში „მატიანეს“ ზოგადი ისტორიის მნიშვნელობაც აქვსო, დაასკენიდა ავ. ჯავახიშვილი.

თამარ მეფის ისტორიკოსმა შემოიტანა „ისტორია“ და

ისტორიათა-აღმწერლობა“. აქ ნახმარი ორი ტერმინი მკვლევარმა სხვადასხვა მნიშვნელობისად მიიჩნია და პირველს ისტორიის ზოგადი მცნების გამომხატველი შინაარსი მიაწერა, ხოლო მეორეს — ისტორიოგრაფიისა. თამარ მეფის ისტორიკოსის ამ ტერმინებმა, ჩანს, მოქალაქეობრივი უფლება ვერ მოიპოვეს და ისინი მომდევნო ძეგლებში არ გვხვდება. ისტორიის აღმნიშვნელ ტერმინად გვხვდება აგრეთვე „ჰამბავი“, ან „ამბავი“ („ამბავი ქართლისა“, „ამბავი მეფეთა“ და სხვ.).

ამავე მეთოდით ივ. ჯავახიშვილი სხვა ტერმინებსაც ჩამოთვლის და მათ მნიშვნელობას ადგენს: „მოთხრობა“, „თხრობა“, „ქრონიკები“ და სხვა. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის შესწავლამ ივ. ჯავახიშვილი მიიყვანა მეტად საინტერესო დასკვნამდე: „ქართველი ისტორიკოსები საისტორიო მწერლობას მოწიწებით და თავიანთ მოვალეობას პასუხისმგებლობის სრულის შეგნებით ეპყრობოდნენ. ისინი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ საისტორიო თხზულებაში ყველაფრის და ყოველგვარი ცნობების შეტანა კი არ შეიძლებოდა, ყველაფერი არ იყო „ღირს ხსენებისა“ (გიორგი ხუცესმონაზონი), არამედ მხოლოდ ისეთი ამბების აღწერა მიაჩნდათ სასურველად, რომელნიც მემკვიდრეს „მოსახსენებლად, არა უჭერო“-დ ეჩვენებოდა (გიორგი ხუცესმონი)“.

ის ფაქტი, რომ იმდროინდელ ისტორიკოსებს შეგნებული ჰქონდათ თავიანთი მოვალეობა, არჩევდნენ ტყუილს მართლისაგან, იცოდნენ ისტორიული ნაწარმოების დანიშნულება („უამთა აღმწერლობა ქეშმარიტების მეტყუელება არს“), მოწმობს ქართული ისტორიული ზბროვნების განვითარების მაღალ დონეს. ჩანს, არსებობდა გარკვეული მოძღვრება საისტორიო ნაწარმოების წერის წესის შესახებ.

იოანე საბანისძის ნაწარმოების შესწავლის საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილი დარწმუნდა, რომ უკვე მერვე საუკუნეში ქართველ მეცნიერ - მწერლებს ამა თუ იმ ნაწარმოების დაწერისათვის წინასწარ გეგმის შედგენა სცოდნიათ. „იოანე საბანისძის სამაგალითო ნაწარმოები ამტკიცებს, — ამბობს ივ. ჯავახიშვილი, — რომ ქართულ საისტორიო მწერლობას

უკვე VIII საუკუნეში ტექნიკის მხრივ თვალსაჩინო წარმატება ეტყობა და მარტივ, აღწერილობითი კილოთი მოთხრობილ ნაწარმოებებს გარდა წინასწარ შედგენილ გეგმაზე აგებული და შეთხზული შრომებიც მოიპოვებოდა“.

მეცნიერმა სრული დამაჯერებლობით გვიჩვენა, თუ როდის დაიწყო და როგორ ვითარდებოდა ქართული ისტორიოგრაფია იაკობ ცურტაველიდან ომან ხერხეულიძემდე (V—XVIII სს.). ამ საკმარის დიდ, ცამეტსაუკუნოვან მანძილზე ქართული საისტორიო მწერლობის განვითარებაში შეიმჩნევა როგორც აღმავალი, ისე დაღმავალი ხაზიც. ივ. ჯავახიშვილმა განმარტა ქართული კულტურის აღმავლობა-აღზევებისა და დაქვეითება-დაცემის ნამდვილი მიზეზები, მან სამართლიანად მიუთითა, რომ ქართული კულტურა, საერთოდ, და ქართული ისტორიოგრაფია კერძოდ, უშუალო ნაწილია ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრიობისა.

როგორც ცნობილია, VIII საუკუნეში ქართველი ხალხი ძალებს იკრებდა არაბთა მძლავრობის წინააღმდეგ; ფიზიკური წინააღმდეგობის გვერდით ჩნდება სხვა საშუალებებიც — პროპაგანდა. ბრძოლის ეს მეთოდი ცხოვრებამ მოითხოვა და გაჩნდა საამისო ნაწარმოებიც: იოანე საბანისძის „აბო თბილელის მარტილობა“.

მომდევნო ხანებში საქართველოს ცალკეული მხარეები დაწინაურდნენ. ქვეყნის საერთო მდგომარეობამ (კულტურულ-ეკონომიური დაწინაურება) მათი გაერთიანების საკითხიც დღის წესრიგში დააყენა. ქართველი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენლები თავიანთ შემოქმედებაში ასახავენ ამ პროცესს. იწყება ჰიდილი პროგრესულ — გაერთიანების მომხრე დასსა და რეგრესულ — გაერთიანების წინააღმდეგ მოქმედ დასს შორის. ეს პროცესი საქართველოს გაერთიანებით მთავრდება. ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენლები მეფეებიან გაერთიანებულ საქართველოში, და აი, ი. ჯავახიშვილმა შენიშნა, რომ „ყველა ისტორიკოსები, რომელთა ნაშრომებიც კი „ქართლის ცხოვრების“ კრებულშია შეტანილი, ჩეფეთა პოლიტიკის მომხრენი და დიდებულ აზნაურთა მოძულენი იყვნენ“. მაგრამ, ი. ჯავახიშვი-

ლის აზრით, იყვნენ მეფის მოწინააღმდეგე ისტორიკოსებიც, რომელთა ნაწარმოები „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში არ შეიტანეს. ამდენად „ქართლის ცხოვრება“ ნახევრად ოფიციალური კრებულია და მისი გამოყენების დროს ეს უნდა იქნას მხედველობაში მიღებული. ამგვარად, ი. ჯავახიშვილმა საისტორიო მწერლობაში, როგორც თვითონ ამბობს, მედასეობა შეამჩნია.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ივ. ჯავახიშვილმა გაამახვილა ყურადღება ქართველი ისტორიკოსების ერთ დიდ მიღწევაზე — „ელინური საისტორიო მწერლობის ცოდნა ქართველებს გარდა ძველს მახლობელ აღმოსავლეთში თითქმის არავის ემჩნევა და არც არაბულმა, არც სომხურმა ძველმა საისტორიო მწერლობამ თითქმის არაფერი იცოდა ელინური ისტორიათა — აღმწერლობისა“.

ქართული ისტორიული აზროვნება იმ დონეზე განვითარდა. მე-12 საუკუნეში, რომ პიროვნებას შესაფერისი როლი მიუჩინა ისტორიაში. ამ ხანის ქართველი ისტორიკოსის აზრით თითოეული სახელმწიფო მოღვაწე, „თვით უძლიერესი გვირგვინოსანიც-კი, ყოვლად შემძლებელი არ არის და მისი მოქმედების ნაყოფიერება და ხალხის თანამედროვე მდგომარეობითა და საზოგადოებრივი პირობებით არის შეზღუდული“ (ი. ჯავახიშვილი).

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ჩვენამდის მოღწეული მთელი ქართული საისტორიო მწერლობა წარმოიშვა მარტვილობათა და წმიდანთა ცხოვრებიდან. ამ მოვლენას იმით ხსნიდა, რომ ქრისტიანობა თავდაპირველად აკრძალულ სარწმუნოებად ითვლებოდა და შემდეგში, როცა იგი სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადდა, ქრისტიანულმა მწერლობამ იწყა აღწერა ქრისტიანობისათვის წამებულითა ცხოვრებისა. ასევე ქრისტიანობის განმტკიცების შემდეგ წმიდანთა მოღვაწეობაც დაიწერა.

განსვენებულმა მეცნიერმა პირველმა მიაქცია ყურადღება. რომ მარტვილთა და წმიდანთა ცხოვრების ამსახველი პირვე-

ლი წყაროები შემდგომ თაობებს გადაუცემებიან და დაასახ-
ლა მიზეზებიც.

1. პირვანდელი ძეგლები მარტივი ენით დაწერილი და გულ-
უბრყვილად მოთხრობილი ფაქტების შემცველი თხზულებე-
ბი იყო და ფილოსოფიურად განვითარებულ სწავლულთა გე-
მოვნებას აღარ აკმაყოფილებდა;

2. პირვანდელ წყაროებში მოთხრობილი ფაქტები გადამკე-
თებელთა მსოფლგაგებას აღარ შეეფერებოდა (მაგ., ათცამეტ
მამათა ცხოვრებანი), და აკეთებდნენ ისე, როგორც მათი ეპო-
ქის მოთხოვნილება იყო.

3. თუმცა ასეთ „გადაკეთებულ ცხოვრებებში“ ქართული
აზროვნების ისტორიისათვის ძვირფასი მასალები მოიპოვება
„და მათი ჭეოვანი გამოცემა და შესწავლა აუცილებლად
საჭიროა, მაგრამ მაინც სრულებით ცხადია, რომ ისინი ვერა-
სოდეს თავდაპირველი დედნების მაგიერობას ვერ გაგვიწევენ,
ვერც იმ დანაკლისს აგვინაზღაურებენ, რომელიც საისტორიო
მეცნიერებას ძველ მარტვილობათა და ცხოვრებათა დაკარგვით
მოუვიდა იმიტომ, რომ უძველესი ხანის ისტორიის აღდგენად
ჩვენთვის სწორედ თავდაპირველს საისტორიო ცნობებსა და
მოთხრობას, იმდროინდელს რწმენასა და აზროვნებასა აქვს
მნიშვნელობა“ (ი. ჯავახიშვილი).

როგორც ცნობილია, იაკობ ხუცესის (ეურტაველის) „წა-
მებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“ ითვლება უძველეს
ქართულ საისტორიო თხზულებად. ამ ძეგლის შესწავლისა და
ინტერპრეტაციის დროს ი. ჯავახიშვილი გაკვრით ეხება ძეგლის
გამომცემელთა შეხედულებებს (ძეგლი გამოცემული იყო
პირველად მიხეილ საბინინის, მეორედ — ს. გორგაძის და მას
შემდეგ, რაც ი. ჯავახიშვილის „ძველი ქართული საისტორიო
მწერლობა“ გამოვიდა, 1938 წელს პროფესორმა ილ. აბულაძემ
ძეგლი გამოსცა მესამედ), გადმოგვცემს ძეგლის მთავარ შინა-
არსს, არკვევს ავტორის ვინაობას, ძეგლის დაწერის თარიღს,
აღარებს ქართულ ხელნაწერებს სომხურთან და სამართლიანად
დაასკვნის, რომ სომხური ხელნაწერები ქართულიდან მომდინა-
რეობენ, რომ ძეგლი იაკობ ხუცესის მიერ დაწერილი იყო

ქართულად და ამდენად სომხური ვარიანტი მეორადია მხოლოდ.

იძლევა რა ძეგლის ფილოლოგიურ განხილვას, დაასკვნის: „... იაკობ ხუცესის მიერ დაწერილი წმინდა შუშანიკის ვრცელი „წამება“ ჭერჭერობით უძველესი ქართული საისტორიო ძეგლია და ვითარცა თანამედროვის, თანადამხდურისა და მონაწილის მიერ შედგენილი ძვირფას და შინაარსიან საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს“.

ამის შემდეგ ივ. ჭავჭავაძე არჩევს VI საუკუნის უცნობი ისტორიკოსის თხზულებას „მარტვილობა და მოთმინება წმინდისა ევსტათი მცხეთელისა“. ამ ძეგლის შესწავლისათვის ავტორს დაუთმია თავისი შრომის 6 გვერდი (55—60). ივ. ჭავჭავაძე იწვევს ამ ძეგლზე მუშაობა ჭერ კიდევ გერმანიაში ყოფნის დროს დაიწყო. მან საბინინის „საქართველოს სამოთხიდან“ 1901 წელს გერმანულად თარგმნა ევსტათი მცხეთელის მარტვილობა და, პარნაკთან ერთად გამოკვლევა დაურთო და დაბეჭდა ბერლინის სამეცნიერო აკადემიის მოამბეში.

ამ ძეგლს, ისე, როგორც შუშანიკის წამებას, ივ. ჭავჭავაძე ფილოლოგიურად არჩევს და შემდეგ მის ისტორიულ შეფასებას იძლევა. მიუხედავად იმისა, რომ ძეგლი ერთგვარ გადაკეთება-განახლების კვალს ატარებს, მაინც ძვირფას ცნობებს შეიცავს VI საუკუნის აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის შესწავლისათვის.

ივ. ჭავჭავაძე ამ წესით იხილავს მომდევნო ხანის სხვა ძეგლებსაც. მაგალითად, ძეგლი „წამებაჲ ყრმათა წმინდათა რიცხვით ცხრაათაჲ კოლაელთაჲ“, უცნობი ავტორისაა. ჩვენამდე მოაღწია X საუკუნის ხელნაწერმა. ნიკო მარმა შენიშნა, რომ ეს ძეგლი ენობრივი მონაცემებით ძველია და ქრისტიანობის გავრცელების პირველ ხანებს ეკუთვნისო. ი. ჭავჭავაძე იწვევს შეუძლებლად სცნო ძეგლის ნამდვილი თარიღის გამოკვლევა, ენობრივად მხოლოდ მე-9 საუკუნეზე ადრინდელად არ მიიჩნია, რადგან აქ „დაბის“ აღმნიშვნელად უკვე „სოფელი“ გვხვდება, მაგრამ ნიკო მართან ერთად მანაც გაიზიარა ის აზრი, რომ „კოლაელ

ყრმათა მარტვილობა საყურადღებოა როგორც ძეგლი, რომელ-
შიაც წარმოდგენილია ის თავდაპირველი ხანა, როდესაც ქრის-
ტიანობას საქართველოში ბრძოლა უნდა ჰქონოდა ადგილო-
ბრივ წარმართობასთან. ამ მარტვილობას გარდა ჩვენამდე სხვა
ამავე ხანის დამსურათებელს თხზულებას არ მოუღწევია. მას
საისტორიო მეცნიერებისათვის ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ იქ
როგორც ნ. მარმაც აღნიშნა, შენახულია უტყუარი სურათი
იმისა, თუ როგორის სიძლიერით ჰყვარებიათ ჩვენს წინაპრე-
ბსაც თავიანთი წარმართობა, მამაპაპური რწმენა, რომ ისინიც
უბრძოლველად არ უთმობდნენ ასპარეზს ახალს სარწმუნოებას
და ჩვენშიაც პირველ ხანებში გამწარებით ეწინააღმდეგებო-
დნენ ქრისტიანობას“.

ივ. ჭავჭავაძის აზრით, მარტო ნათქვამით არ ამოიწურება
ამ ძეგლის მნიშვნელობა. მასში კაცი იპოვის მასალებს, რო-
გორც ქრისტიანული და საწარმართო აზროვნების ისტორიის
შესახებ, ისე ქართული სამართლის ისტორიის შესახებაც.

ამის შემდეგ, გარკვეული ქრონოლოგიური წესის დაცვით,
ი. ჭავჭავაძე იოანე საბანისძეს. შემდეგ განხილულია
„ცხოვრება ადამიანისა კონსტანტინე კაქაძისი“ (ძეგლი დაწე-
რილია 853—856 წლებს შორის).

ეს ძეგლიც უცნობი ავტორის მიერ არის დაწერილი და, რო-
გორც შინაარსიდან ჩანს, ავტორი მოთხრობილი ამბის თანამედ-
როვე უნდა ყოფილიყო, თუმცა უფრო გაგონილ ამბებს ჰყვე-
ბა, ვიდრე თვალთ ნახულს.

იოანე ჭავჭავაძეილი დაწერილებით იხილავს ამ ძეგლს.
სცხრილავს მართალს ტყუილისაგან და სრულიად სამართლია-
ნად აღნიშნავს, რომ ამ ძეგლში ბევრი საგულისხმო ცნობაა
ჩვენი ისტორიისათვის შემონახული.

ზევით უკვე აღნიშნული იყო: როგორც უცხოელ დამ-
პყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლის გარკვეული საშუალება, გაჩნდა
წერილობითი პროპაგანდა, ამ სფეროდან არის ეს ძეგლიც.

ივ. ჭავჭავაძეილი ცალკე გამოყოფს ქართულ-სომხური ეკლე-
სიის განხეთქილების პრობლემას და იხილავს მათი პაექრობის
ისტორიას, პაექრობას ორი მთავარი საკითხი აინტერესებდაო.

ამბობს იგი: 1. ქართულ-სომხური ეკლესიის განხეთქილების ნამდვილი მიზეზების გამორკვევა და 2. საქართველოში ქრისტიანული სარწმუნოების პირველ მქადაგებელთა ვინაობის დადგენა;

არსენ კათალიკოსის შრომის განხილვისას ივ. ჯავახიშვილმა შემდეგი დასკვნები მოგვცა:

1. პაექრობა დაიწყო VII საუკუნის დამდეგს და გრძელდებოდა თამარ მეფის უკანასკნელ წლებამდე. არსენ კათალიკოსის (ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ცხოვრობდა IX ს-ში და უნდა იყოს არა არსენ მეორე, როგორც თ. ჟორდანიას ეგონა, არამედ არსენ პირველი) თხზულება განხეთქილების მიზეზად სომხებს თვლის. სპარსთა მძლავრობამ აიძულაო სომხები, ან მონოფიზიტობა მიეღოთ (აღმოსავლურ-ქრისტიანული სექტა, რომელიც ქალკედონურ-ბერძნულ სექტას ეწინააღმდეგებოდა), ან მიწა-წყალზე აეღოთ ხელიო;

2. არსენ კათალიკოსი თავის თხზულების წერისას სარგებლობს ქართული, სომხური და ბერძნული წყაროებით, ამასთან სომხური ცნობებიდან ქალკედონური სექტის წარმომადგენელთა შრომებს იყენებს, სადაც მონოფიზიტების საწინააღმდეგო აზრია გატარებული;

3. ღროთა განმავლობაში მონოფიზიტები იმარჯვებენ და ქალკედონისტების თხზულებებს სპობენ, ასე რომ, არსენ კათალიკოსის ნაწარმოებში შემონახული ცნობები ავსებს იმ ზარეზს, რომელიც დღემდის შემონახულ სომხურ ძეგლებს აკლია;

4 ყველა ამის გამო არსენ კათალიკოსის ნაწარმოები, შეიძლება ითქვას, ცალმხრივი და მიკერძოებითია, ამიტომ მისით სარგებლობა ერთგვარ სიფრთხილეს მოითხოვს.

მკაცრი ინტერპრეტაციის მეთოდითაა განხილული აგრეთვე წმინდა ნინოს ცხოვრება და „მოქცევაჲ ქართლისა“-ს მატთანე, აღიარებულია, რომ ამ ძეგლებს შუშანიკის წამებისა, ევსტატე მცხეთელის მარტვილობისა და მსგავს ძეგლებთან შედარებით ნაკლები მნიშვნელობა აქვთ. ცნობები არეულია, მაგრამ კრი-

ტიკული მიდგომით ამ თხზულებების გამოყენებაც აუცილებელიაო.

ქართლის მოქცევის მატიანის შემდეგ ივანე ჯავახიშვილი თანმიმდევრობით იხილავს სტეფანე მტბევარის („წამებაა წმიდისა მოწამისა გობრონისაჲ, რომელი განიყვანეს ყუელის-ციხით“), გიორგი მერჩულეს („შრომაჲდა მოღუაწეობაჲ ღირსად ცხორებისაჲ წმიდისა და ნეტარის მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ, ხანძთისა და შატბერდისა აღმაშენებლისაჲ და მისთანა ხსენებაჲ მრავალთა მამათა ნეტართაჲ“), ბასილ ზარზმელის („ცხორებაჲდა მოქალაქობაჲ ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაპიონისი“), გიორგი მთაწმიდლის („ცხორებაჲ ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოანესი და ეფთვნესი და უწყებაჲ ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისაჲ, აღწერილი გლახაკისა გეორგის მიერ ხუცეს-მონაზონისა“), გიორგი ხუცესმონაზონის („ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდლისაჲ“) ნაწარმოებებს.

აქ ჩამოთვლილი ნაწარმოებები გვაცნობენ ცალკეულ პირებს, რომელთაც სამშობლო ქვეყნისათვის ისახელეს თავი: სტეფანე მტბევარისათვის გობრონი ღირსია ხსენებისა იმისათვის, რომ მან თავი დასდო სამშობლო ქვეყნის ღირსებისა და ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. გიორგი მერჩულისათვის გრიგოლ ხანძთელი სამაგალითო და მისაბამია, როგორც ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო მოძრაობის მამამთავარი და აღმშენებელი. ბასილ ზარზმელი გაუტაცია სერაპიონ ზარზმელის „ყოველივე ნამუშავეს“. გიორგი მთაწმიდელი განცვიფრებაში მოუყვანია იოანე და ექვთიმე მთაწმიდლების მეცნიერულ-შემოქმედებითს ნამუშევარს, ხოლო გიორგი ხუცესმონაზონს თავისი მასწავლებლის, გიორგი მთაწმიდლის მოქალაქება შეუდგენია.

ყველა ეს ნაწარმოები ქრონოლოგიურად X—XI საუკუნეებში შეიქმნა და აქ ჩამოთვლილმა ავტორებმა სრულიად განსაკუთრებული საფეხური შექმნეს ქართული კულტურის ისტორიაში.

შეიძლება გადაუქარებელად ითქვას, რომ გიორგი მერჩულის — გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების, ან გიორგი მთაწმიდლის — იოანე და ექვთიმეს ცხოვრების მსგავსი ნაწარმოებები იმდროინდელ მსოფლიო ლიტერატურაში ბევრი როდი იყო. ამ შრომებში უხვად არის შემონახული ცნობები იმდროინდელი ქართული ყოფის და კულტურის შესახებ.

ივ. ჭავჭავაძის უდიდესი დამსახურება ისაა, რომ აღნიშნული ნაწარმოებები შეისწავლა და გარკვეული ადგილი მიუჩინა მათ.

ივ. ჭავჭავაძის აზრით, გიორგი მთაწმიდელი არა მარტო შესანიშნავი მთარგმნელია, არამედ დიდი ისტორიკოსიც.

მარტო ის რად ღირს, რომ გიორგი მთაწმიდელმა გარკვეული მეთოდოლოგიური შეხედულებები გამოიმუშავა ისტორიის წერის შესახებ. მაგალითად, 1) თუ აღმწერელი თანამედროვე არ იყო, აწერილი ამბის ცნობები შეიძლება საექვოლ მიეჩნია; 2) ისტორიკოსი ვალდებული იყო წერის დროს აღენიშნა, როგორ და ვისგან გაიგო მოთხრობილი ამბავი; 3) მოთხრობელი, როგორც პიროვნება, რომლის ნათხრობზე ისტორიკოსი თავის თხზულებას წერდა, სანდო უნდა ყოფილიყო:

4) გიორგი მთაწმიდელი წერის დროს იყენებს ზეპირი გადმოცემების გარდა ნივთიერ და წერილობით ცნობებსაც; 5) იგი ურთიერთისაგან ასხვავებს (ნდობის თვალსაზრისით) დედანს და ასლს. ი. ჭავჭავაძის სამართლიანი შენიშვნით, „მეთერთმეტე საუკუნეში გიორგი მთაწმიდელის წყალობით საისტორიო თხზულებათა მეთოდოლოგიური მხარე იმდენად განვითარებული და დამთავრებული იყო უკვე, რომ თანამედროვე მკაცრ სამეცნიერო მოთხოვნებივითაც კი თითქმის დააკმაყოფილებდა“.

გასაკვირველი როდია, რომ ისეთ განათლებულ ავტორს, როგორც გიორგი მთაწმიდელია, რომელსაც კვლეებით მუშაობის საკუთარი მეთოდები აქვს გამოიმუშავებული, შეეკმნა ნაწარმოები, რომელიც „უადრესი ნდობის ღირსია, მრავალმხრივად შინაარსიანია, ღრმა და მაღალ-საზოგადოებრივი და ეროვნული აზრებით გამსჭვალულია. საუცხოო ქართულით

და მომზიბლავი გულწრფელი კილოთი ნაწერი იგი სამართლიანად ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის საუკეთესო ძეგლად უნდა ჩაითვალოს“ (ი. ჯავახიშვილი).

დიდ ყურადღებას უთმობს ჯავახიშვილი ეფრემ მცირეს.

ეფრემ მცირე, ზოგიერთი ცნობით, იოანე პეტრიწის მოწაფე იყო. მას არა ერთი თხზულება უთარგმნია, რომელიც მანამდე ქართულად არ ყოფილა თარგმნილი. ეფრემ მცირეს დიდი ღვაწლი დასდო საბა თუხარელმა, რომელსაც უსწავლებია თარგმნის ხელოვნება და წაუხალისებია ამ საქმეში. მის გაწვრთნაში დამსახურება აქვს აგრეთვე ანტონ ტბელს.

„ეფრემ მცირე შესანიშნავი მეცნიერი იყო და მისი ღრმა სწავლულობა თანასწორად ჩანს ყოველ დარგში, რომლისათვისაც-კი მას ხელი მოუკიდია“. თუმცა მისი ძირითადი მოღვაწეობა მთარგმნელობითი საქმიანობა იყო, „მაგრამ ამისდა ზოუხედავად აქაც მისი ნამუშავეარი იმდენად საყურადღებოა და თვალსაჩინო, რომ ძვირფას ცნობებს გვაძლევს იმდროინდელი მეცნიერების მდგომარეობის შესახებ“ (ივ. ჯავახიშვილი).

ივ. ჯავახიშვილმა ეფრემ მცირე, როგორც მეცნიერი და მოაზროვნე, გულდასმით შეისწავლა და ისტორიული ნაწარმოების შესახებ მის შეხედულებაზე აღნიშნა: „ეფრემი საისტორიო თხზულებებს ოთხ უმთავრეს ჯგუფად ჰყოფდა: „ცხოვრებაჲ ანუ წამებაჲ, ანუ რაჲცა რაჲ ჰამბაჲი, გინა მოთხრობაჲ“ იგი იცნობს „მატიანეს“ და „ხრონოღრაფსაც“.

ეფრემ მცირეს, გარდა თარგმნითი მოღვაწეობისა, დაწერილი აქვს საისტორიო გამოკვლევა „უწყება მიზეზისა ქართულთა მოქცევისაჲ, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიხსენების“. ეს ნაწარმოები დაუწერია ეფრემ მცირეს საგანგებო შეკვეთით. იოანე კვირიკეს დაუვალებია ეფრემისათვის ამოეკრიბა ცნობები ბერძნული წყაროებიდან ქართველთა მოქცევის შესახებ. ასეთი მოთხოვნილება ქართველებსა და ბერძნებს შორის არსებულმა ბრძოლამ გამოიწვია ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის კანონიერების საკითხებზე.

ეფრემ მცირის მოღვაწეობის ჯავახიშვილისეული ზოგადი შეფასება ასეთია: „...ეფრემ მცირე შესანიშნავი, სწორუპოვა-

რი ქართველი მეცნიერი ფილოლოგოსი, ფილოსოფოსი და ისტორიკოსი იყო და ჩვენი ზნეობრივი მოვალეობაა მისი ნაღვაწი და ყველა ნაშრომი ისე გამოვეთ და შევისწავლოთ, როგორც მის ღიად სულს, მაღალს გონებას და ღრმა სამეცნიერო ცოდნას და ნიჭს შეეფერება“.

უამთაღმწერელი ანონიმური ქართველი ისტორიკოსია, რომელიც XIV საუკუნეში ცხოვრობდა. მისი ისტორია ლაშა გიორგის დროიდან გიორგი ბრწყინვალემდე გარდასულ ამბებს შეიცავს და ერთი საინტერესო წყაროთაგანია აღნიშნული პერიოდის საქართველოს ისტორიის ნამდვილი სურათის აღსადგენად: სამწუხაროდ, ნაშრომს როგორც დასაწყისი, ისე დასასრული აკლია.

მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიკოსი ყოველგვარ „სასწაულებს“ გულუბრყვილოდ იმეორებს და ყველაფერი სჭერა, რაც დამახასიათებელი არ იყო მე-XI—XII საუკ. ქართველი ისტორიკოსებისათვის, მაინც ქვეყნის დაკნინების ამბებს სწორად ხსნის და ამ მოვლენის მიზეზად მიაჩნია, როგორც საშინაო ისე საგარეო პირობების გაუარესება (ხვარაზმელებისა და მონღოლების ბატონობა).

უამთაღმწერელი იყენებს, როგორც ზეპირ გადმოცემებს, ისე წერილობითს წყაროებს. იგი საკმაოდ განსწავლული ისტორიკოსია, იცის ზოგადი ისტორია, ბერძნული ენა, მონღოლური ენა, მონღოლთა ისტორია, სპარსული ენა. ამასთანავე იგი წყაროებს უდგება გატკეპული კრიტიკული. მეთოდით. აქვს წინასწარ შედგენილი გეგმაც. მის სხვა მრავალ ღირსებასთან ერთად აღსანიშნავია „მისი მიუდგომლობა და პირუთენელობა“. იგი არ მალავს მტრის ღირსებას და ამხელს თავისი ქვეყნის მესვეურთა სუსტ მხარეებს.

ასე რომ, უამთაღმწერლის თხზულება სანდო საისტორიო წყაროა. იგი „შინაარსიანი ნაწარმოებია და თვით მოთხრობის ასპარეზიც ფართოა: იქ საქართველოს მარტო პოლიტიკური თავგადასავალი კი არ არის აღწერილი, არამედ სახელმწიფო ცხოვრება და წესწყობილებაც ცხოვლად არის დახატული, მრავალი ძვირფასი ცნობა მოიპოვება მოხელეობისა და მარ-

თვა-განგებობისა, გადასახადებისა და ბეგარისა, მეხარკეობისა და მელაშქრეობისა, მცხოვრებთა რაოდენობისა და მოძრაობის შესახებ, საეკლესიო საქმეებიც, ქვეყნის ზნეობრივი მდგომარეობაც. შინაური საცოლქმრო ვითარებაც საკმაოდ არის დასურათებული. ჩვენი ავტორის ისტორია აუარებელს ცნობებს შეიცავს და მისი ღირსება იმიტომ უფრო ორკეცდება, რომ XIII საუკ. საბუთები ცოტაა შერჩენილი და ბევრს შემთხვევაში ეს თხზულება მკვლევარისათვის ერთადერთი წყაროა" (ივ. ჭავჭავაძე).

ვახუშტი ბაგრატიონი ქართული ისტორიოგრაფიის ერთი მაღალი საფეხურთაგანია. ვ. ბაგრატიონმა წამოაყენა დებულება, რომლის ძალით „მატიანე“ საერთოდ „განიყოფების ორად: საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ.“ საეკლესიო არს წმინდათა ცხოვრება და ქმნულებანი მათნი, ხოლო სამოქალაქო (ცხოვრება და ქმნულება) არს სოფელსათა შინა ღიდთა და მცირეთანი“.

ამასთან ერთად სამოქალაქო ისტორია (მატიანე) მისი აზრით, იყოფა ოთხად: 1) ადგილის აღწერად; 2) ნათესავთა მეტყველებად; 3) წლის მრიცხველებად და 4) მოქმედების აღწერად.

ისტორიის ასეთი დანაწევრება ქართულს ისტორიოგრაფიაში პირველად ვახუშტიმ შემოიტანა. ასე რომ, ვახუშტის გაგებით საისტორიო თხზულება ისეთი ნაწარმოები იყო, რომელიც შეიცავდა გეოგრაფიული გარემოს აღწერას, გენეალოგიას, ქრონოლოგიას და მომხდარი ამბის თხრობას. ივ. ჭავჭავაძის დეაწლი ვახუშტის შესწავლაში მდგომარეობს იმაში, რომ მან ყოველმხრივი ანალიზი გაუკეთა ვახუშტის მემკვიდრეობას და მისი დეაწლი პირუთვნელად შეაფასა. „ქართულ საისტორიო მწერლობაში, — ამბობს ჭავჭავაძე, — პირველმა მან შექმნა მძლავრი კრიტიკული მიმართულება. წყაროებისადმი წინანდელ სრულ და განუსაზღვრელ ნდობის მაგიერ, იგი გაბედულად მათ კრიტიკულს განხილვას შეუდგა, მათი სხვა და სხვა გვარი ნაკლულევიანება გამოააშკარავა და შეძლებისდაგვარად შეასწორა“.

ასეთი მეთოდის მომარჯვებით ვახუშტიმ „თავისი გეოგრაფია საქართველოს საისტორიო წყაროების შესწავლაზე დაამყარა და ამ გზით თავის ნაშრომს მკვიდრი სამეცნიერო საფუძველი მისცა“. ამიტომაც, რომ ვახუშტის ნაშრომი „მუდამ უკვდავების შარავანდედით იქნება მოსილი და არას დროს მნიშვნელობა არ დაეკარგება“ (ივ. ჯავახიშვილი).

ამრიგად, ჯავახიშვილმა ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის მეცნიერული შესწავლის შედეგად ნათელჰყო ქართული ისტორიული აზროვნების განვითარების მაღალი დონე და ქართულს ისტორიოგრაფიას მსოფლიო ისტორიულ მეცნიებაში შესაფერისი ადგილი მიუჩნია.

ივ. ჯავახიშვილის შრომის „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლაც“ ნაწილია „ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“. წიგნი 1926 წელს გამოვიდა. ნაშრომში მრავალმხრივ საინტერესო საკითხებია განხილული. პირველ თავში ავტორი არკვევს საგნის (პალეოგრაფიის) მიზანდასახულებას და განიხილავს ამ დარგის შესწავლის თანამედროვე მდგომარეობას. მეორე თავში სამწიგნობრო ხელოვნების საკითხებია შესწავლილი. მესამე თავში ავტორი მიმოიხილავს დამწერლობათა მცოდნეობის ზოგად დებულებებს, მეოთხე თავი განკუთვნილია ქართული დამწერლობის განვითარების პერიოდიზაციის დადგენისათვის, ხოლო უკანასკნელი მეხუთე თავი ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხებს არკვევს.

პალეოგრაფიაზე მუშაობა ივ. ჯავახიშვილმა 1914 წელს დაიწყო. 1918—1921 წლებში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ამ კურსის კითხვასთან დაკავშირებით ავტორმა კიდევ უფრო გაამდიდრა საკვლევო საგნის არე და ამ საფუძველზე წარმოიქმნა ეს წიგნიც.

ივ. ჯავახიშვილი დაწვრილებით სწავლობს პალეოგრაფიის წარმოშობის ისტორიას, აღგენს ამ საგნის კვლევის ობიექტს და სათანადო ქართული მასალების შეჩერება-შესწავლის შედეგად საფუძველს უყრის ქართულ დამწერლობათა მცოდნეობას

ანუ პალეოგრაფიას, როგორც გარკვეულ სამეცნიერო დარგს.

ივ. ჭავჭავაძე ილი აქ დაწერილებით იხილავს ქართული ანბანის წარმოშობის პრობლემებს.

ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხზე მრავალი შეხედულება არსებობს. ლეონტი მროველის აზრით ქართული „მწიგნობრობა“ ფარნავაზს გამოუგონია ჩვენ არ ვიცით, რა წყაროებით სარგებლობდა ლეონტი მროველი, როცა ასეთ აზრს ავითარებდა. თვით ფარნავაზი ლეგენდარული პირია, ამიტომ მის თეორიასაც დამაჯერებლობა აკლია.

სომეხ ისტორიკოს კორიუნს სიმხური, ალბანური და ქართული ანბანის გამომგონებლად მეხუთე საუკუნის მოღვაწე მესროპი მიაჩნია. მაშასადამე, თუ მესროპის მომხრეებს დავუჯერებთ, ქართული ანბანი მეხუთე საუკუნეში უნდა წარმოშობილიყო. ამ აზრს ადგა აკადემიკოსი კ. კეკელიძე. მან გამოთქვა მოსაზრება, რომ ქართველებს შეუქმნიათ კომისია ანბანის შესადგენად სომხური ენის მცოდნე ჯალის მეთაურობით და სათანადო კონსულტაციისათვის სომხეთიდან მესროპი მოუწვევიათ. ამასთანავე მან კომისიის მოღვაწეობა 429 წლის ახლო ხანით დაათარიდა.

ივ. ჭავჭავაძე ილიმა სრულიად სამართლიანად უარყო ეს თეორია. მისი აზრით:

1. კორიუნის ნაწარმოები მესროპისაგან ქართული ანბანის შედგენის დამამტკიცებელ წყაროდ არ გამოდგება, რადგან საამისო ცნობები ამ ნაწარმოებში შემდეგ არის ჩამატებული.

2. სომხურ-ქართულ ასოთა მოხაზულობა და ანბანის რიგე სრულიად სხვა არის. ერთ პირს რომ შეექმნა, მსგავსება უნდა ყოფილიყო;

3. ქართულ ასოთა სრულიად ჩამოყალიბებული (ჩამოკვეთილი) სახე იმის დამადასტურებელია, რომ ქართული ანბანი მეხუთე საუკუნეზე გაცილებით ადრეა გამოგონილი.

იყო თეორია ქართული ანბანის ბერძნულიდან წარმოშობის შესახებ (გარდტჰაუზენი, დ. ბაქრაძე). ივ. ჭავჭავაძე ილიმა ეს თეორიაც უარყო და აღიარა ქართული ანბანის კავშირი ფინიკურ-არამეულ დამწერლობასთან, ხოლო ქართული დამწერლო-

იბის წარმოშობა ძველი წელთაღრიცხვის VII საუკუნით დაათვა-
რილა.

ამავე ნაშრომში ივ. ჯავახიშვილს მოცემული აქვს ქართული
დამწერლობის განვითარების პერიოდიზაცია.

1923 წელს პალიმფსესტების აღმოჩენამ და არსებულმა
წარწერებმა ივ. ჯავახიშვილს აფიქრებინა, რომ VI საუკუნეში
ქართული დამწერლობის ერთადერთი სახე იყო ე. წ. „ასო-
მთავრული“. დამწერლობის ეს სახე ქართველებს საკმაოდ
ადრე შეუღმუშავებიათ. VII—VIII საუკუნეებში საბოლოოდ
ჩამოყალიბდა და ასომთავრულიდან განვითარდა ე. წ. „ნუსხა-
ხუტური“. „ნუსხა-ხუტურიდან მე-XI—XII საუკუნეებში ჩა-
მოყალიბდა დამწერლობის ე. წ. „მდივან-მწიგნობრული ნუს-
ხური“ სახე, ხოლო მე-XIV საუკუნეში საბოლოოდ გაფორმდა
მხედრული დამწერლობა.

1926 წელს გამოვიდა ივ. ჯავახიშვილის „ქართული სა-
გელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა“. ეს ნაშრომი შვიდი თა-
ვისაგან შედგება და მრავალ საინტერესო საკითხს არკვევს.
პირველ თავში ავტორი საკვლევი საგნის ისტორიას ეხება და
მოკლედ მიმოიხილავს სხვადასხვა ქვეყნებში დიპლომატიკის
შესწავლის ისტორიას (საფრანგეთი, იტალია, გერმანია, ბიზან-
ტია, სპარსეთი, საქართველო, სომხეთი).

მეორე თავში სათანადო ტერმინოლოგიას ადგენს და იძლე-
ვა სიგელთა კლასიფიკაციას.

ივ. ჯავახიშვილი სიგელებს ჰყოფს შემდეგ ძირითად ჯგუფე-
ბად:

I ჯგუფი — სახელმწიფო-სამართლის სიგელები.

II ჯგუფი — სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საბუ-
თები.

III ჯგუფი — კერძო ხასიათის საბუთ-წერილები.

მომდევნო თავებში ივ. ჯავახიშვილი იხილავს საბუთების
აღნაგობას, დაწერა-გაცემის წესს, საბუთების სანდოობის სა-
კითხს და სხვ.

ნაშრომის წინასიტყვაობაში ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „ყო-
ველ განათლებულ ადამიანს კარგად მოეხსენება ის უაღრესი

მნიშვნელობა, რომელიც საბუთებს, როგორც პოლიტიკურ-კულტურულ, ისევე სამართლისა, ეკონომიური, თუ ხელოვნების ისტორიისათვის აქვს. წყაროთა არც ერთი დარგი არ შეიცავს იმოდენად უხვსა და მრავალმხრივ ცნობებს, რაოდენიც ჩვენ საბუთებში გვხვდება“.

საბუთებს ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენის აღდგენისათვის ყოველთვის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ. საქართველოში საბუთებს, როგორც წყაროს, უკვე XVII საუკუნეში იყენებდნენ. მაგრამ რამდენადაც სასარგებლოა საბუთის გამოყენება, იმდენად, წინასწარ კრიტიკული შესწავლის გარეშე, საზიანოც არის. თუ გამოკვეთილი არ იქნა საბუთის სანდოობის საკითხი, იგი სინამდვილეს მცდარად წარმოგვიდგენს. ამის არაერთი მაგალითი იცის ქართულმა ისტორიოგრაფიამ.

ივ. ჭავჭავაძის უდიდესი დამსახურება ამ დარგში სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ მან გაითვალისწინა სიგელთმცოდნეობის საჭიროება და მოგვცა დამაჯერებელი მეცნიერული მოძღვრება დიპლომატიკაზე. შექმნა ისტორიის დამხმარე ახალი დარგი — ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, რომლის გარეშე მეცნიერული ისტორიის დაწერა გაძნელებოდა.

1925 წელს ივ. ჭავჭავაძემ გამოსცა „ქართული საფას-საზომთა-მცოდნეობა ანუ ნუმისმატიკა-მეტროლოგია“. ისტორიის დამხმარე დისციპლინათა ეს დარგიც ივ. ჭავჭავაძის მიერ არის შექმნილი.

ეს წიგნი ორი განყოფილებისაგან შედგება. პირველ განყოფილებაში, რომელიც სამ თავს შეიცავს, განხილულია ფული. დაწვრილებით არის საუბარი ფულის სხვადასხვა სახეზე, მოჭრის ტექნიკაზე, ფულის ფასზე. ამავე დროს ყოველი საკითხი, რომელიც ფულთან არის დაკავშირებული, შესწავლილია ისტორიულ ასპექტში და ნაჩვენებია ყოველგვარი ცვლილება, რაც ამ სფეროში საუკუნეთა განმავლობაში ხდებოდა.

მეორე განყოფილებაში შესწავლილია საზომ-საწონის საკითხები. ავტორი დაწვრილებით ირკვევს საზომთა სახელებს,

მათ წარმოშობას, მოქმედების ხანგრძლივობას, სადაურობას, საზღვრავს ოდენობას. საზომების ისტორიის შესწავლის შედეგად ივ. ჯავახიშვილი საზომებს ჰყოფს სამ ჯგუფად:

I ჯგუფში აქცევს იმ საზომებს, რომლებიც გაერთიანებულ საქართველოში იხმარებოდა და ქართული სამწერლო ენისა და სახელმწიფოებრიობისათვის საერთო კუთვნილებას შეადგენდა;

II ჯგუფშია — საზომები, რომლებიც ქვეყნის დაშლის მიუხედავად მაინც ცალკეულ ქართულ სამეფო-სამთავროებში იხმარებოდა;

III ჯგუფს ეკუთვნის საზომები, რომლებიც მხოლოდ ცალკეულ სამეფო-სამთავროებში იხმარებოდა.

ზომა-წონის სხვადასხვა სახის შესწავლამ და ამ ზომა-წონის ისტორიული სახეცვალების გათვალისწინებამ ჯავახიშვილს საშუალება მისცა საზომ-საწონი საგნების ზრდის ნამდვილი მიზეზი დაედგინა. სამართლიანად შენიშნა, რომ ლიტრა პირვანდელთან შედარებით XVIII საუკუნეში 10,32-ჯერ იყო გაზრდილი. ასეთი ზრდა ფეოდალური ექსპლოატაციის ზრდის შედეგად მოხდა.

როგორც ვხედავთ, ამ ნაშრომში განხილულ საკითხებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიური მდგომარეობისა და სოციალური ურთიერთობის ისტორიის შესწავლისათვის.

ჩვენ ზოგადად განვიხილეთ ივ. ჯავახიშვილის კაპიტალური ნაშრომი „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად“. ამ ნაშრომის (შედგება ოთხი ტომისაგან) საერთო მოცულობა 1069 გვერდს აღემატება.

აკადემიკოსი ს. ჯანაშია სამართლიანად ამბობდა: „ამ წიგნებით ივანე ჯავახიშვილმა საფუძველი დაუდოა საქართველოს ისტორიის მეცნიერების დამხმარე დარგებს და ჩვენ ისტორიის წყაროთა მთელი მრავალფეროვნების შესწავლას, უჩვენა ამ წყაროების სიმდიდრე, მრავალმხრიობა, მნიშვნელობა და ფასი არა მარტო საქართველოს, არამედ მსოფლიო ისტორიის თვალსაზრისითაც“.

ივ. ჯავახიშვილი არანაკლებ ყურადღებას აქცევდა უცხო წყაროების შესწავლა-გამოყენებას. როგორც აღნიშნული იყო, მას განზრახული ჰქონდა საგანგებო წიგნი მიეძღვნა წყაროთა ასეთი ჯგუფების განხილვისათვის. თუ რამდენად საჭიროდ მიიჩნევდა უცხო წყაროების გამოცემას ივ. ჯავახიშვილი, ჩანს მისი ერთი წერილიდან.

1929 წლის 19 დეკემბერს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პედაგოგიური ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის საგნობრივ კომისიას ივ. ჯავახიშვილი სწერდა: „საქართველოს ისტორიის ყოველ მკვლევარს კარგად მოეხსენება ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც რუსი დესპანების მოხსენებებს აქვთ იმდროინდელი საქართველოს კულტურული და სოციალ-ეკონომიური ისტორიის აღსადგენად“. იგი მოითხოვს, რომ პროფ. მ. პოლიევქტოვს შეეწყოს ხელი. რათა „...ასე კარგად დაწყებული საქმის დამთავრება შეეძლოს და საქართველოს ისტორიის მკვლევართ ამ უხვი საყურადღებო მასალების გამოყენების საშუალება ჰქონოდე“.

1935 წელს გამოქვეყნდა ივ. ჯავახიშვილის „ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა“ (წიგნი პირველი). ეს ნაშრომი ხანგრძლივი მუშაობის ნაყოფია. სომხურ საისტორიო ძეგლებზე მუშაობა ივანე ჯავახიშვილმა ჯერ კიდევ 1898 წელს, სტუდენტობის დროს, დაიწყო. მან მხოლოდ პირველი ნაწილის გამოქვეყნება მოასწრო. პირველ წიგნში სომხური მწერლობის რამდენიმე დარგი განიხილა (მარტივლოლოგიური მწერლობა, პაგიოგრაფიული მწერლობა და სომხური დამწერლობის შესახებ არსებული წყაროები). ამ ნაშრომს არა მარტო იმიტომ აქვს დიდი მნიშვნელობა, რომ ქართველი ისტორიკოსების ინტერესს ამახვილებს სომხური საისტორიო მწერლობის შესწავლაზე, არამედ იმიტომაც, რომ ივ. ჯავახიშვილმა ამ შრომით სომხური ისტორიოგრაფიაც გაამდიდრა.

ისე, როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაში, სომხური ისტორიოგრაფიაშიც ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა მიაქცია ყურადღება წყაროთა ისეთ ჯგუფებს, როგორიც არის წმიდანთა ცხოვრება.

ივ. ჯავახიშვილი კატეგორიულად მოითხოვდა და ქართველი მეცნიერების ყურადღებას ამახვილებდა ისტორიული წყაროების მეცნიერულად გამოცემის აუცილებლობაზე. 1937 წელს სტატიაში — „ჩვენი ამოცანები ენათმეცნიერებისა და კულტურის ისტორიის სფეროში“ — ივ. ჯავახიშვილი წერდა: აქამდის სტრაბონის, პლინიუსის, პტოლემეაოსის და არიანეს თხზულებების ნამდვილი კრიტიკული, ადგილობრივი გეოგრაფიული სახელების მართლწერის აღდგენის მცდელი გამოცემა ჯერ არ არსებობს, ლურსმული წარწერების გეოგრაფიული სახელების რეალური შესატყვისობა ხშირად სრულებით გამოურკვეველია, ებრაელთა „დაბადების“ ცნობებსაც ამ თვალსაზრისით ძირიანად გადასინჯვა სჭირდებაო და სხვ. ამ პირველხარისხოვანი სამუშაოს შესასრულებლად მას საჭიროდ მიაჩნდა სხვადასხვა დარგის მეცნიერთა გეგმიანი მუშაობის წარმოება. ასეთისავე მოთხოვნას აყენებდა იგი 1938 წლის 9 მაისს ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე:

„თუ ჩვენ ეხლავე არ შევეუდგებით ისტორიული ძეგლების მეცნიერულ გამოცემას, შემდგომი საკვლევო მუშაობისას პირდაპირ გადაულახავ დაბრკოლებას წავაწყდებით. ჩვენ ორიოდ ძეგლს გარდა არაფერი მოგვეპოვება წესიერად გამოცემული“.

ასევე დიდ ყურადღებას აქცევდა არქივებში დაცული ხელნაწერი სიგელ-გუჯრების აღწერის საქმეს. ის აღნიშნავდა, რომ დღემდის არა გვაქვს ხელნაწერების მეცნიერული აღწერილობა.

ისტორიული ძეგლების მეცნიერული გამოცემის საუკეთესო ნიმუშს თვითონ ი. ჯავახიშვილი იძლეოდა, მაინც გამოსცა და წინასიტყვაობა დაურთო ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრებას“, გამოსაცემად დაამზადა გიორგი მთაწმიდლის ცნობილი ნაშრომი „ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი“, აღმოაჩინა და გამოსცა ლაშა გიორგის დროინდელი მებატიანე და ბასილი ეზოს მოძღვარის თამარის ისტორია და სხვა მრავალი.

ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის პირველ წიგნს

ივ. ჭავჭავაძის წაუძღვარა არსენი ამარტოლის სიტყვები. „ყოველი წერილი ძეგლი არს მეტყუელი, გამომაჩისებელი აღმწერელისა საუკუნოდ, რომელისამე საქმებელ-ყოფად, ხოლო სხვისაჲ განქიქებად“.

ივანე ჭავჭავაძის ნაშრომები ყოველთვის დარჩება მოწინავე საბჭოთა მეცნიერებაში „საქმებელ-ყოფად“.

საპარტიველოს ისტორია

ქართველი ხალხი ძირძველი კულტურის მქონე ხალხია ოჯახს ეკუთვნის. კულტურულ ხალხს შესაფერისი ისტორიო-გრაფიკა გააჩნია. ქართული ისტორიოგრაფიის სათავეები წინა ქრისტიანულ ხანაშია საძიებელი. ქართული ისტორიული აზროვნება განსაკუთრებით VIII საუკუნიდან განვითარდა და ეს ზრდა-განვითარება XIV საუკუნემდე არ შეწყვეტილა. იოანე საბანისძე, ლეონტი მროველი, ჯუანშერი, გიორგი მერჩულე. ბასილ ზარზმელი, გიორგი მთაწმიდელი, ეფრემ მცირე, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსები, ლაშა გიორგის დროინდელი მემკვიდრე, ქადაგებულებელი და სხვები, ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო წარმომადგენლები არიან.

ამ ხანის ქართულმა ისტორიულმა აზროვნებამ საისტორიო თხზულებათა შედგენის ტექნიკა და მეთოდი შეიმუშავა: მოთხრობის საბუთიანობა, ნათხრობის მთლიანობა, ანალოგიის მეთოდი და სხვა, აღნიშნული პერიოდის ისტორიკოსებისათვის ჩვეულებრივი ამბავია.

ქართული ისტორიული მეცნიერება ქვეყნის ზრდა-დაწინაურებისას იზრდებოდა და წინაურდებოდა, ხოლო პოლიტიკური უკუღმართობის პირობებში (XV—XVI სს.) ქვეითდებოდა. ზოგჯერ სავსებით კრებოდა (XVI—XVII ს. მეორე ნახევრამდე).

XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან თანდათან იღვიძებს ისტორიისადმი ინტერესი. ამ პერიოდის თვალსაჩინო წარმომადგენელია ფარსადან გორგიჯანიძე.

XVIII საუკუნის დასაწყისის ვახტანგ VI სკოლამ დიდი კულტურული საქმიანობა წამოიწყო, დაწინაურდა ისტორიულმეცნიერებაც. ვახუშტი ბაგრატიონი და პაპუნა ორბელიანი XVIII საუკუნის ქართული ისტორიული აზროვნების სათავეში დგანან. ვახუშტი ბაგრატიონმა ქართულ მეცნიერულ აზროვნებაში მთელი ეპოქა შექმნა და საქართველოს ისტორიას, ბუნებას, გეოგრაფიასა და მეცნიერების სხვა დარგებს მარად სახსოვარი ღვაწლი მოჰფინა

დღემოკლე აღმოჩნდა ვახტანგის სკოლა. ქეყენის „მშვიდობიანი“ პერიოდი კვლავ უამთა სიავემ შესცვალა. საისტორიო აზროვნებაც თანდათან დაქვეითდა. ასე რომ, XIX საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწე ისტორიკოსები: დავით და ბაგრატ ბაგრატიონები, ალ. ჭავჭავაძე, ო. ხერხეულიძე, ნ. დადიანი, ალ. ორბელიანი, პ. იოსელიანი, სულხან ბარათოვი დიდად ჩამორჩნენ ვახუშტის და იმდროინდელი ისტორიოგრაფიის მოთხოვნილებათა დონემდე ვერ ამაღლდნენ.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან ქართულ ისტორიოგრაფიას ერთგვარი გამოცოცხლება დაეტყო. სამეცნიერო სარბიელზე დიმიტრი ბაქრაძე გამოდის. დიმიტრი ბაქრაძე მის წინამორბედ ისტორიკოსებზე თავისი მეცნიერული ცოდნითა და კვლევის მეთოდებით მთელი თავით მაღლა იდგა.

1845 წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტში აკადემიკოს მარი ბროსეს თაოსნობით დაარსდა ქართული ენის კათედრა. ქართული ენისა და ისტორია-ლიტერატურისადმი ინტერესი თანდათან იღვიძებდა. ალ. ცაგარელი, ალ. ხახანაშვილი, ნ. მარი ქართველოლოგიის მებაირახტრეებად გამოდიან.

მათი მეთაურობით არა ერთი ნიჭიერი ქართველოლოგი მომზადდა. ამ სკოლაში მიიღო მეცნიერული წრთობა ივ. ჯავახიშვილმაც.

როდესაც ივ. ჯავახიშვილი სამეცნიერო მუშაობის ასპარეზზე გამოვიდა, უკვე შექმნილი იყო მეცნიერული ისტორიისადმი მოთხოვნილება. ეს იყო 1905 წლის რევოლუციის პერიოდი.

ყველაფერი გადასინჯვას მოითხოვდა. ნამდვილი მეცნიერული ისტორიის დასაწერად საჭირო იყო, უპირველეს ყოვლი-

სა, სათანადო ნიადაგის შექმნა, გათავისუფლება ე. წ. „მამუ-
ლიშვილური ქაოსისაგან“, რომლითაც იმდროინდელი თავად-
აზნაურული ინტელიგენცია იყო შეპყრობილი. საამისოდ ძნე-
ლი პირობები იყო. ცარიზმი სთიშავდა და გზას უხშობდა ყო-
ველივე ეროვნულს, პროგრესულს, გამათავისუფლებელ იდეას.

ივ. ჯავახიშვილმა საქართველოს ისტორიის კვლევა წყარო-
ების კრიტიკით დაიწყო, მაგრამ ამ მიმართებით გზის გაკაფვი-
სათვის მთელი რევოლუცია იყო საჭირო. ქართველი ხალხისა-
გან მოწყვეტილს და წოდებრივად მომაკვდავს ქართველ თავად-
აზნაურობას საქართველოც მომაკვდავი ეჩვენებოდა. ისინი
ქართველი ერის ხსნას მომავალში კი არ ხედავდნენ, არამედ
წარსულში. თავადაზნაურული ინტელიგენცია ბრძოლას უცხა-
დებდა ყოველივე კრიტიკულს, ყოველივე მეცნიერულს. ამდე-
ნად, ჯავახიშვილის მეცნიერული მოღვაწეობა ამ ჯგუფის წინა-
აღმდეგ ბრძოლასაც ნიშნავდა.

1904 წელს ივ. ჯავახიშვილმა გამანადგურებელი კრიტიკის
ქარცეცხლში გაატარა ანტიმეცნიერული თავადაზნაურული შე-
ხედულებანი საქართველოს ისტორიაზე და სამეცნიერო კვლე-
ვის მეცნიერული დებულებანი წამოაყენა. ამ დებულების გან-
ხორციელებას შეაღია მთელი თავისი შესაძლებლობანი. რო-
დესაც ჯავახიშვილი საქართველოს ისტორიის მეცნიერულ
კვლევას შეუდგა, ჯერ კიდევ სათანადოდ ისტორიის მეცნიერუ-
ლი შესწავლა, (გამონაკლისს შეადგენდა დ. ბაქრაძის შრომე-
ბი), არ დაწყებულყო. თვით ისტორიის, როგორც მეცნიერე-
ბის, მნიშვნელობა ყალბად ჰქონდათ წარმოდგენილი; მათი აზ-
რით, საჭირო იყო მხოლოდ იმის დამტკიცება, რომ ქართველებს
ბრწყინვალე წარსული აქვთ და ყოვლისშემძლე თვითმპყრობე-
ლობა წყალობის თვალთ გადმოხედავდა მათ. ამ აზრის პატრო-
ნებისათვის ისტორია, ჯავახიშვილის ენით რომ ვთქვათ, „ადვო-
კატურ-გამოსარჩლებითი“ უნდა ყოფილიყო.

ივ. ჯავახიშვილმა სასტიკად დაგმო „მოწყალების“ მათხოვა-
რი თავადაზნაურული ინტელიგენცია და ნათელჰყო მათი პოზი-
ციის მავნე ხასიათი ქართველი ხალხისათვის. მისი აზრით, „მე-

ცნიერული მათხოვრობა“ ჩვენი საზოგადოებრივი და ნაციონალური საქმისათვის... ფრიად მავნებლად უნდა ჩაითვალოს, იმიტომ რომ საზოგადოებაში ცრუ აზრი ვრცელდება, ვითომც საჭიროა მხოლოდ „ადვოკატურ გამოსარჩლებით“ ჩვენმა მეცნიერებმა რუსეთის მთავრობას და ხალხს დაუმტკიცონ, რომ ქართველები ნიჭიერები არიან, საუცხოვო კულტურა ჰქონდათ ოდესღაც, რომ საქმე გაიჩარხოს და გვითხრან: მოგვინიჭებია ყველა უფლებათ. ამნაირად, საზოგადოება წყალობის მოლოდინს ეჩვევა და ამის გამო თვითონ, როგორც მომლოდინეს. შეეფერება, არას აკეთებს“.

ივ. ჭავჭავაძისათვის ნათელი იყო, რომ საჭიროა დაიწეროს არა „ადვოკატურ-გამოსარჩლებითი“ ისტორია, არამედ ისტორია ნამდვილი, მეცნიერული, წყაროების კრიტიკულად შესწავლის საფუძველზე დამყარებული, ე. ი. ისტორია, რომელიც გარდასული ამბების უბრალო მთხრობელი კი არ იქნება, არამედ მეცნიერული ისტორია, რომელიც ქართველ ხალხს დაეხმარება ეროვნული დამოუკიდებლობისა და უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლაში.

მისი აზრით, „ისტორიკოსი მოვალეა მხოლოდ მეცნიერულად შეისწავლოს და გამოიკვლიოს ამა თუ იმ ერის წარსული, გამოირკვიოს, რა და რა პირობებისა და მიზეზისაგან დამოკიდებული იყო სახელმწიფო, ან საზოგადოებრივი, ან არადა ზნეობრივ-გონებრივი განვითარებისა და წარმატების მიმდინარეობა“.

ისტორიის ასეთი კვლევის შედეგი, ივანე ჭავჭავაძის გაგებით, „ქართველ საზოგადოებასაც სარგებლობას მოუტანს იმიტომ, რომ ყოველ განათლებულ ეროვნებისათვის, რომელსაც თვითშემეცნება მოეპოვება, აუცილებლად საჭიროა იცოდეს თავისი წარსული საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორია; უნდა იცოდეს, რასაკვირველია, უტყუარი, ჭეშმარიტი ისტორია და არა გაზვიადებული, ყალბი“.

ვისთვის არის საჭირო წარსულის გაზვიადება? ივანე ჭავჭავაძის მიხედვით სვამს კითხვას და თვითონვე უპასუხებს: „გაზვიადებულ ადვოკატურ ისტორიის საჭიროებას მხოლოდ ის უნდა

პგრძნობდეს, ვინც წარსულში ეძებს ხსნას, ან ვისაც წარსულის შესწავლით ჰსურს თავისი ეროვნული შელახული გრძნობა დააკმაყოფილოს და დაამშვიდოს. ხოლო ამგვარი სურვილი აზრადაც არ უნდა მოუვიდეს იმ ეროვნების წარმომადგენელს, რომელიც სიცოცხლესა და მოქმედებაზე ჰფიქრობს. საქართველოს წარსულის ცოდნა, მოგეხსენებათ, მისაბაძავად კი არაა საჭირო ჩვენთვის, შესასწავლად და გასათვალისწინებლად, თვითცნობიერების გრძნობის დასაკმაყოფილებლად“.

ასე ეხატებოდა ივ. ჯავახიშვილს ისტორიკოსის, როგორც მეცნიერის, მოვალეობა.

ივ. ჯავახიშვილს არ ეშინია, რომ „მამულიშვილები“ მტრულად შეხედავენ მის კრიტიკულ მეთოდს და ასეთ „კრიტიკოსებს“ ილ. ჭავჭავაძის ლექსით უპასუხებდა:

„ჩემზედ ამბობენ: „ის სიამეჲს ქართლისას ამბობს,
ჩვენს ცუდს არ პალაჲს, ეგ ზომ ცხადი სიძულვილია“
ბრიყუნი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს —
ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია“

ამრიგად, ივ. ჯავახიშვილი ჰგმობს საქართველოში გაბატონებულ თავდაზნაურულ „მამულიშვილურ“, ანტიმეცნიერულ შეხედულებებს საქართველოს ისტორიისადმი. კრიტიკულად სწავლობს ქართულ და არაქართულ ისტორიულ წყაროებს და საქართველოს ისტორიის კვლევა აპყავს მეცნიერულ სიმაღლემდე.

ფლობს რა დიდძალ ფაქტიურ ისტორიულ მასალას, კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებს რა ამ მასალას, ივ. ჯავახიშვილი წერს ქართველი ერის ისტორიას წინასწარ შედგენილი გეგმის მიხედვით, სრულიად განსაკუთრებული, მანამდის უცნობი მეთოდითა და შეუპოვრობით. ასე დაიწერა მისი კაპიტალური შრომა „ქართველი ერის ისტორია“ 4 ტომად.

„ქართველი ერის ისტორიის“ ბოლომდე მიყვანა ივანე ჯავახიშვილს არ დასცალდა. მისი ოთხი წიგნი მოგვითხრობს უძველესი დროიდან მხოლოდ XVI საუკუნემდე.

ამ ნაშრომის ვრცლად განხილვა შორს წავგიყვანდა. მხოლოდ ზოგადი მიმოხილვით დავკმაყოფილდებით.

„ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი წიგნი ოთხჯერ გამოიცა (1908, 1913, 1928, 1948წწ.).

ყოველი ახალი გამოცემის დროს წიგნი ახალ-ახალი მასალებით მდიდრდებოდა და უკანასკნელი გამოცემა მისი წინა გამოცემისაგან საგრძნობლად განსხვავდება.

აქ ბევრი პრობლემა არის დასმული და ახლებურად გადაჭრილი. წიგნში დასმული საკითხები შეიძლება დაჯგუფებულ იქნას შემდეგნაირად: I პოლიტიკური ისტორია; II სოციალური ურთიერთობის ფორმები; III ქართველი ხალხის ვინაობისა და მიგრაციის საკითხები; IV სახელმწიფოებრივი წყობილების ფორმები; V მატერიალური კულტურა; VI იდეოლოგია-სარწმუნოება; VII კულტურა.

აღნიშნული საკითხების კვლევა ქრონოლოგიურად უძველესი დროიდან VII საუკუნემდე მოდის. დასმული საკითხების ჩვეულებრივი თხრობის მაგიერ ივ. ჯავახიშვილი თითოეულ საკითხზე არსებული გამოკვლევა-თეორიების განხილვა-გარჩევას ახდენს და აქვე იძლევა სათანადო წყაროების საჭირო ინტერპრეტაციას. ასე რომ, წიგნი უფრო მონოგრაფიას წარმოადგენს, ვიდრე სისტემატურ თხრობას. ამ მდგომარეობას ავტორი იმით ასაბუთებს, რომ „ადვილად წასაკითხი და ლამაზი დაუსაბუთებელი თეორიებისა და დებულების წამოყენებას... ყოველმხრივ დასაბუთებული ისტორიის წერა სჯობია. მეცნიერ ისტორიკოსს უნდა ახსოვდეს ის ზნეობრივი პასუხისმგებლობა, რომელიც მას აწევს და რომელიც მას ავალებს თავისი დაუსაბუთებელი პიპოთეზები ისტორიის სინამდვილედ არ წარმოიდგინოს“.

ივ. ჯავახიშვილმა იცის, რომ ასეთი ნაწარმოებები ფართო მკითხველისათვის ძნელად გასაგები იქნება, მაგრამ სხვანაირი კვლევისათვის საქართველოს ისტორიაში ჯერ პირობები არ არის შექმნილი და ამიტომ თვითონაც იძულებულია ჯერ ეს ყამირი გატეხოს.

რადგან ქართველი ერის ისტორიის პირველ წიგნში განხილული საკითხები, პირობით, ცალ-ცალკე დავაჯგუფეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია ვიმსჯელოთ მხოლოდ ამ საკითხების ირგვლივ.

**ქართველთა პირვანდელი საცხოვრებელი, ქართველთა
ვინაობის საკითხი ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით**

1908 წელს გამოსულ „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველ წიგნში ივ. ჯავახიშვილმა ვრცლად მიმოიხილა ქართველთა ვინაობის ირგვლივ არსებული ლიტერატურა და საბოლოოდ მხარი დაუჭირა ნ. მარს, რომელიც მაშინ ქართველებს სემიტური მოდგმის ხალხებად თვლიდა. ივ. ჯავახიშვილი თვითონვე წერდა 1937 წელს, რომ როცა იგი საქართველოს ისტორიის პირველ წიგნს წერდა, ნ. მარის ნაშრომებსა და თეორიებს ემყარებოდა და ეს თეორია შეუმცდარად ეჩვენებოდა, მაგრამ შემდეგში მუშაობამ დამარწმუნაო, ამბობდა მეცნიერი, — „რომ ქართულის სემიურობის თეორიის დასაბუთება არც ასე მტკიცე იყო, როგორც წინათ მეგონა, და არა ერთი ფრიალ დამაფიქრებელი გარემოება და მოსაზრება მას მეტად სათუოდა ხდიდა“.

1939 წელს ივ. ჯავახიშვილი საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიისა და ისტორიის განყოფილებათა სპერტოს სხდომაზე გამოვიდა მოხსენებით თემაზე: „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელ აღმოსავლეთის უძველესი ეპოქის ისტორიის ისტორიულ-ეთნოლოგიის ძირითადი პრობლემები“.

ეს მოხსენება წარმოადგენს მისი ჯერ გამოუქვეყნებული შრომის („ქართველი ერის ისტორიის შესავალი“) ერთ-ერთ თავს.

როგორც ცნობილია, სკვით-სარმატების ვინაობის შესახებ არსებობდა სამი მთავარი მიმართულება. ერთნი ირანელებად სთვლიდნენ მათ, მეორენი—ურალ-ალტაიდან მოსულებად, ხოლო მესამენი თურქ-თათრებად მიიჩნევდნენ. ნ. მარმა მეოთხე თეორია წამოაყენა და ისინი იაფეტიდებად გამოაცხადა.

ივ. ჯავახიშვილმა შესაძლებლად დაინახა სკვით-სარმატების გენეტიკური კავშირი ადიღეურ-ჩეჩენ-ლეკთა მოდგმასთან. ასეთი მოსაზრება მან საკუთარ და გეოგრაფიულ სახელთა ანალიზზე დაამყარა და ამავე საფუძველზევე სკვით-სარმატებთან ქართველების გენეტიკური კავშირიც შესაძლებლად სცნო. ამავე წერილში სკვით-სარმატების პირვანდელ სამშობლოს საკითხ-

საც შეეხო. და ისინი კავკასიაში სამხრეთიდან მოსულებად აღიარა.

ივ. ჯავახიშვილის თეორიის თანახმად თანამედროვე საქართველო ქართველების პირვანდელი სამშობლო არ არის. ქართველებს უცხოვრიათ სამხრეთით — ქალღეაში. როდის უნდა მოსულიყვნენ აქ, დადგენილი არ არის, მაგრამ მაინც აღნიშნავს ფაქტს, რომ ისინი ძველი წელთაღრიცხვით მე-V საუკუნეში უკვე აქ არიან.

1908 წელს ივანე ჯავახიშვილი უარყოფდა ქვის ხანის არსებობას საქართველოში. ეს შეხედულება იმდროინდელ არქეოლოგიურ მონაპოვარს შეესატყვისებოდა. 1914 წელს შმიდტის, 1916 წელს კრუკოვსკის და 1926 წელს გ. ნიორაძის აღმოჩენებმა ძველი ქვის (პალეოლითის) ხანის იარაღები მოიპოვეს და ამ აღმოჩენათა საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებაც შეიცვალა. შემდგომმა აღმოჩენებმა ივ. ჯავახიშვილს საშუალება მისცა, ბევრი რამ გაეთვალისწინებინა და შეეცაო თავისი ადრინდელი შრომები.

ქართველ ტომებში გვაროვნული წყობილების ხაკითხი ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით

ივ. ჯავახიშვილამდე ქართულ ისტორიოგრაფიაში შეწყნარებული იყო ლეონტი მროველის კონცეფცია იმის შესახებ, რომ ქართველთა პირველი მამამთავარი ქართლოსი იყო თავისი ძმების „გამგე და უფალ“ და მის მერმინდელ მემკვიდრეთა ყოველ თაობაში უხუცესი შვილი უზენაესი უფლებით იყო მოსილიო.

მაშასადამე, ლეონტის გაგებით საქართველოში მეფობა თავიდანვე არსებულა. ივ. ჯავახიშვილმა თავი მოუყარა ენობრივს, ეთნოგრაფიულსა და წერილობით მასალას, კრიტიკულად გადაამუშავა ეს მასალა და პირველმა გახედულად უარჰყო ლეონტი მროველის შეხედულება. იგი წერდა: „როგორც უკვე გამოჩევეული მაქვს, მთელი ეს თეორია და სქემა ისტორიული ცხოვრების სინამდვილის ანარეკლს კი არ წარმოადგენს, არამედ იმ დროს აღმოსავლეთში გაბატონებული თეორიების მი-

ხედვით არის ლ. მროველისაგან შეთხზული და ყალბ ეფრემ ასურის თხზულების „განძთა ქებაის“ მიმბაძველობას წარმოადგენს. ამიტომ ჩვენი ისტორიკოსის ეს ცნობები საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების სურათის აღსადგენად გამოსადეგი არ არის“.

ივ. ჯავახიშვილის დამსახურება მარტო ის კი არ არის, რომ მან პირველმა უარყო ლეონტი მროველის ყალბი კონცეპცია, მისი დამსახურება, უპირველეს ყოვლისა, ის არის, რომ მან პირველმა მოგვცა ქართველი ხალხის ისტორიული განვითარების პროცესის მეცნიერული ახსნა და აღნიშნა, რომ ქართველი ტომების საზოგადოებრივი წყობილების პირველი ფორმა გვაროვნული წყობილება იყო. მთავარი ის კი არ არის, რომ ივ. ჯავახიშვილის მიერ მოცემული გვაროვნული წყობილების სქემა არ არის ზუსტი, ან გვაროვნული წყობილების არსებობის მის მიერ მოცემულ პერიოდს შესწორება სჭირდება, მთავარი აქ ის არის, რომ ივ. ჯავახიშვილმა სწორად გაიგო ისტორიული პროცესი, ოფიციალური ისტორიოგრაფიის რისხვას არ შეუშინდა და გვაროვნული წყობილების არსებობა რეალურ ფაქტად აღიარა.

ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფია უარყოფდა გვაროვნული წყობილების არსებობას და სასტიკად ებრძოდა იმ ისტორიკოსებს, რომლებიც გაბედავდნენ გვაროვნული წყობილების არსებობის მტკიცებას.

ცნობილია, რომ ამ მიმართულებით შემდგომმა კვლევამ დაადასტურა ივ. ჯავახიშვილის თეორია ქართველ ტომებში გვაროვნული წყობილების არსებობის შესახებ და ივ. ჯავახიშვილის ნიჭიერმა მოწაფემ სიმონ ჯანაშიამ ბრწყინვალე ნაშრომები შექმნა ამ პრობლემებზე.

ქართველი ერის პოლიტიკურ ისტორიას ივ. ჯავახიშვილი მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობის ფონზე იხილავს. იყენებს წერილობითს, ეთნოგრაფიულსა და არქეოლოგიურ მონაცემებს და ადგენს ჩვენი ერის პოლიტიკური ცხოვრების ისეთ შტრიხებს, რომლებიც მანამ მკვლევართათვის შეუმჩნეველი ან მიუწვდომელი იყო.

შესავალში ივ. ჯავახიშვილი მოკლედ მიმოიხილავს პირველ საუკუნემდე ქართველთა ცხოვრების ძირითად მოვლენებს და პირველ თავში მსჯელობს კავკასიისა და საქართველოს ნივთიერი კულტურის რაობაზე.

არქეოლოგიური ფაქტებისა და წერილობითი წყაროების შესწავლით ჯავახიშვილმა ქართველი ტომების სამეურნეო საქმიანობა და კულტურის განვითარების დონე წარმოგვიდგინა და დაასკვნა: „ქართველ ტომებს მართო თავიანთთვის კი არ უკეთებიან მადნეული ჭურჭელი და იარაღი, არამედ ისეთ შორეულ ქვეყნებშიაც კი მიჰქონდათ ხოლმე გასასყიდად, როგორიც იყო ტვიროსი... უეჭველია, რომ ქართველ ტომებს მადნეულობის შემუშავებაში საპატიო ღვაწლი მიუძღვით ძველ განათლებულ კაცობრიობის წინაშე“.

ივ. ჯავახიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ „კალის“ გარდა ყველა მადნის სახელი ქართულია, რაც იმის მაუწყებელია, რომ ქართველებმა პირველებმა ისწავლეს მადნის დამუშავებაო.

ბერძენი მწერლების, განსაკუთრებით სტრაბონის, ცნობათა საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავდა: „ყურადღების ღირსი ის არის, რომ, სტრაბონის თქმით, იბერიაში კრამიტისა და სახურავები სცოდნიათ, ხოლო სახლებს ხუროთმოძღვრების რიგზე თურმე აშენებდნენ. საბაზრო ადგილებიც ჰქონიათ, ხოლო მოედნებზე საზოგადო დაწესებულებათა შენობები ჰქონდათ ხოლმე აგებული. აღმოსავლეთ საქართველო, მაშასადამე, პირველი საუკუნის დამდეგს მდიდარი, განვითარებული ქვეყანა ყოფილა“.

„ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი წიგნის მეორე თავი ივ. ჯავახიშვილმა მიუძღვნა ქართველების წარმართობის საკითხის გამოკვლევას. ანალიზი გაუკეთა მანამდის არსებულ მოსაზრებებს, გამოიყენა ეთნოგრაფიული მასალები და ამ საფუძველზე დაასკვნა, რომ ქართველთა პირვანდელი სარწმუნოება მნათობთთაყვანისცემა იყო. ამას გარდა დაადგინა, რომ მნათობთა შორის ქართველთა უპირველესი და მთავარი ღვთაება იყო მთვარე, რომელიც ქრისტიანულ სამყაროში წმინდა გიორგის

კულტის სახით არის შერჩენილი. შემდეგ განხილულია საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების მიზეზები, პირობები და ამ მოვლენის შედეგები. წინააღმდეგ ქართველ „მამულიშვილ“ მეცნიერთა შეხედულებისა, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ ქრისტიანულ სარწმუნოებაში საქართველოში არავითარი ბრძოლა არ იყო, ივ. ჯავახიშვილმა დაამტკიცა, რომ ქრისტიანულ სარწმუნოებაში ადგილი ჰქონდა სხვადასხვა სექტების არსებობას და ამ სექტებს შორის მუდმივი ბრძოლები იყო. ამ წიგნში განხილულია აგრეთვე ქართველი ხალხის საგარეო ურთიერთობის ისტორია. ამ საკითხის დამუშავებისას ავტორი უმთავრესად იმდროინდელი ბერძენი ისტორიკოსების ცნობებს იყენებს. დადგენილია, რომ ქართველი ხალხი ნიადაგ ბრძოლას ეწეოდა ბიზანტიისა და სპარს დამპყრობელთა წინააღმდეგ.

სპარსეთისა და რომის იმპერიის საუკუნოვანი ბრძოლა მსოფლიო პირველობისათვის გავლენას ახდენდა საქართველოზე. ამ ორი მტაცებლის მიზანსწრაფეებისათვის საქართველოს სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ ორივე სახელმწიფო ცდილობდა, საქართველოზე თავისი გავლენა გაეგრძელებინა. ამ წიგნში დოკუმენტურად დადგენილია გავლენისათვის ბრძოლის მთელი ისტორია და სრულიად სამართლიანად აღნიშნულია, რომ „ქართველების ნატვრისა და მისწრაფების ერთადერთ საგნად პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და თავისუფლება იყო“.

ამრიგად, ივ. ჯავახიშვილმა საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდის ყველა ძირითადი საკითხი ახლებურად დასვა და ყოველი საკითხის გადაჭრა მდიდარ ფაქტიურ მასალაზე დააფუძნა. ამ შრომამ დასაწყისი მისცა საქართველოს ისტორიის მეცნიერულ კვლევას.

„ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნი მოიცავს პერიოდს არაბთა ბატონობის დამყარებიდან (VII ს. 50-იან წლები) თამარის მეფობის ჩათვლით (1184-1213).

ამ ნაშრომის პირველი თავი საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიას იხილავს. მეორე თავში საუბარია არაბთა ბატონო-

ბის ფორმებზე. მესამე თავში შესწავლილია ქართველთა პოლიტიკური და კულტურული მდგომარეობა, მეოთხე თავი შეეხება საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლის პირობებს. მეხუთე თავში დახასიათებულია საქართველოს საერთო მდგომარეობა VIII—X საუკუნეებში. მეექვსე თავში ლაპარაკია საქართველოს გაერთიანებაზე. მეშვიდე თავი მიეძღვნა საქართველოს გაერთიანების ხანის სოციალური და კულტურული მდგომარეობის შესწავლას. მერვე თავში მოცემულია ძლიერების ხანის საქართველოს ისტორია. მეცხრე თავი წარმოადგენს წინა თავში განხილული პერიოდის კულტურულ-საზოგადოებრივი მდგომარეობის დახასიათებას.

როგორც ცნობილია, ამ წიგნში განხილული პერიოდი საქართველოს ისტორიის ყველაზე შესანიშნავი ხანაა. ეს არის ქართული ინდივიდუალობის ყოველმხრივი აყვავებისა და გაფურჩქვნის პერიოდი.

ქართველი ხალხის შემოქმედებითი ცხოვრება უძველეს ხანაში დაიწყო და აღნიშნულ პერიოდში უმაღლეს მწვერვალზე ავიდა. ამ პერიოდის შესახებ უფრო მეტი მასალებიც იყო, ამავე დროს, თუ წინა პერიოდისათვის, უმთავრესად, უცხო წყაროები და არქეოლოგიური მასალა იყო გამოყენებული, მეორე წიგნისათვის ძირითადი მასალა ქართული ისტორიულ-ფილოლოგიური წყაროებიდანაა მოტანილი; რა თქმა უნდა, არც უცხო წყაროებია უგულვებელყოფილი.

„ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნის პირველ თავში განხილულ საკითხთა შესახებ ცალკე გვექნება საუბარი.

აქ კი დანარჩენ საკითხებს შევხებით.

VII საუკუნის მეორე ნახევარში არაბობის სახით საქართველოს ახალი დამპყრობელი მოეცლინა.

ი. ჯავახიშვილი თავის განთქმულ შრომაში იძლევა შესანიშნავ ანალიზს არაბთა ბატონობის ფორმებისას და აშკარას ხდის, რომ ქართველი ხალხი, რომელსაც საუკუნოვანი გამოცდილება კქონდა მომხდურ მტერთან წინააღმდეგ ბრძოლისა, დაირაზმა საერთო ეროვნული დამოუკიდებლობის დასაცავად. ამ დროის ქართველები ბრძოლის საშუალებად იყენებენ არა მარტო

იარაღს და ფიზიკურ ძალას, არამედ პროპაგანდა-მწერლობასაც. ამ მხრივ, საუკეთესო ნიმუშად იოანე საბანისძე გამოდგებოდა.

IX საუკუნისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე არსებობდა ოთხი პოლიტიკურ-ტერიტორიული ერთეული: ტაო-კლარჯეთის სამთავრო, აფხაზეთის, კახეთის, ჰერეთის სამეფოები (ეს უკანასკნელი ლიხ-იმერეთს მოიცავდა) და თბილისის სამირო.

საგარეო ურთიერთობა თანდათან უმჯობესდებოდა. არაბთა სახალიფომ ფეოდალური ომები დაიწყო. ქვეყანას საერთო ეკონომიურ-კულტურული აღორძინება დაეცყო. ვაჭრობა-ხელოსნობა განვითარდა, ამას დაერთო ეროვნული შეგნების გამოღვიძება. ყველაფერმა ამან შეჰქმნა სათანადო წინამძღვრები ცალკეული პოლიტიკური ერთეულების გაერთიანებისათვის.

სამთავროებს შორის გაიშალა ბრძოლა ქვეყნის გაერთიანების საქმეში პირველობისათვის.

ამ მოვლენებს ივ. ჯავახიშვილმა სპეციალური თავი უძღვნა და არა ერთი საპროგრამო დებულება წამოაყენა. იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ერთ საინტერესო მოვლენას, რომელმაც განსაკუთრებული როლი შეასრულა ქართული კულტურის ისტორიაში. ეს მოვლენა იყო ე. წ. სამონასტრო მოძრაობა, რომელიც VIII საუკუნის დამლევს დაიწყო ტაო-კლარჯეთში. როგორც ცნობილია, აქ სამონასტრო მოძრაობის ფუძემდებლად გრიგოლ ხანძთელი გამოდის (759—861). ივ. ჯავახიშვილის სამართლიანი დახასიათებით „ამ სამონასტრო მოძრაობას საქართველოსათვის ფასდაუდებელი მნიშვნელობა ჰქონდა იმიტომაც, რომ ქართველ ბერებს უდაბნო ადგილების ძებნაში ყურადღება უნებლიედ საქართველოს აოხრებულ უშენი და უღვაწი კუთხეებისათვის უნდა მიექციათ და მიაქციეს კიდევ. მათმა იქ დაშენებამ უდაბური ტყეებით მოცულსა და მტრისაგან განადგურებულს ადგილებში კვლავ სიცოცხლისა და კულტურის კერა შეჰქმნა, უგზო-უკვლო ადგილებში გზები გაკეთდა. გაუვალ ტყეებში მშვენიერი შენობები აეგო, დიდებული ნანგრევები, მიტოვებული ციხე-ქალაქები და ეკლესიები განახლდა“.

მონასტრები იქცნენ სწავლა-განათლების ცენტრებად, აქ ვითარდებოდა ქართული ფილოლოგიური და ისტორიულ-ფილოსოფიური მეცნიერებანი.

დამაჩერებელი სისრულით არის მოცემული საქართველოს გაერთიანების პროცესი (თავი მეექვსე). ეს საკითხი იმდროინდელი საერთაშორისო ვითარების განხილვასთან არის დაკავშირებული და ნაჩვენებია არა მარტო შინაფეოდალურ-კლასობრივი ბრძოლა, არამედ ბიზანტიის ცდა ხელი შეუშალოს ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეებს საქართველოს გაერთიანების საქმეში.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში შინასოციალური ბრძოლის საკითხებს პირველად ივ. ჯავახიშვილმა მიაქცია ყურადღება. ამ საკითხებისადმი ყურადღების მიქცევა მით უფრო საჭირო იყო, რომ დასავლეთ ევროპის ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლები საჯაროდ ამტკიცებდნენ, აზიამ არ იცის, რა არის კლასთა ბრძოლაო, ხოლო ჩვენი „მამულიშვილები“ ამაყობდნენ, სოციალური ბრძოლა არ ყოფილა ჩვენში, წოდებათა შორის „მამაშვილური“ განწყობილება იყოო.

ივ. ჯავახიშვილი ჩვენი „მამულიშვილებისა“ და გერმანელ მეცნიერთა ასეთ გაგებას, ან განგებ მიყრუებით, ან უვიცობით ხსნიდა და აღნიშნავდა: „მეცნიერს, რომელსაც კრიტიკულად შესწავლილი აქვს ქართული საისტორიო მასალები, შეუძლიან დაამტკიცოს, რომ საქართველოს წარსული დიდაც წოდებრივი ბრძოლის მაგალითებით არის სავსე“.

გარდა იმისა, რომ სოციალური ბრძოლის არა ერთი მაგალითი მოტანილი და განხილული აქვს ქართველი ერის ისტორიის მეორე წიგნში, ივ. ჯავახიშვილმა 1934 წელს გამოაქვეყნა მონოგრაფია „სოციალური ბრძოლის ისტორია საქართველოში IX—XIII საუკუნეებში“.

სოციალური ბრძოლის მიზეზებს აქ ივ. ჯავახიშვილმა ეკონომიური საფუძვლები მოუწა და ამ სოციალური ბრძოლის ისტორიიდან არა ერთი კონკრეტული მაგალითი დაასახელა: მემამულისა და მონასტრის ქონების მითვისების ცდა სოფლის მოსახლეობისაგან, ან პირიქით, 1218 წლის ანისის

მრევლსა და სამღვდლოებას შორის წარმოებული ბრძოლა და სხვ.

ივ. ჯავახიშვილმა ღრმად შეისწავლა სოციალური ურთიერთობის ისტორია, და აღნიშნა: „გაერთიანებული საქართველოს სახელმწიფო ცხოვრების დამახასიათებელ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს სწორედ ეს მედგარი ბრძოლა მეფეთა და დიდგვარიან აზნაურთა შორის. სამეფოს სოციალურ-უფლებრივი წესწყობილების ქვაკუთხედად პატარონუშობა იყო“.

იმ ხანის ქართული სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ღრმად შესწავლის საფუძველზე ივანე ჯავახიშვილმა აშკარა გახადა ქართველთა შემოქმედების მსოფლიო მნიშვნელობა და ქართულ კულტურასა და საზოგადოებრივ აზროვნებას შესაფერისი ადგილი მრუჩინა.

ცნობილია, რომ დასავლეთ ევროპაში ეკლესია-მონასტრებში დემოკრატიული მიმართულება დაიწყო X—XIII საუკუნეში. ჩვენში კი აღამიანთა ღირსებისა და დემოკრატიული მიმართულების წინა პლანზე წამოწევა გიორგი მთაწმიდელმა (XI ს.) იქადაგა.

X—XI საუკუნის კულტურული, ვითარების გასათვალისწინებლად, ამბობდა ივ. ჯავახიშვილი, კაცმა უნდა ნახოს იმდროინდელი ნახელავი და დარწმუნდება, ჩვენი ხალხის შემოქმედებითი ნიჭის ყოვლისშემძლეობაში. „ვისაც მაშინდელი საქართველოს სულიერი და გონებრივი კულტურის წარმოდგენა სურს, მან უნდა გაიხსენოს ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელნი, საქართველოს საუკეთესო შვილნი, მისი ეროვნულის სინდისისა და კეთილშობილურის თავმოყვარეობის და თვითშემეცნების გამომხატველნი. ხოლო ვისაც უნდა იმდროინდელი საქართველოს დაწინაურებული ცხოვრება გაითვალისწინოს, მან ქართული ხელოვნების იმდროინდელი ძეგლები ნახოს, მაგ., სამთავისის, ბოქორმისა და სხვა ტაძრები, შესანიშნავი ბედიის საყდარი... მაგრამ ქართული ხუროთმოძღვრებისა და ქანდაკების ერთ-ერთ საუკეთესო ნაწარმოებად ყოველთვის იქნება განთქმული ბაგრატ III ტაძარი ქუთაისში“.

დავით აღმაშენებლიდან (1089—1125 წწ.) მოყოლებული

ხვარაზმელების შემოსევამდე (1225 წ.) საქართველო წარმოადგენდა წინა აზიის ერთ უძლიერეს ქვეყანას. დავით აღმაშენებელმა თავისი ქვეყნიდან განდევნა მტერი, საქართველოს გაერთიანება საბოლოოდ დაამთავრა და სამხედრო მოქმედების არე საქართველოს მიღმა გადაიტანა. ამიერიდან ქართველი ხალხის შინასახელმწიფოებრივი ცხოვრება სწრაფი ნაბიჯით ვითარდება, არაჩვეულებრივი აღმავლობა ეტყობა სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყველა დარგს.

ივ. ჯავახიშვილმა მისთვის დამახასიათებელი სისრულით აგვიწერა ძლიერების ხანის საქართველო და მოგვცა ნათელი სურათი ყველა იმ მიღწევათა, რომლითაც ქართველი ხალხი თავის კუთვნილ ადგილს იჭერს მსოფლიო ხალხთა ისტორიაში.

ივ. ჯავახიშვილმა წყაროთა მეცნიერული ინტერპრეტაციის საფუძველზე გამოაჩინა ქართველი ხალხის შემოქმედებითი შესაძლებლობა და ამით მსოფლიო საისტორიო მეცნიერება დიდად გაამდიდრა.

ქართველი ერის ისტორიის მეორე წიგნის ორი უკანასკნელი თავი სწორედ ზემონათქვამს ეხება. ივ. ჯავახიშვილი დაასკვნის: „XII საუკუნის საქართველომ აქტიური პოლიტიკის წარმოებას მიჰყო ხელი და იმდროინდელი მცირე აზიის ცხოვრებაში პირველი ადგილი დაიჭირა, საერთაშორისო მნიშვნელოვან ძალად იქცა“. ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრივი ძლიერება მართო სამხედრო მიღწევებში როდი ჩანდა. „საქართველოს ძლიერების ხანა იმ მხრივ არის განსაკუთრებით საყურადღებო, რომ ამ დროს მოწინავე ქართველთა გონებრივმა სამფლობელომ აზროვნების უმწვერვალეს ხარისხს მიაღწია და საფილოსოფიო მწერლობას დაეწაფა“.

ამ ფაქტის შეფასებას იძლევა დიდი მეცნიერი და ეთანხმება ნ. მარს „ქართველები სხვებზე, მაგ., ევროპელებზე უფრო ადრე ეწაფებოდნენ ხოლმე საფილოსოფიო აზრის ყოველს უახლესს მიმართულებას და იმდროისათვის სამაგალითო სამეცნიერო მეთოდებით აღჭურვილნი პირდაპირ ბერძნული

დედნების შესწავლაზე ამყარებდნენ თავიანთ ნაყოფიერს მუშაობას“.

როგორც ვხედავთ, ელინიზმის შესწავლა საქართველოში XII საუკუნეში დაიწყო, მაშინ, როდესაც ევროპაში ელინიზმით გატაცება გაცილებით გვიან, რენესანსის ხანაში იწყება, ასევე საერთაშორისო მნიშვნელობას აძლევდა ივ. ჯავახიშვილი დავით აღმაშენებლის რეფორმებს, ყუთლუ-არსლანის მოძრაობას და სხვ.

ივ. ჯავახიშვილმა დაგვანახა, რომ ქართველი ხალხის შემოქმედებითმა ნიჭმა კულტურის ყველა სფეროში საკუთარი ინდივიდუალობა გვიჩვენა. „ყურადღების ღირსია, — წერდა ივ. ჯავახიშვილი, — რომ საქრისტიანო აღმოსავლეთში საშუალო საუკუნეებში ქართველებს გარდა არც ერთს ხალხს საერო პოეზია არ ჰქონია: არც ასურებს, არც სომხებს, არც ბიზანტიელებს მაშინ მხატვრული სიტყვიერება არ მოეპოვებოდათ. ეს გარემოება, რაც უნდა იყოს, რა ხელშემწყობი მიზეზებიც უნდა გამოეძებნო მის ასახსნელად, მაინც თავისთავად ქართველი ერის ძლიერის მხატვრულის ნიჭისა და შემოქმედების დამამტკიცებელია“.

ასეთია ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნში შესწავლილი საკითხების მნიშვნელობა. არ არის ჩვენი ხალხის ცხოვრების არც ერთი სფერო, რომელიც ღრმა მეცნიერული თვალსაზრისით არ იყოს გაშუქებული და შეფასებული ამ წიგნში.

„ქართველი ერის ისტორიის“ მესამე წიგნი გამოქვეყნდა ავტორის გარდაცვალების შემდეგ (1914 წ.).

რედაქციამ შემდეგი განმარტება დაურთო ამ გამოცემას: „წინამდებარე წიგნი, რომელიც წარმოადგენს შემოკლებულ რედაქციას ავტორის მიერ დამზადებული ვრცელი მეცნიერული გამოკვლევისას, ავსებს დღემდე არსებულ ხარვეზს აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის ცნობილ ნაშრომში „ქართველი ერის ისტორია“ (აქამდე წარმოდგენილი იყო I, II და IV წიგნებით), და იგი ერთად-ერთი მეცნიერული გამოკვლევაა სა-

ქართველოს ისტორიის ყველაზე რთული პერიოდის—მე13-მე-14 საუკუნეების შესახებ“.

როგორც ცნობილია, XIII საუკუნის 20-იანი წლებიდან საქართველო რთულ საგარეო პირობებში მოექცა. უცხოელი დამპყრობლები (ჯერ ხვარაზმელები, ხოლო შემდეგ მონღოლები) საქართველოს მოეწვინენ, როგორც რეაქცია, რომელთაც არა მარტო ფიზიკური განადგურება მოიტანეს, არამედ კულტურულ-ეკონომიური დაცემაც. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნულ ნაშრომში დაწვრილებით სწავლობს დამპყრობელ-მონღოლებსა და დაპყრობილ ქართველთა ურთიერთობის ისტორიას: მონღოლთა დაპყრობის შედეგად შექმნილ ვითარებას, მონღოლთა გავლენის შედეგებს, არკვევს დამპყრობელი ძალის წინააღმდეგ ქართველთა ბრძოლის ფორმებს, განიხილავს ქვეყნის შიგნით მომხდარ სოციალურ ცვლილებებს.

მონღოლთა გადასახადებისათვის იშრიტებოდა ქართველთა დოვლათი. დამპყრობთა მძლავრობის შედეგად ქვეყანა აოხრდა ისე, რომ როგორც XIII საუკუნის 80-იან წლების აღწერით ჩანს, ჰერეთი და კახეთი გაუქცურებულა. ამ საერთო მდგომარეობის გაუარესებას ზედ დაერთო შინა-სოციალური ბრძოლები. ადგილობრივმა ფეოდალურმა ძალებმა „იწყეს ურთიერთად მძლავრებად და მიხვეჭად“. ამ დროს თურმე „არავინ იპოვებოდა სამართლის მყოფელი“; „მთავართა იწყეს ხელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა და იწყეს მიტაცებად სოფელთა და აგარაკთა“.

თვით მონღოლები არ მალავდნენ, რომ მონღოლთა მძლავრობის შედეგად ქვეყანა აოხრდა და მდებიო ხალხი მიმოიფანტაო.

დიდი ცვლილებები მოხდა ქართულ სახელმწიფოებრიობაში, ქვეყანა ერთ მთლიან მონარქიულ სახელმწიფოს აღარ წარმოადგენდა, XIII ს. 60-იან წლებში საქართველო ორ სამეფოდ და ერთ სამთავროდ დაიშალა. ცვლილებები მოხდა თვით სოციალურ შემადგენლობაში; ფეოდალთა კლასში ცალკეული ფენები წარმოიქმნა (აზნაურობას დიდებულობა გამოეყო). სათანადო მასალის ანალიზის შედეგად ივ. ჯავახიშვილი მივიდა იმ დასკვნას,

ნამდევ, რომ „მე-13 -14 ს. განმავლობაში საქართველოს სოციალურს წესწყობილებაშია და შედგენილობაშიც დიდი და ღრმა ცვლილება მოხდა. ბევრი ძველი საგვარეულო ან სრულებით ამოწყდა, ანდა ჩამომცრობის გამო, პოლიტიკურ ცხოვრებაში და საისტორიო ასპარეზზე გაქრა, სამაგიეროდ-კი ბევრი ახალი აღზევებულ-დაწინაურებულ ჯერ ცალკეული პირები, შემდეგ მთელი მათი შთამომავლობა და საგვარეულობანიც-კი იკავებდნენ განთავისუფლებულ ადგილს და პოლიტიკურსა და საისტორიო ფართო ასპარეზზე გამოდიოდნენ“. მაშასადამე, „საქართველოს ისტორიის მე-13 ს. ხანის სახელმწიფოებრიობის თავისებურებას მთავართა წოდებულების გაჩენა და მათი უაღრესი გაძლიერება შეადგენს“. ეს მოვლენა ივ. ჯავახიშვილმა, ერთი მხრივ, ქვეყნის შინაგანი განვითარებით და, მეორე მხრივ, მონღოლთა ბატონობის გავლენით ახსნა.

ამავე ნაშრომში საკმაოდ დიდი ადგილი აქვს დათმობილი გიორგი ბრწყინვალის ხანას, როცა საქართველომ, თუმცა დროებით, ერთხელ კიდევ მიაღწია შინაგან მთლიანობას და საერთაშორისო ავტორიტეტი მოიპოვა.

შემდეგ, წიგნში ვრცლად არის საუბარი თემურ-ლენგის ლაშქრობათა შესახებ და ახსნილია ამ ლაშქრობათა დამლუპველი შედეგები. ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა მიაქცია ყურადღება, რომ თემურ-ლენგმა ქართველ ხალხს ეკონომიური ომი გამოუცხადა, და ამ ეკონომიური ომის შედეგად ხსნის ქართულ ენაში ამ დროიდან გაჩენილ სიტყვებს: „ნაფუძარი“, „ნაქალაქევი“, „ნავენახარი“ და სხვ.

ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ მესამე წიგნის გამოსვლით ქართულმა ისტორიულმა მეცნიერებამ კიდევ ერთი ძვირფასი საჩუქარი მიიღო დიდი მეცნიერისაგან. 1951 წელს ამ წიგნის ვრცელი რედაქცია დაიბეჭდა.

ქართველი ერის ისტორიის მეოთხე წიგნის მხოლოდ პირველი ნაწილი გამოვიდა ივ. ჯავახიშვილის სიცოცხლეში, 1924 წელს, რომელიც XV საუკუნის ამბების მიმოხილვას წარმოადგენს. ავტორის გეგმით მეოთხე ტომში განხილული უნდა ყოფილიყო საქართველოს ისტორიის XV—XVI ს. ამბები. 1948

წელს ს. ყაუხჩიშვილის და ალ. ჯავახიშვილის რედაქციით გამო-
ქვეყნდა მეოთხე წიგნი სრული სახით.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ XV—XVI საუკუნის შესახებ
ყველაზე უფრო მცირე ცნობებია შემონახული, ხოლო საერთა-
შორისო თუ ქვეყნის შიგნით მომხდარი მოვლენები ერთობ დი-
დი, მაშინ თავისთავად გასაგები გახდება ამ წიგნის მნიშვნე-
ლობა.

XV საუკუნის ისტორიიდან ორი მთავარი მოვლენა იქცევა
ყურადღებას. ერთი საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში მომ-
ხდარი ცვლილებები, ხოლო მეორე — ქვეყნის ფეოდალურ
სამეფო-სამთავროებად დაშლა.

როგორც ცნობილია, 1453 წელს ოსმალეთმა ბიზანტიის
არსებობა, კონსტანტინეპოლის აღებით, საბოლოოდ და სამუ-
დამოდ შესწყვიტა და მალე საქართველოსაც უშუალო საფრ-
თზე შეუქმნა. იმ საუკუნის დამლევს ირანიც აზერხებს გაერთი-
ანებას და სეფიანთა საგვარეულოს წარმომადგენლები საქარ-
თველოს დაპყრობას ლამობენ: ამიერიდან ქართველებს ნიადაგ
საზრუნავ საქმედ გაუჩნდა ამ ორ აგრესორისგან თავდაცვა.

მაშინ, როდესაც საქართველოსადმი მტრულად განწყობილი
სახელმწიფოები რაზმავდნენ თავიანთ შინაგან ძალებს, საქარ-
თველოში საწინააღმდეგო ამბავი ხდებოდა. XV საუკუნის
90-იანი წლებისათვის საქართველო უკვე სამეფო-სამთავრო-
ებად დაშლილი ქვეყანა იყო და საერთო მტრის წინააღმდეგ
ერთიანი ბრძოლის მაგიერ ისინი (ე. ი. სამეფო-სამთავროები)
ცალ-ცალკე იცავდნენ თავს, ხოლო ხშირად თვით ესხმოდნენ
ერთიმეორეს.

ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ მეოთხე
წიგნი ამ მოვლენებს ეხება და მანამდე არსებულ მოსაზრებებს
კრიტიკულად იხილავს, მცდარ მოსაზრებებს ასწორებს და
ქვეყნის გარდასულ ამბებს სწორად წარმოგვიდგენს.

„ქართველი ერის ისტორიის“ მეოთხე წიგნი ალექსანდრე
პირველის ცხოვრება-მოღვაწეობის მიმოხილვით იწყება, ავ-
ტორი არკვევს ალექსანდრე პირველის ვინაობას და მის სა-

ხელმწიფოებრივ მოღვაწეობას იხილავს ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიურ ვითარებასთან კავშირში.

თემურ-ლენგისაგან აოხრებული ქვეყნის აღდგენით დაიწყო ალექსანდრემ თავისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა. ალექსანდრე აღზრდილი იყო თავისი ბებუის რუსას მიერ. ეს მანდილოსანი ივ. ჯავახიშვილის თქმით „არაჩვეულებრივი პიროვნება, დიდი მხნეობისა და ნებუის უფის პატრონი, ნამდვილი სახელმწიფოებრივ-ადმაშენებლობითი უნარითა და თაოსნობით დაჯილდოებული ადამიანი უნდა ყოფილიყო“. მას სხვა მრავალ ღირსებასთან ერთად „თავისი შვილიშვილისათვის,— ალექსანდრე მეფისთვის პირადი მაგალითით, თუ სიტყვით და აღზრდით ქვეყნის კეთილდღეობაზე და აღმაშენებლობაზე ზრუნვის წყურვილი და მოვალეობის გრძნობა ჩაუნერგავს“.

ალექსანდრე პირველმა თავისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის სამი ათეული წლის მანძილზე ჩვენი ქვეყნის მრავალი საჭირობოროტო საკითხი მოაგვარა, ერთხელ კიდევ შესძლო ფეოდალური დაშლის გზაზე შემდგარი სახელმწიფოს მთლიანობის აღდგენა. საგანგებო გადასახადების შემოღებით მან ბევრი საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობა შეაკეთა და ააგო, შემოიერთა ეამთა სიავისას გამდგარი პროვინციები, ხელი შეუწყო სოფლის მეურნეობის დაწინაურებას. ერთი სიტყვით, „ალექსანდრე მეფემ საქართველოს დაუბრუნა ყველაფერი, რაც მას ეკუთვნოდა, შიგნით ქვეყნის ერთობა და მთლიანობა განამტკიცა. ზოგი მოსაზღვრე ქვეყანანიც, რომელნიც წინათ საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებში შედიოდა, კვლავ საქართველოსვე შემოუერთა“.

მაგრამ, თუ ალექსანდრე ის ილბლიანი მეფე იყო, რომელმაც მოახერხა ქვეყნის თუნდაც ზედაპირული-ადმინისტრაციული გაერთიანება, მისი მემკვიდრენი უკვე თავს ვეღარ ართმევენ მთავრების ეზინანობას და მისი ვაჟისა და მემკვიდრის გიორგის დროიდან იწყება სრულიად საქართველოს დაშლა ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად.

ივ. ჯავახიშვილმა, ვრცლად მოგვითხრო საქართველოს პო-
ლიტიკური ცხოვრების მთავარი მოვლენები, და პირველმა მი-
აქცია ყურადღება ერთ დეტალს, რომელიც საერთო ქართული
სახელმწიფოებრიობის დაქვეითების გამომხატველი იყო. უკვე
აღექსანდრე პირველიდან მოყოლებული ქართველი მეფეების
უფლება იმდენად შეიზღუდა, რომ ამა თუ იმ სიგელს გასცემ-
დნენ ხოლმე მეფეები თავიანთი ოჯახის წევრთა დასტურით.
„ეს გარემოება, თუ ადამიანი ქართული სიგელთმცოდნეობას
წინანდელ წესებს გაითვალისწინებს, ძლიერს შთაბეჭდილებას
სტოვებს და საუცხოოდ გვისურათებს მაშინდელი ჩვენი სა-
ხელმწიფოების ერთს დამლუპველ ნაკლთაგანს. ცხადად
ეტყობა, რომ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის დროს მეფე უკ-
ვე ერთადერთი ბატონ-პატრონი აღარ ყოფილა: მის საქმეებში
დედოფალიც, შვილები და ძმებიც იღებდნენ მონაწილეობას.
მეფე უკვე ისეთს მდგომარეობაში და პირობებში იმყოფებო-
და, რომ ქალებისა და ოჯახის სხვა წევრთა სურვილისა და გავ-
ლენისათვის ანგარიში უნდა გაეწია. უნდა ცდილიყო, რომ მათი
პატივმოყვარეობა შელახული არ ყოფილიყო“.

მეოთხე წიგნის მეორე ნაწილი, როგორც აღნიშნული იყო.
მხოლოდ 1948 წელს გამოქვეყნდა. იგი ძირითადად XVI საუკუ-
ნის ისტორიას შეიცავს და მხოლოდ გაკვრით არის საუბარი
XVII საუკუნის პირველი ოცეულის ამბებზე. ამასთან ერთად,
როგორც ამ წიგნის რედაქტორები შენიშნავენ, ავტორს არ
დაუმთავრებია ამ ნაწილის წერა. „ალაგ-ალაგ მხოლოდ წყა-
როებიდან ამოწერილი მასალა, ზოგიერთი თავი და პარაგრაფი,
მათი დაუმთავრებლობის გამო, ერთმანეთს გადაბმული არაა,
მაგრამ ეპოქის ძირითადი საკითხები კარგად არის დამუშავებუ-
ლი და, რაც მთავარია, აუარებელი მასალა, ქართული და უცხო-
ური, სათანადოდ შეკრებილი და შეფასებულია, თუმცა ყველა
მასალის შეფასება ავტორს ვერ მოუხწრია“.

მეორე ნაწილი იწყება დავით კონსტანტინეს ძის მეფობის
ხანით და მთავრდება შაჰ-აბასის ლაშქრობათა მიმოხილვით. ავ-
ტორი აქ არა ერთ მანამდე სადაო თარიღსა და ფაქტს ადგენს,
იხილავს ქვეყნის საგარეო თუ საშინაო ვითარებისათვის დამა-

ზასიათებელ მოვლენებს, ცდილობს ამა თუ იმ მოვლენის შინაგანი პროცესი დაგვანახოს.

ასე, რომ მეოთხე წიგნის სრული სახით გამოსვლამ ძირითადად დაამთავრა „გაუტეხავი ყამირის“ გატეხა და ამდენად დიდი პირველადი სამუშაოები ჩატარდა. მომდევნო ხანის დამუშავება მეცნიერმა ვერ მოასწრო, მაგრამ XVII—XVIII სს. საქართველოს ისტორიის დამუშავება შედარებით „იოლია“, რადგან ამ ხანის დამახასიათებელ მოვლენებზე უხვი მასალა მოიპოვება.

ასეთია მოკლე მიმოხილვა ი. ჯავახიშვილის კაპიტალური ნაშრომის „ქართველი ერის ისტორიის“ ოთხტომეულისა. ამ ტომთა საერთო სიდიდე 1368 გვერდს აღემატება და, როგორც დავინახეთ, ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მრავალ მხარეს აშუქებს.

ქართული ისტორიული გეოგრაფია

ქართული საისტორიო გეოგრაფიის შესწავლა ისე, როგორც სხვა სამეცნიერო დარგებისა, ივ. ჯავახიშვილმა სტუდენტობის დროს დაიწყო. მისივე აზრით, გეოგრაფიული ვითარების გათვალისწინება აუცილებელია. უნდა შესწავლილ იქნას ის მიწა-წყალი, გეოგრაფიული თავისებურება, რომლის ისტორიასაც სწავლობს მეცლევარი. „ვისაც სურს მომხდარი ამბების მნიშვნელობა და ქართველთა ცხოვრების განვითარების მიმდინარეობა ნათლად წარმოიდგინოს, მას ჯერ საქართველოს იმდროინდელი გეოგრაფია შესწავლილი უნდა ჰქონდეს“.

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია ივ. ჯავახიშვილს, ძირითადად თავის ორ წიგნში აქვს მოცემული:

1. „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნში (თავი პირველი) და 2. „საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით“ (თბილისი, 1919 წ.). გაკვრით, ამა თუ იმ მოვლენის შესწავლასთან დაკავშირებით, ივ. ჯავახიშვილი საისტორიო გეოგრაფიის საკითხებს ეხება „ქართველი ერის

ისტორიის“ I, III, IV ტომებში, „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ ორივე ტომში, „სამართლის ისტორიაში“ და სხვ.

„ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე ტომის პირველი თავი ავტორს მიძღვნილი აქვს VII—XII სს. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისადმი.

ივ. ჭავჭავაძე იღონებდა, რომ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონს აქვს თავის დროზე შესწავლილი, მაგრამ ამჟამად მისი ისტორიული გეოგრაფიით დაკმაყოფილება აღარ შეიძლება, თუნდაც იმიტომ, რომ საქართველოს ძველი ხანის შესახებ ჩვენ უფრო მეტი ცნობები მოგვეპოვება, ვიდრე ვახუშტის.

სანამ საისტორიო გეოგრაფიის კვლევას შეუდგებოდეს, ივ. ჭავჭავაძე, უპირველეს ყოვლისა, აღგენს შესაფერის ტერმინებს.

ამის შემდეგ საუბარია საქართველოს ადგილმდებარეობაზე, დადგენილია საქართველოში არსებული მთების მდებარეობა და მათი სახელები, აქვეა მსჯელობა საქართველოში არსებულ ველებსა და ქალებზე, შემდეგ შესწავლილია ზღვები, ტბები და მდინარეები.

ცალკე პარაგრაფად არის გამოყოფილი მოსახლეობის გეოგრაფიული განლაგება. აღნიშნულია, რომ „საქართველო შედგებოდა რამდენისამე „ქვეყანისა“-გან, რომელთაც თავთავიანთი სახელები და თავ-თავიანთი საზღვრები ჰქონდათ“.

როგორც ცნობილია, თითოეული ასეთი „ქვეყნის“ მნიშვნელობა შეიძლებოდა შემცირებულიყო, ან გაზრდილიყო, მაგ., „ეგრისი“ თავის დროზე მთელი დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელობით იხმარებოდა, ასევე იყო „აფხაზეთიც“, ხოლო „ქართლი“ ერთ ხანს მთელს საქართველოს უდრიდა. ამ მოვლენებს ნაშრომში საკმაოდ დიდი ადგილი აქვს დათმობილი და მოცემულია როდის, როგორ იცვლება ქვეყნის მნიშვნელობა, მაგრამ ამასთან ერთად არსებობდა ამა თუ იმ „ქვეყნის“ მუდმივი, „მყარი“ საზღვრებიც.

ცალკეული მხარის საზღვრების დადგენისათვის ივ. ჭავჭავაძე

შეიღს შესაძლებლად მიაჩნია ლეონტი მროველის ცნობების გამოყენება.

ლეონტი მროველის აზრით, საქართველოს ტერიტორია დანაწილებული იყო ქართველ ტომთა წინაპრებზე მათი მშობლების მიერ და თითოეულის სახელის მიხედვით ქვეყნებსაც სათანადო სახელები შეერქვა.

ლეონტი მროველი, ამასთან ერთად, თითოეულის წილის საზღვრებსაც ჩამოთვლის. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, „იქ, სადაც მაგ., ქართლოსის, კახოსის, კუხოსის, ეგროსის და სხვათა ზედიერი ქვეყნების რაოდენობა არის აღწერილი, იქ ჩვენ გვაქვს ჩამოთვლილი ქართლისა, კახეთისა, კუხეთისა და სხვათა საზღვრები, რა საზღვრებიც თითოეულს ამ ქვეყანათაგანს ავტორის დროს (X—XI საუკ. ქ. შ.) და წინათაც მიკუთვნებული ჰქონია. ამგვარის ხერხით, მე მგონია, შეიძლება მკვლევარმა გამოარკვიოს საქართველოს თითქმის ყველა ქვეყნების საზღვრები“.

ივ. ჯავახიშვილი ლეონტი მროველის ცნობებს ავსებს იმდროინდელ წყაროებში გაბნეული ცნობებით და აღგენს ქართლის, კახეთის, ეგრისის, ტაო-კლარჯეთის საზღვრებს, აგრეთვე თითოეულის შემადგენელ ნაწილებზე საუბრობს და ჩვენი ქვეყნის ყოველი მხარის ისტორიულ გეოგრაფიულ სურათს წარმოგვიდგენს. შრომის ამავე თავში შესწავლილია გზები. „საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების აღდგენისა და გაერთიანებისათვის ბრძოლის დროს, რასაკვირველია, მიმოსვლა და ურთიერთ გავლენაც გაცხოველდა. მიმოსვლისა და აღებმიცემობის გზები იყო აგრეთვე ის თვალსაჩინო ძალა, რომელიც, ერთის მხრივ, საქართველოს მრავალს კუთხეს ერთი ერთმანეთს უახლოვებდა და აერთებდა, მეორეს მხრივ, უცხოეთის გავლენა, პოლიტიკური თუ სულიერი, შემოჰქონდა, რომლითაც სამაგიეროდ საქართველოს გავლენაც ვრცელდებოდა მეზობელს და შორეულს ერებსა და სამეფოებზე“. ამიტომ ამ გზების მიმართულებისა და მდებარეობის ცოდნა საჭირო არისო, დაასკვნა ავტორი.

ივ. ჯავახიშვილი აღგენს ძირითად საგზაო მაგისტრალებს.

გზების შეკეთება-მოვლა-პატრონობაზე სახელმწიფო ზრუნავდა. საჭირო არ არის იმის მტკიცება, რომ საგზაო მიმოსვლის გაუმჯობესება ერის საერთო მაღალი კულტურის მაჩვენებელია.

როგორც აღნიშნული იყო ივ. ჯავახიშვილის სხვა შრომებში ხშირად არის ხოლმე საუბარი საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებზე. იმასთან დაკავშირებით, თუ ქვეყნის ამა თუ იმ პოლიტიკურ წარმატება-წარუმატებლობასთან ერთად როგორ იცვლებოდა საზღვრები, უფრო ფართოდ მოცემული აქვს ზემოდასახელებულ წიგნში. ამიტომ სხვა ნაშრომებს აღარ შევეხებით და უშუალოდ ამ წიგნს გავარჩევთ.

შესავალშივე ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „საუკუნეთა განმავლობაში საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრები ტომობრივ მოსახლეობის საზღვრებს არა ერთხელ გასცილებია და ძლიერების ხანაში XI — XIII საუკუნემდე, განსაკუთრებით მე-12 საუკუნეში დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის დროის საქართველოს მთელი ამიერკავკასიაც კი ეკუთვნოდა“. მაგრამ საქართველოს მაინც ჰქონდა ბუნებრივ-ისტორიული გეოგრაფიული საზღვრები და ამ წიგნში სწორედ მასზეა საუბარი. საქართველო თავისებურ შემოზღუდულ ქვეყანას წარმოადგენს.

„თითქმის თვით ბუნებას შეუქმნია ქართველ ერისათვის ბუმბერაზი დარაჯი — კავკასიონის მთავარი უღელტეხილი ჩრდილოეთით და მაღალი მთების ზღუდე სამხრეთით, დსაავლეთით — კი მის ტერიტორიას შავი ზღვის, ხოლო აღმოსავლეთით მდინარეების ზოლი აქვს შემოვლებული“. მართალია, გეოგრაფიული გარემო არ არის გადამწყვეტი ფაქტორი ამა თუ იმ ისტორიული პროცესის მსვლელობაში, მაგრამ გეოგრაფიული ფაქტორი მაინც რჩება ერთ-ერთ ხელშემწყობ ფაქტორად ქვეყნის თავდაცვისა თუ სამეურნეო საქმიანობაში. ამ თვალსაზრისით საქართველოს გეოგრაფიულმა თავისებურებამ პატარა როლი როდი შეასრულა ჩვენი ხალხის ფიზიკურად გადარჩენის საქმეში. როდესაც რიცხვმრავალი მტერი ჩვენს ქვეყანას შემოადგებოდა, ხალხი მთა-ხევებში შეიხიზნებოდა და

ძნელად სავალ ადგილებში შეტყუებულ მტერს მუსრს ავლებდა.

საქართველოს ისტორიული საზღვრები ასეთი იყო:

I. ჩრდილოეთის საზღვარი. სასაზღვრო ხაზი დასავლეთიდან (აფხაზეთიდან) მიიმართებოდა ჩრდილოეთით, იწყებოდა იქ, სადაც კავკასიონის მთავარი ქედი იწყება. მოსაზღვრე ხაზად მდინარე ყუბანის შესართავი და კავკასიონის წვერი ითვლებოდა. მაშინ (XI ს.) ჯიქეთი და ალანთა (ოსთა) ქვეყანა აფხაზეთს ეკუთვნოდა. ტუაფსე საქართველოში (აფხაზეთში) შემოდის. ჩრდილოეთის საზღვარი დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მიემართებოდა, სვანეთს ჩრდილოეთით გაჰყვებოდა, რაჭა და დვალეთი საქართველოს უკიდურესი სანაპირო ქვეყნები იყვნენ. დვალეთიდან აღმოსავლეთით თრუსო და ხევი მდებარეობდა, ესენიც საქართველოში. შემოდის. ამით გაგრძელებას წარმოადგენდა „მყინვარის კავკასი და ახორტის კავკასი“ და ჭარიახის ხეობამდე, ცოტა უფრო სამხრეთით, გრძელდებოდა. ასე, რომ, აფხაზეთის უკიდურესი დასავლეთიდან კავკასიის მთავარი ქედის მწვერვალით ჭარიახის ხეობამდე გადაჭიმული იყო საქართველოს ჩრდილოეთის საზღვარი.

II. აღმოსავლეთის საზღვარი. საქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეს ძველ დროს ჰერეთი ეწოდებოდა. ამ კუთხის ჩრდილო-აღმოსავლეთით დაღესტნის მთები იყო. ჩრდილოეთით მას არეშის წყალი, სამხრეთით კი ჭერ ალაზნისა და იორის შესართავი საზღვრავდა, ხოლო შემდეგ საზღვარი ალაზნის პირას ჩრდილოეთისკენ მიდიოდა იმ ადგილამდე, სადაც გიშის წყალი ალაზნს ერთვის. შემდეგ მოსაზღვრე ხაზი ამ გიშის წყალს სამხრეთით მდინარის გასწვრივ მისდევდა მის სათავემდე (სათავე კავკასიონის უღელტეხილში იყო).

საზღვარზე საქართველოდან გადადიოდა გზა შაქსა და დაღესტანში („ლეკის გზა“); ამ გზით შედიოდა ქართული კულტურა დაღესტანსა და შაქში.

III. სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი. სასაზღვრო ხაზი იწყებოდა გიშისა და ალაზნის შესართავთან, მიემართებოდა

სამხრეთით ალაზნის გასწვრივ იორ-ალაზნის შესართავამდე. გადალახავდა მტკვარსა და აქედან საქართველოს სამხრეთის საზღვარი მოჰყვებოდა მტკვარს ჩრდილო-დასავლეთისაკენ და თავდებოდა იქ, სადაც მდინარე აღსტაფურა მტკვარს ერთვის.

ქვემო ქართლის სასაზღვრო ხაზი იმავე დროს გარდაბნის სასაზღვრო ხაზი იყო, მას საზღვრავდა „აღმოსავლეთით მტკვარი და ხუნანის გამართებით ბერდუჯის აღმოსავლეთის მცირე მთა“ (ვახუშტი). სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი ყველაზე უფრო ცვალებადი იყო. ყაზახი, შამშადილი, შამქორი, განჯა, მეტ წილად საქართველოში შემოდიოდნენ.

საქართველოს სამხრეთის საზღვარი, როგორც აღნიშნული იყო, იცვლებოდა ისტორიული პირობების ცვლასთან ერთად, ჩვეულებრივ კი ერევნის მთებამდე აღწევდა (იგივე „ზამბაკის მთები“).

ამის შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი ზემო ქართლის საზღვრებს ეხება და აღნიშნავს, რომ ზემო ქართლს ისტორიულად მესხეთი ერქვა. მესხეთის, როგორც გეოგრაფიული ერთეულის, ქვეშ იჯულისხმებოდა: სამცხე, ჯავახეთ-აბოცი, არტაჰან-კოლა, კლარჯეთი, ტაო-ოლთისი და თორთუმ-ისპირი. კლარჯეთის სამხრეთ-დასავლეთით ზღვის პირას ტრაპიზონამდის და იმის იქითაც ლაზისტანი, ანუ ქანეთი იყო.

ამრიგად, ივ. ჯავახიშვილი განსაზღვრავს ამა თუ იმ ტერიტორიული ერთეულის ადგილმდებარეობას, მის სახელდებას, შემდეგ არკვევს ამ კუთხის მნიშვნელობას საერთო ქართული სახელმწიფოებრიობისათვის. მაგ., ქვემო ქართლის შესახებ იგი სწერს: მას შემდეგ, რაც ქვეყანა დაიშალა, „ქვემო ქართლს ანუ ლორე-ტაშირ-სომხითს“ საქართველოსთვის გარეშე მტრისაგან თავდაცვის დროს უაღრესი მნიშვნელობა უფრო ცხადი და თვალსაჩინო გახდა... „საქართველოს მტრებსაც ამ ქვეყნის უდიდესი მნიშვნელობა მშვენიერად ჰქონდათ გათვალისწინებული. მათ ესმოდათ, რომ მისი დაპყრობა აღმოსავლეთ საქართველოსა და ტფილისში შემყვანელ კარების ხელში ჩაგდებას უდრიდა“. იგი ამ კუთხის ეკონომიურ დახასიათებასაც იძლევა და განსაზღვრავს ამ მხარის ეკონომიურ მნიშვნელობას საქარ-

თველოსათვის. ამავე თვალსაზრისით იხილავს ის სხვა მხარეებსაც.

ივ. ჯავახიშვილის შრომებს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლის საქმეში.

ქართული არქეოლოგია

საქართველოს არქეოლოგიური შესწავლა ივ. ჯავახიშვილამდე დაიწყო. გასული საუკუნის 70-იან წლებში არქეოლოგიურმა გათხრამ მცხეთა-სამთავროში ფართო ხასიათი მიიღო, მაგრამ ამ გათხრებს აწარმოებდნენ არასპეციალისტები, (ბაიერი და სხვები). გათხრების შედეგად მოპოვებულ ნივთებზე მათ არასწორი წარმოდგენა ჰქონდათ და ხშირად უმართებულო დასკვნებიც გამოჰქონდათ.

ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „არქეოლოგია, ვითარცა თავისი საკუთარი მეთოდების მქონე მეცნიერების დარგი, სათანადო სპეციალისტთა კვლევა-ძიების სარბიელს შეადგენს და ჩვეულებრივ ისტორიკოსი მისი მონაპოვრით სარგებლობს ზოლმე თავისი მიზნებისათვის, მაგრამ ასეთ ხელსაყრელ პირობებში ქართული ისტორიის მკვლევარი ჯერ არ ჩავარდნილა, რადგან კავკასიის არქეოლოგია თავის სპეციალურ საგნად ჯერ არავის აურჩევია და ყველა ის მნიშვნელოვანი მონაპოვარი, რომელიც კავკასიის ნივთიერი კულტურის გასათვალისწინებლად უკვე არსებობს, სასხვათაშორისო კვლევა-ძიების შედეგს წარმოადგენს და უფრო ზოგადი პრობლემით დაინტერესებულ, მაგრამ თავისი კვლევა-ძიების მუდმივი ასპარეზით დაშორებულ გამოჩენილ მეცნიერთა მონაწილეობით არის შეძენილი. ამ გარემოების წყალობით კავკასიის არქეოლოგიურ შესწავლას სისტემატური გეგმიანი მუშაობის მაგიერ შემთხვევითი ხასიათი აქვს“.

მეცნიერი გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ არ არსებობს დაწესებულება, რომელიც არქეოლოგიურ მონაპოვარს თავს

მოუყრის და მას შეისწავლის. ამ საკითხებზე ცალკეული სპე-
კიალისტებიც კი არ მუშაობენო. „ასეთ პირობებში გასაკვირ-
ველი არაფერია, თუ რომ გუშინ უცილობლად მიზნეული დე-
ბულება პირველივე ახალი გამოკვლევით სრულებით შემცდა-
რი გამოდგება. ამავე მიზეზის წყალობითვე ისტორიკოსს ჭერ
უფლება არა აქვს არქეოლოგიურ თეორიებს სრული რწმენით
დაემყაროს“.

ივ. ჯავახიშვილი ასპარეზზე გამოდის მეცნიერული კვლევის
მოწინავე მეთოდებს დაუფლებული, იგი შეიარაღებულია პუ-
მანიტარულ მეცნიერებათა ღრმა ცოდნით. კარგად იცნობს
მსოფლიო არქეოლოგთა მიღწევებს და ერთი პირველთაგანია
ქართველთა შორის, რომელიც თავისი მეცნიერული მიზნისა-
თვის მოხერხებულად იყენებს არქეოლოგიურ მემკვიდრეობას.

ხშირად, განსაკუთრებით უძველესი პერიოდისათვის, არა-
ვითარი წერილობითი წყარო არ გავაჩნია. ამ ეპოქის შესახებ
შეგვიძლია მსჯელობა მხოლოდ არქეოლოგიური მონაცემების
საშუალებით, ამ მონაცემებზე დაყრდნობით. ჩვეულებრივ,
ადამიანები მიცვალებულს იმ იარაღებს და საყოფაცხოვრებო
ნივთებს ატანდნენ, რომელიც ცხოვრებაში იხმარებოდა.

საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად არის ნახული სხვა-
დასხვა სამეურნეო იარაღები და საყოფაცხოვრებო ნივთები.
ეს ნივთები სხვადასხვა პერიოდისაა, დაწყებული ე. წ. „პა-
ლეოლითით“ (ძველი ქვის ხანა) და გათავებული საშუალო საუ-
კუნეებით. სამეურნეო იარაღების აღმოჩენით მეცნიერებას
საშუალება ეძლევა დაადგინოს, თუ როგორი იყო საწარმოო
იარაღების განვითარების დონე ამა თუ იმ ეპოქაში. ამის გარ-
კვევით საშუალება გვეძლევა გავითვალისწინოთ თვით ადამიან-
თა ურთიერთობის ფორმებიც. ყოველივე ეს კარგად იცოდა
ჯავახიშვილმა და, ამიტომაც იგი მაყურებელი როდი იყო არ-
ქეოლოგიაში, არამედ ერთი ხელმძღვანელთაგანი, წამყვანი მე-
ცნიერი. მას შემდეგ, რაც საქართველოში საბჭოთა ხელისუფ-
ლება დამყარდა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქართული კულტურის კვლევის სათავეში ჩადგა, ბუნებრივია,
რომ არქეოლოგიური მუშაობისათვის თანდათან შეიქმნებოდა

პირობები; არქეოლოგიურ გათხრებს ამიერიდან უნივერსიტეტის სწავლულები აწარმოებდნენ.

ქართულ საბჭოთა არქეოლოგიაში საგრძნობი გარდატეხა მოხდა. განსაკუთრებით კი მას შემდეგ, რაც 1936 წ. ჩამოყალიბდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი. ამ ინსტიტუტს სათავეში ჩაუდგა ივ. ჯავახიშვილის აღზრდილი ნიჭიერი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე სიმონ ჯანაშია, ხოლო მეცნიერ-კონსულტანტად ივ. ჯავახიშვილი დაინიშნა.

ამიერიდან თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს გვერდში ამოუდგა მძლავრი სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ცენტრი, ხოლო არქეოლოგიაში წამყვანი ადგილი ამ ინსტიტუტმა დაიკავა.

1936 წელი ერთი სამახსოვრო პერიოდთაგანია ქართული საბჭოთა არქეოლოგიის განვითარების ისტორიაში. უგეგმოზა და შემთხვევითობა აღარ აწუხებდა ივ. ჯავახიშვილს. იგი პირადად იღებს ხელში არქეოლოგიური მუშაობის ხელმძღვანელობას. ამავე პერიოდში დაიწყო სამზადისი დიდი ეროვნული ზემოქმედების. ეს ზეიმი დაკავშირებული იყო „ვეფხისტყაოსნის“ 750 წლისთავის აღსანიშნავ იუბილესთან.

საიუბილეო სამუშაოთა შორის გათვალისწინებული იყო შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურის გამოფენა. აგრეთვე დაარსდა შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურის მუზეუმი, რომლის დირექტორად დაინიშნა ივ. ჯავახიშვილი.

მუზეუმში ივ. ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით მოწყობილმა გამოფენამ, სადაც ასახული იყო საქართველოს XI — XIII ს. ს. სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყოველი მხარე, წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა მნახველებზე. ეს გამოფენა ბრწყინვალე დემონსტრაცია იყო არა მარტო დიდი ქართული კულტურის წარმოჩენისა, არამედ იმ მეცნიერულ კოდნისაც, რომელმაც ეს ძველი კულტურა გამოავლინა.

შოთა რუსთაველის ეპოქის საქალაქო ცხოვრების შესწავ-

ლის მიზნით ივ. ჯავახიშვილის ინიციატივით, ლ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით, რომელსაც კონსულტაციას უწევდა პროფესორი გ. ჩუბინაშვილი, დაიწყო დმანისის გათხრა. რაკი „ვაჭრობა-მრეწველობისა და ხელობა-ხელოსნობის კერა უმთავრესად ქალაქებში იყო, ამიტომაც მაშინდელი საქართველოს ქალაქის გეგმისა და ყოფა-ცხოვრების ცოდნა და წარმოდგენა იყო საჭირო“. დმანისის გათხრებმა მოლოდინი გააპართლა და ამ ქალაქის გეგმისა და ყოფა-ცხოვრების დასადგენად ძვირფასი მასალები მოგვცა.

1937 წელს გათხრები ჩატარებულ იქნა აგრეთვე ბოლნისში. ამ გათხრების შედეგად აღმოჩენილ იქნა წარწერა, რომელიც ივ. ჯავახიშვილმა ამოიკითხა.

1937 წელს დაიწყო გეგუთის გათხრები, რომელსაც ივ. ჯავახიშვილის საერთო ხელმძღვანელობით ლ. მუსხელიშვილი და ე. წილოსანი მეთაურობდნენ. აღმოჩენილ იქნა წყალსადენი არხები. ივ. ჯავახიშვილმა მეცნიერების სხვადასხვა დარგის წარმომადგენელთა მთელი კოლექტივი დარაზმა შოთა რუსთაველის ეპოქის ქართული ყოფის წარმოჩენისათვის და მოაწყო შესანიშნავი გამოფენა.

1937 წელს ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის „მოამბის“ პირველ ტომში ივ. ჯავახიშვილი აქვეყნებს წერილს — „ჩვენი ამოცანები ენათმეცნიერებისა და კულტურის ისტორიის სფეროში“. ამ წერილში ივ. ჯავახიშვილი ქართველი მეცნიერების წინაშე აყენებს აქტუალურ საკითხებს: „მსოფლიო მეცნიერება უაღრესად დაინტერესებულია ქართველური და კავკასიური ენების ბუნებითა და მათი სხვა ენებთან, მათ შორის ხალდურ, ბერძნულ და სუმერულთანაც, ნათესაობის საკითხებით, მათი თავდაპირველი სამშობლოსა და მერმინდელი გადმოსახლების ისტორიით ისევე, როგორც საკვები მცენარეებისა და შინაური ცხოველების სადაურობისა და შერჩევის, დასასრულ ლითონის კულტურის ისტორიის ამოცანებითაც“. ამ პრობლემების გადაჭრის კონკრეტულ ვალდებულებებს ჯავახიშვილი ქართველ მეცნიერებს აკისრებს და თან ამ საკითხების გადაჭრის გზებზეც მიუთითებს. ამავე წე-

რილში, არქეოლოგიას აძლევს რა დიდ მნიშვნელობას, ის სწერს: „აუცილებლად საჭიროა, რომ ამიერითგან არქეოლოგიური კვლევა-ძიება გარკვეული გეგმისდა მიხედვით, ისტორიული სააღმკვეთებო გზების მიმართულებითა და გზათა შესაყარების გათვალისწინებით, ძველი, ყველა ისტორიული ცნობების ცოდნითა და კულტურის ისტორიის მთავარი ამოცანების გადასაჭრელად ყველა მასალებისადმი ჯეროვანი ყურადღების მიპყრობით სწარმოებდეს“.

ივ. ჯავახიშვილი მეცნიერთა იმ წრეს ეკუთვნოდა, რომელიც მარტო მითითებებს კი არ იძლევა, მარტო საპროგრამო დებულებებს კი არ აყალიბებს, არამედ თვითონ უჩვენებს მაგალითს ამ პრობლემების გადაწყვეტაში. და როცა 1938 წელს მცხეთა-არმაზში დიდი საველე არქეოლოგიური მუშაობა გაიშალა, ივ. ჯავახიშვილი ამ დიდი წამოწყების სათავეში იყო.

მცხეთის დიდ არქეოლოგიურ კამპანიას წინ უსწრებდა არმაზისხევეში წარმოებულ გათხრები (ს. ჭანაშია, გ. ნიორაძე, ა. კალანდაძე). ამ გათხრებმა ცხადჰყვეს, რომ მცხეთის რაიონში იბერიის სამეფოს რეზიდენციაში მოსალოდნელია მნიშვნელოვანი აღმოჩენები.

მაღე საგანგებო დაწვერვისა თუ შემთხვევითი თხრის შედეგად აღმოჩენილმა მასალებმა ერთხელ კიდევ დაადასტურეს სპეციალისტების ვარაუდი. შეიქმნა ექსპერტთა კომისია ივ. ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით. მცხეთაში შემდგომი მუშაობის ხელმძღვანელობისათვის საქ. სახკომსაბჭოსთან შეიქმნა განსაკუთრებული კომისია. ექსპედიციის საერთო ხელმძღვანელობა და ექსპერტთა კომისიის თავმჯდომარეობა დაეკისრა ივ. ჯავახიშვილს. ექსპერტთა კომისიის დადგენილებით სამუშაო ორ ნაწილად გაიყო. ერთს ბებრისციხისაკენ მდებარე ნაწილში უნდა ეწარმოებინა არქეოლოგიური კვლევა-ძიება, იქ, სადაც საფლავები უკვე ნაპოვნი იყო, მეორეს, სამხრეთის ჯგუფს კი სამთავროს მიდამოებთან უნდა დაეწყო მუშაობა და თანდათან ჩრდილოეთისაკენ წაწეულიყო.

მუშაობაში ჩაბმულ იქნა საქართველოში მომუშავე ყველა არქეოლოგი სპეციალისტი. მუშაობა 29 ოქტომბერს (1938 წ.)

დაიწყო 14 პექტარ ფართობზე. „ეს 14 პექტორიანი არე მთლიანად მცხეთის ძველისძველი ნეკროპოლი აღმოჩნდა, რომელსაც იმ დროს უძველესი მკვდრეთი უნდა პრქმეოდა სახელად“, — წერს ი. ჯავახიშვილი.

გათხრებმა მალე შესანიშნავი შედეგები მოგვცა. დადგინდა, რომ ძველად აქ სამ-ოთხგვარი დასაფლავების წესი სცოდნოთ:

1. მიწის ორმოში, ან ამოყრილ მიწაში დასაფლავება;
2. ქვევრქურში დასაფლავება;
3. ლოდებისაგან შემზადებულ სამარხში, ე. წ. ქვაყუთში;
4. აგურკრამიტისაგან გაკეთებულ სამარხში დასაფლავება.

აღმოჩენილი სამარხები ქრონოლოგიურად სხვადასხვა პერიოდისა იყო (ბრინჯაოს, რკინა-ბრინჯაოს და ელინისტურ-რომაული ხანისა). ამ სამარხებში აღმოჩენილ ნივთებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მეცნიერებისათვის.

უკვე დაწყებული მუშაობის შედეგად მოპოვებული მასალები ივანე ჯავახიშვილს საბუთს აძლევდა დაბეჭდვით ეთქვა: „თუ 300-დე გათხრილმა სამარხმა ამდენად საყურადღებო სამეცნიერო მასალა შეგვძინა, ადვილად წარმოსადგენია, თუ რამდენად დიდი შენაძენი ექნება მეცნიერებას, როდესაც მთელი ეს ფართობი მთლიანად გათხრილი და შესწავლილი იქნება. ამ მოსალოდნელი უამრავი არქეოლოგიური მასალით მეცნიერება საქართველოს და მსოფლიოს ამ ერთი უძველესი ქალაქთაგანის მთელი მატერიალური კულტურის ისტორიის აღდგენას შესძლებს. დიდი და ფართო-სამეცნიერო პერსპექტივები იშლება“.

ამ გათხრების შედეგად ივ. ჯავახიშვილი შესაძლებლად მიიჩნევდა დაესკვნა, რომ მცხეთა ძველთაძველი ქალაქია, იგი ბრინჯაოს ხანაშიც საკმაოდ დიდი და ხალხმრავალი ქალაქი უნდა ყოფილიყო. ამავე დროს მეცნიერი ქალაქის განვითარების მიმოხილვას აკეთებს და მცხეთას გარკვეულ როლს აკუთვნებს საქართველოს სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. აქვე აღნიშნულია, რომ მე-V საუკუნის ბოლოდან მცხეთა თანდათან

უნდა შემცირებულიყო იმასთან დაკავშირებით, რომ თბილისი ხდება ქვეყნის პოლიტიკურ ცენტრად.

1940 წლის შემოდგომაზე არმაზისხევში ასთაგურ-პიტიახ-შის აკლდამის აღმოჩენამ მანამდე აღმოჩენილ ნივთებს ერთგვარად გადააჭარბა. ამ აღმოჩენის წყალობით, როგორც აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, პირველად მოგვეცა საშუალება გავცნობოდით ძველი, III საუკ. იბერიის უმაღლესი თანამდებობის პირის, აგრეთვე მისი ოჯახის წევრების დაკრძალვის ინვენტარს, ამასთანავე ხელისუფალთა ნიშნებს და სამკაულებს, რაც დაკრძალულსა და მისი ოჯახის წევრებს ეკუთვნით. აღმოჩნდა ხელისუფლების ყველა ატრიბუტი, მორთულობა. შემკულობა და სხვ., რომლის მფლობელნიც ყოფილან პიტიახში და მისი ოჯახის წევრები.

მაშინდელი ქართული კულტურისა და ელინისტური კულტურის მჭიდრო ურთიერთობას, რის შესახებაც მხოლოდ ლიტერატურული ცნობები მოგვეპოვებოდა, ახლა მატერიალური კულტურის ნაპოვნი ძეგლებიც ადასტურებენ.

ივ. ჯავახიშვილს სწამდა: მცხეთა-არმაზში აღმოჩენილი გათხრების შემდეგ ბევრი რამ მანამდე ნათქვამი შესწორდება და ქართველთმცოდნეობა, კერძოდ, ქართული ისტორიოგრაფია არა ერთი ფასდაუდებელი მონაცემით შეივსება და ამის საფუძველზე მრავალი ახალი სიტყვა ითქმისო. დღეს ყველასათვის ცნობილია მისი შეხედულება პიტიახშის ინსტიტუტის არსებობის შესახებ. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული იყო აზრი, რომ პიტიახშობა საქართველოში IV—VI საუკუნეებში არსებობდა, ისიც როგორც სპარსული ხელისუფლების ზეგავლენით წარმოშობილი ხელისუფლება. და, აი ახლა აღმოჩნდა ნივთიერ-წერილობითი საბუთი, რომლითაც გამოიჩვენა აქ ინსტიტუტის აღრეულობა. ბევრმა ერთგვარი „უკმაყოფილება“ გამოთქვა პიტიახშობა მესამე საუკუნეში როგორ შეიძლებოდაო. ივ. ჯავახიშვილმა, როგორც იქ მყოფნი გადმოგვცემენ, მათ უპასუხა: „თუ აქამდე არ გაგვიგონია ჩვენში ასე აღრე პიტიახშის თანამდებობის არსებობა, მერე რა, ახლა ხომ გვესმის?“

ივ. ჯავახიშვილს ქართული არქეოლოგიური მეცნიერების შემდგომი განვითარებისათვის არა ერთი სახელმძღვანელო დებულება მოუცია და 1936 წლიდან დაწყებული სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე სათავეში ედგა ქართველ არქეოლოგებს და თავისი მეცნიერული, კონსულტაციებითა და მდიდარი პრაქტიკული გამოცდილებით პროფ. გ. ნიორაძესთან ერთად ზრდიდა ახალგაზრდა არქეოლოგთა კადრებს

ივ. ჯავახიშვილს, როგორც არავის, შეეძლო დაეფასებინა არქეოლოგიური მონაცემები და იგი, როგორც ყოველთვის ახლისმძებნელი, მზად იყო ახალი მონაცემებით გაემდიდრებინა თავისი შეხედულებანი.

სამწუხაროდ, მას არ დასცალდა ენახა ის დიდი არქეოლოგიური მონაპოვარი, რომლის ძიება მისი ხელმძღვანელობით დაიწყო. რამდენი რამ გააკეთა, მაგრამ მუდამ ნატრობდა: თუნდაც ათიოდე წელი ვიცოცხლო, რაც გასაკეთებელი მრჩება, ნაწილი მაინც მოვასწრო. უეჭველია, რომ დასცლოდა, არქეოლოგიაშიც ისეთსავე სრულყოფილ კაპიტალურ ნაშრომებს მოგვემდა. როგორიც მოგვცა ქართველოლოგიის სხვა დარგებში.

საქართველოს ეკონომიური ისტორია

როგორც ცნობილია, ივ. ჯავახიშვილს აგრონომიული განათლება არ მიუღია. იგი უნივერსიტეტში ჰუმანიტარულ მეცნიერებას (ისტორიას, ფილოლოგიას, სამართალს, ფილოსოფიას, უცხო ენებს) სწავლობდა. მიუხედავად ამისა მან საქართველოს ეკონომიურ ისტორიაში, სოფლის მეურნეობის ისტორიაში, კაპიტალური ნაშრომები შექმნა და, აკადემიკოს ნ. კეცხოველის თქმით, მისი ნაშრომები ყოველი სპეციალისტისათვის, ვინც კი საქართველოს სოფლის მეურნეობაში მუშაობს, მაგიდის წიგნებად ითვლება.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის შესწავლა ივ. ჯავახიშვილს, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოს ისტორიის, ქართ-

ველი ერის ისტორიის მრავალმხრივ შესწავლისათვის სჭირდება. იმის გასაგებად, თუ რატომ დაიწყო მან ეკონომიურ ისტორიაზე მუშაობა, საჭიროა თვალი გადავავლოთ მის ნაშრომს — „ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ისტორია“.

ამ ნაშრომში ავტორი აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ ილიამ პირველმა წამოაყენა საქართველოს ეკონომიური საფუძვლის ღრმად შესწავლის აუცილებლობა, როგორც ერის პოლიტიკური ისტორიის გაგების ქვაკუთხედი.

ი. ჭავჭავაძე იწერდა: „თუ რა გარემოებას აქცევდა ილ. ჭავჭავაძე ისტორიული პროცესის დროს და რა საფუძვლის გამოჩვენება მიაჩნდა საჭიროდ, მოვლენათა გასაგებად, ამას მისი ერთი საყურადღებო წერილი გაგვაგებინებს.“

1880 წელს დაბეჭდილს წერილში ილ. ჭავჭავაძე საქართველოს ისტორიას მანამდე ჩვენში სრულებით უცნობი თვალსაზრისით მიუდგა. მან აღნიშნა, რომ ჩვენი ხალხის და ქვეყნის წარსულში „არის ერთი იმისთანა ისტორიული მოვლენა, რომელსაც ვერავენ უარს ვერ ჰყოფს და რომელიც დღესაც უკვირს ყველას, ვისაც კი ამ მოვლენისათვის თვალი დაუკვირებია“. ყველამ იცის, „რომ ჩვენს ხალხს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია თავისი ცხოვრებითა და თვითმოქმედებითა. უეჭველია, რომ ამ ორი ათას წელს იმისათანა ხანა ისტორიისა არ დასდგომია, რომ მტრისაგან მოსვენებული ყოფილიყოს ზედმიყოლებით და განუწყვეტლივ ასი წელიწადი მაინც ერთად“. თითქმის მთელი თავისი ისტორიული არსებობის დროს საქართველო „იარაღით ხელში იდგა, რადგან მტერი თითქმის ყოველ-მხრიდამ მოწოლილი იყო“. ყველანი აქ მხოლოდ გულადობითა და გრძნობით იყვნენ აღტაცებულნი, მაგრამ არავის ფიქრად არ მოსვლია ამ ხაგულისხმოდ მოვლენას ღრმად ჩაჰკვირვებოდა. ილ. ჭავჭავაძე — კი აქაც საქართველოს ისტორიის სულ სხვა თვალსაზრისით მიუდგა და საჭიროდ სცნო სულ სხვა მხრით გაეშუქებინა“.

„ვთქვათ, მკლავმა და გულმა შესძლო ეს გოლიათობა“-ო, ნათქვამი აქვს მას ჯერ კიდევ ამ ნახევარი საუკუნის წინათ, ეს კიდევ თუნდაც არაფერი იყოს, უმთავრესად „საკვირველი

ეს არის, — რა ქონებამ გაუძლო ამისთანა ყოფასა? რა ჰქვე-
ბავდა ხალხსა? რა ქონებით უძღვებოდა ამოდენა ომებსა და
სისხლის ღვრასა? „როგორც ვხედავთ, — განაგრძობს ივ. ჯა-
ვახიშვილი, — საქართველოს ისტორიის ასეთს გაშუქებაშიც
ილ. ჰაევჰაჰეს პირველობა ეკუთვნის და ამ მხრივაც ის დიდი
ღვაწლი მიუძღვის, რომ მან პირველმა ქართველი ხალხის მრავალ-
საუკუნოვანი წარსულის ეკონომიური საფუძვლის გამო-
რკვევის აუცილებლობა აღიარა“.

ივ. ჯავახიშვილისათვის ნათელი იყო, რომ ქვეყნის ეკონო-
მიური მხარე საფუძველია ერის სულიერი ცხოვრებისათვის
და არვითარი ისტორიული პროცესი არ გაიგება, თუ სათანა-
დოდ არ იქნა შესწავლილი და გათვალისწინებული ქვეყნის
ეკონომიკა.

სწორედ აქედან გამომდინოდა მეცნიერი, როცა მან უზარმა-
ზარი მუშაობა გასწია და ფასდაუდებელი კაპიტალური შრო-
მები მოგვცა საქართველოს სოფლის მეურნეობის ისტორიაში.

საქართველოს ეკონომიური ისტორიის კვლევას ივ. ჯავახი-
შვილმა, რა თქმა უნდა, ქართველთმცოდნეობის სხვადასხვა
საკითხებთან-ერთად თითქმის ოთხი ათეული წელი მოანდომა.
პირველი მისი ნაშრომი ამ დარგში „საქართველოს ეკონომიუ-
რი ისტორია“ 1907 წელს გამოქვეყნდა. როგორც თვითონ ამ-
ბობს, ამ წიგნის დაწერისას იგი ჯერ კიდევ სრულყოფილად არ
იცნობდა ყველა იმ წყაროს, რომელიც ეკონომიური ისტორიის
დაწერისათვის აუცილებელია. ამიტომ სიფრთხილემ მიკარნახა
და ეკონომიური ისტორიის დაწერა მხოლოდ XI საუკუნით
დავიწყეთ. ამავე დროს მხოლოდ ერთი მთავარი საკითხი გან-
ვიხილე მიწისმფლობელნი და მიწისმოქმედნი.

მიუხედავად ასეთი თავმდაბლური განცხადებისა, ამ ნაშ-
რომში დასმული და გადაჭრილი საკითხები (ქვეყნის სოციალუ-
რი დიფერენციაცია, ქონების მფლობელობის წესები, ვაჭრო-
ბა-ხელოსნობა და მრეწველობა-აღებმიცემობა, სახელმწიფოს
საფინანსო შემოსავალი და სხვ.) დღესაც თავის მნიშვნელობას
არ ჰკარგავენ.

1923 წელს ახალი მასალები აღმოჩნდა. ხანმეტი პალიმფსე-

სტების აღმოჩენამ და ამასთან დაკავშირებით დაბადებისა და ოთხთავის ქართული თარგმანების ხნეირების გამორკვევამ სათანადო ტერმინების დადგენის შესაძლებლობა მისცა მკვლევარს და ამიერიდან უძველესი ხანის სასოფლო მეურნეობის ეკონომიკის შესწავლასაც შეუდგა.

„საქართველოს ეკონომიური ისტორია“ ოთხ წიგნად არის დაწერილი. სამწუხაროდ, დღემდის გამოქვეყნებულია მხოლოდ ორი წიგნი (1200 გვერდამდე).

ეკონომიური ისტორიის პირველი წიგნი, მეორე ახლად დაწერილი გამოცემა, 1930 წელს გამოვიდა. ავტორის განმარტებით, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის დაწერისათვის საჭირო იყო თვით ეკონომიური ისტორიის ასპარეზის მოხაზვა. ე. ი. საჭირო იყო, უპირველეს ყოვლისა, საგნის განსაზღვრა. „ამ საკითხზე მსჯელობის დროს,—ამბობს ივ. ჯავახიშვილი,—ჩემთვის ცხადი შეიქმნა, რომ სასოფლო მეურნეობის ეკონომიკის გარდა, სამეურნეო ტექნიკისა და ცოდნის განვითარება და დონეც უეჭველად უნდა ყოფილიყო გამორკვეული, რომ მეურნეობის ვითარება მისი დროთა განმავლობაში წარმატება, თუ დაქვეითება ადამიანს უფრო მკაფიოდ წარმოსდგომოდა“.

პირველი წიგნი ორი კარისაგან შედგება.

პირველი წიგნის პირველი კარი (გვ. 1—128) წყაროების დახასიათება - განხილვას შეიცავს, ხოლო მეორე კარში (გვ. 129 — 422) სასოფლო მეურნეობაზეა მსჯელობა. საკითხების ასეთ დალაგებას თავისი გამართლება აქვს: ავტორის განმარტებით „უპირველესად წყაროების განხილვისათვის უნდა მიმექცია ყურადღება, რომ ერთი მხრით შემდეგში ამ საკითხზე სხვადასხვა ალაგას მსჯელობა აუცილებელი არ გამხდარიყო, მეორე მხრით რომ ყველას, ვინც ამ საგნის საფუძვლიანად შესწავლას მოისურვებდა, წყაროებით სარგებლობა გაადვილებული ჰქონოდა“.

ი. ჯავახიშვილს თავისი ეკონომიური ისტორიის დაწერისას გამოყენებული აქვს, როგორც ზოგად ისტორიული, ისე, უმთავრესად, ეკონომიური ხასიათის ძეგლები.

ეკონომიურ-ფინანსიურ წყაროებს ი. ჯავახიშვილი სამ

მთავარ ჯგუფად ჰყოფს: I დემოგრაფიული წყაროები (ხალხის აღწერის დავთრები); II — საფინანსო უწყებების ძეგლები (გადასახადებისა და ბიუჯეტის საბუთები); III — საკორპორაციო და კერძო მეურნეობის შემოსავალ-გასავალის ყოველწლიური საბუთები.

ხალხის აღწერის სათანადო დოკუმენტების შესწავლისას ივ. ჯავახიშვილი აღგენს აღწერასთან დაკავშირებულ ტერმინოლოგიას, იძლევა აღწერის ისტორიას, მოგვითხრობს დავთრების სანდოობის საკითხზე. სათანადო ისტორიული წყაროების დამოწმებით, დასკვნის, რომ ხალხის აღწერას „აღრიცხვა“ და „აღწერა“ ეწოდებოდა, ხოლო იმ წიგნს, რომელშიც მოსახლეობა აღირიცხებოდა, „დავთარი“ ერქვა. ასეთი „დავთარი“, ყოველ შემთხვევაში, საშუალო საუკუნეებიდან, გვიანფოდალურ ხანაში ეს უეჭველია, 4 იყო. აღწერა „სადროშოების“ (სადროშო იყო გარკვეული სამხედრო ტერიტორიული ერთეული) მიხედვით წარმოებდა. ასეთი სადროშო, როგორც ცნობილია, ქართლის სამეფოში XVI საუკუნიდან 4 იყო.

ნორმალურ პირობებში ყოველ შვიდ წელში ერთხელ ქვეყანა აღწერებოდა სადროშოების მიხედვით.

დავთარში მოსახლეობის მხოლოდ გარკვეული ნაწილი მოხვდებოდა ხოლმე, აღრიცხული იყო მხოლოდ მამრობითი სქესის სრულსაკოვანი მოსახლეობა. აღწერის დროს სახელმწიფო ხელისუფლებას ორი მთავარი საკითხი აინტერესებდა: 1) ლაშქარად გასაწევ მამაკაცთა რაოდენობის გამორკვევა და 2) სახელმწიფო გადასახად-შემოსავლის ოდენობის დადგენა, ვისაც მიწა-წყალი არ გააჩნიათ, ისინი დავთარში, როგორც წესი, არ მოხვდებოდნენ.

ამავე წესით იხილავს ივ. ჯავახიშვილი საფინანსო ძეგლებს, აღკვეცს ამ ხასიათის ძეგლების შინაარსს და იძლევა შესანიშნავ დებულებებს იმის შესახებ, თუ რა უნდა გაითვალისწინოს მკვლევარმა, როდესაც ასეთ საბუთებს იყენებს. შემდეგ მსჯელობს მესამე ჯგუფის — საკორპორაციო და კერძო მეურნეობის შემოსავალ-გასავალის საბუთებზე (აღაპები, მზითვის წიგნები და სხვ.)

იგ. ჭავჭავაძის ცალკე თავად აქვს გამოყოფილი ე. წ. აღწერილობითი წყაროები. ამ ხასიათის წყაროებს ორ მთავარ ჯგუფად ჰყოფს.

პირველ ჯგუფში იგი გეოგრაფიულ-აღწერილობითს წყაროებს ათავსებს, ხოლო მეორე ჯგუფში — მოგზაურ-ელჩეების ცნობებს. გეოგრაფიულ წყაროთა პირველ რიგში, სამართლიანად, იგ. ჭავჭავაძის ვახუშტი ბაგრატიონის შრომას — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ასახელებს. „არსად ჩვენი ქვეყნის ბუნება, თვისებები, მოსახლეობა და ეკონომიური მდგომარეობა ისეთი სივრცე-სიღრმით არ არის განხილული და დახასიათებული, როგორაც ამ შრომაშია“, — დაასკვნის იგ. ჭავჭავაძის შიშველი.

აქვე განხილულია უცხოელ მეცნიერ-გეოგრაფების ცნობები, მოყვლებული სტრაბონიდან, და აგრეთვე უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერები და დღიურები. იმ დიდ მნიშვნელობასთან ერთად, რომელიც უცხოელ გეოგრაფ-ელჩ-მოგზაურთა ცნობებს აქვთ, მკვლევარი ვალდებულია, მათი გამოყენებისას „სათანადო კრიტიკული სიტყვიზლის გამოჩენა არ დაავიწყდეს“

როგორც აღნიშნული იყო, პირველი წიგნის მეორე კარში განხილულია სასოფლო მეურნეობა.

ამ კარის პირველ თავში შესწავლილია მიწა-წყლის ზოგადი დანაწილების პრინციპები და აქვე მოცემულია სათანადო ტერმინოლოგია.

შემდეგ ავტორი გადადის უშუალოდ სოფლის მეურნეობის შესწავლაზე და ამ საკითხს იკვლევს ცალკეული დარგების მიხედვით. რადგან იგ. ჭავჭავაძის აზრით, ადამიანმა მესაქონლეობის შემდეგ მემინდვრეობას მიჰყო ხელი, ამიტომაც იგიც სოფლის მეურნეობის ისტორიას მემინდვრეობით იწყებს. მიწის დამუშავების სხვადასხვა საშუალებათა ტერმინოლოგიას ადგენს და სახნავ-უხნავი ადგილების სახელწოდებებს ჩამოთვლის, შემდეგ გადადის სახნავი იარაღების შესწავლაზე.

საწარმოო იარაღების განვითარების ისტორიის დადგენას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. როგორც ცნობილია, საწარმოო საშუალებათა განვითარების დონე განსაზღვრავს ადამიანთა

ურთიერთობის ფორმებს; განვითარების რა დონეზეც არის საწარმოო საშუალებანი, იმავე დონეზეა, საბოლოო ანგარიშში, ადამიანთა ურთიერთობის ფორმებიც.

საქართველოს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მრავალი სახის სახვნელი იარაღების არსებობა (ამ საკითხს არა ერთი გამოკვლევა უძღვნა პროფესორმა გ. ჩიტაიამ) ბევრი რამის მთქმელია. 1. ჩუთ-კავი, 2. აჩაჩი, 3. არონა ანუ არუნაი. 4. ჭილა, 5. ერქვანი და გუთანი, 6. ოქოქა და სხვ. იმის მაუწყებელია, რომ ქართველები საუკუნეთა განმავლობაში მეურნეობის მუდმივ განვითარებას აწარმოებდნენ და იმისდა მიხედვით, თუ რომელ ადგილზე რა სამეურნეო იარაღი იყარგებდა, მას ხმარობდნენ, სახნავი იარაღების განვითარება-გაუმჯობესებას. ღიდ ყურადღებას აქცევდნენ.

ბერძენთა გადმოცემითა და წარმოდგენით ძვ. წ. V საუკუნეში საქართველოში ლითონის სახვნელი პრეისტორიულ ხანაშიც კი ჰქონიათ. სტრაბონის დროს „იბერიასა და კოლხეთში იმ დროს გავრცელებული იარაღი და მიწის დამუშავების წესი ბერძნულისაგან არსებითად განსხვავებული არ უნდა ყოფილიყო. რთული შედგენილობისა და აგებულების რკინის სახნისიანი სახვნელი, მაშასადამე, უნდა სცოდნოდათ“.

სახვნელი იარაღების ზოგადი სახელი V—XI საუკუნეებში „ერქვანია“, ხოლო შემდეგ, მე-12 საუკუნიდან, „გუთანი“ შემოდის.

სახვნელ იარაღებს — ერქვან-გუთანს წინ თოხი უსწრებდაო, ამბობდა ივ. ჯავახიშვილი.

ამრიგად, ქართველმა ხალხმა სახვნელი იარაღების მრავალი სახე შექმნა, განავითარა ეს სახეები, დაწინაურდა მეურნეობრივად და მეზობელმა ქვეყნებმა ქართულ სახვნელ იარაღთაგან მრავალი სახე ისესხეს და გამოიყენეს. მაგალითად, ოსებმა ქართველებისაგან აითვისეს გუთანი (გუთნის ოსური შესატყვისია „გუთონი“, სომხური სახნავი „ვესქი“ ქართული „ერქვანიდან“ მომდინარეობს. ასევე სახვნელი იარაღი „ჭილა“ სომხებსა და ოსმალებს ქართველებისაგან აქვთ შეთვისებული. „არონაი“ სომხებს ქართველებისაგან შეუთვისებიათ.

გუთანიც ქართველებისაგან შესწავლეს არა მარტო ოსებმა, არამედ სომხებმა და ოსმალებმაც.

სახნავი იარაღების განვითარებაში „საკვეთლის“ გამოყენება ერთი მთავარი საფეხურთაგანია. ი. ჭავჭავიშვილი მიმოხილვას უკეთებს საკვეთლის წარმოშობის ისტორიას, ახდენს ამ ტერმინის ეტიმოლოგიურ შესწავლას და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ საკვეთლის გამოგონების სამშობლო საქართველო უნდა იყოსო.

ამთავრებს რა სასოფლო-სამეურნეო იარაღების მიმოხილვას, ივ. ჭავჭავიშვილი იწყებს გამორკვევას იმის შესახებ, თუ რა დონეზე იყო, ან იცოდნენ თუ არა მაშინდელმა ქართველებმა ე. წ. მცენარეთმცოდნეობა ანუ ბოტანიკა. „სოფლის მეურნეს რომ დასახული მიზნისათვის სასურველად მიეღწია და მისი ნამუშევარი უხვად ყოფილიყო დაჯილდოებული, მას უნდა ბეჭდი რამე სცოდნოდა და ყოველგვარი გარემოებისათვის გაეწია ანგარიში.

საუკუნეთა განმავლობაში წარმოებულმა მუშაობამ და თაობითი თაობამდე შეძენილმა გამოცდილებამ მიწისმოქმედს საშუალება მისცა ბუნებისმეტყველების ზოგიერთი მისთვის აუცილებლად საჭირო მოვლენის თვისება ისე შეესწავლა, რომ მისი სამეურნეო მიზნისათვის გამოყენება შესძლებოდა“.

ამ საერთო მოსაზრების შემდეგ ივ. ჭავჭავიშვილი კონკრეტულ საკითხზე გადადის და აღგენს სასოფლო-სამეურნეო მცენარეების გვარობათა ტერმინოლოგიას, იხილავს „მცენარეს“, „ნერგს“, „თივას“, „მწვანილს“, „მსხალს“ და სხვა. ამასთან ერთად არ ივიწყებს თვით მცენარეთა ორგანოებს და წყაროებში არსებულ ტერმინებს ერთად უყრის თავს და ყველას შესაფერის განმარტებას აძლევს.

ივ. ჭავჭავიშვილი ფიქრობს, რომ მცენარეთა ტერმინოლოგიასა და კლასიფიკაციის გარდა „მცენარეთმცოდნეობის ზოგადი მოძღვრების ჩანასახიც ყოფილა საქართველოში უძველეს სანაშივე, ხოლო შემდეგში ბოტანიკურ-გეოგრაფიული ზონების არსებობის მოძღვრებაც ჩამოყალიბებულა ისევე, როგორც

ამ მნიშვნელოვანი გარემოების საგულისხმო განმარტებაც მოუძებნიათ.“

იმის შესახებ, თუ რა დეაწლი მიუძღვის ქართველ მეცნიერებს სოფლის მეურნეობის მეცნიერული შესწავლის საქმეში, ივ. ჯავახიშვილმა მიუთითა ვახუშტი ბაგრატიონზე, რომელმაც მსოფლიოში პირველმა მოგვცა ბოტანიკურ-გეოგრაფიული არეების შესახებ მეცნიერული დაკვირვება.

პირველი წიგნის მეორე კარში განხილულია მემინდერეობის კულტურა, მისი შემადგენლობა, რაობა და სივრცე. აღნიშნულია, რომ „ყველა საკვები მცენარეების მარცვლეულის აღმნიშვნელ ზოგად ტერმინად ძველ ქართულში „ხუარბალი“ იხმარებოდაო“. დამოწმებულია აუარებელი წყაროები ასეთი მოსაზრების დასამტკიცებლად, მაგრამ შემდეგში ამ სიტყვას მნიშვნელობა შესცვლია და მხოლოდ პურეულის ჯგუფის ზოგად ტერმინად დარჩენილაო. ამავე თავში ავტორი ვრცლად იხილავს სხვადასხვა მარცვლეულის სახეებსა და სახესხვაობებს: იფქლს, დიკას, დოლის პურს, ასლს, თავთუხს. დადგენილია თითოეული კულტურის გავრცელების არე, ისტორია, ღირსება და სხვა. ხორბლეულის შემდეგ განხილულია ქრთილეული, ადგენს ამ ჯგუფში შემავალ სახეებს და განსაზღვრავს ნათ მნიშვნელობას. თანმიმდევრობით იხილავს სხვა კულტურებსაც: ბრინჯს, ქვავს, სიმინდს და შემდეგ საუბარია ფეტვზე, ღომზე, ჯიქურზე, სელზე, ჯანაფზე, ბამბაზე და სხვა.

შეისწავლის რა მარცვლეული კულტურის სხვადასხვა სახეებს თუ სახესხვაობებს, ივ. ჯავახიშვილი დაასკვნის: „საქართველოში სხვადასხვა ხორბლეულისა და საერთოდ მარცვლეულის თვალსაჩინო სიმრავლე ყოფილა, რაც, რა თქმა უნდა, მეურნეობის ამ დარგში დიდი და ხანგრძლივი მუშაობის შედეგი უნდა იყოს“.

დღეს აგრონომიული მეცნიერება ისე განვითარდა, რომ შესაძლებელი გახდა დადგენა, რომელი კულტურული მცენარე რომელმა ერმა მოაშინაურა და ვის კუთვნილებას წარმოადგენს იგი. სხვადასხვა მკვლევართა მოსაზრების დამოწმებით (ნ. კეცხოველი, ვ. მენაბდე, ლ. დეკაპრელევიჩი და სხვა) და ამა

თუ იმ მცენარის სახელწოდების ლინგვისტური ანალიზით ივ. ჯავახიშვილი დაასკვნის, რომ რიგი პურეული მცენარეების („ზანდური“, „დიკა“, „იფქლი“ „დოლის პური“, „ასლი“, „მახა“) სამშობლო საქართველოა.

ასეთია პირველი წიგნის მოკლე მიმოხილვა. ეს წიგნი მრავალ საინტერესო საკითხებს შეიცავს და თითქმის ყველა ძირითადი საკითხი პირველად არის დასმული.

საქართველოს ეკონომიური ისტორიის მეორე წიგნი დაიბეჭდა 1934 წელს. იგი საერთო მოცულობით 716 გვერდს აღემატება. მასში განხილულია პარკოვანი მცენარეები, ბოსტნეული და მევენახეობა.

აქვე მოცემულია პირველი და მეორე წიგნის საძიებლები.

მეორე წიგნში განხილული საკითხები წმინდა ბოტანიკოს-აგრონომის კვლევის საგანია. ივ. ჯავახიშვილი ამის გამო ამბობდა: „სპეციალური მწერლობისა და წყაროების შესწავლა დაძვირდა, იძულებული ვიყავი აუარებელი დრო და ენერგია შემეღია ისეთი საკითხების გამორკვევისათვის, რომელიც ბოტანიკოს-აგრონომების მოვალეობას შეადგენს“. მოვალეობის გრძნობამ უკარნახა მეცნიერს თავს ედვა ეს დიდი საქმე, რადგან „ჩვენში სასოფლო-მეურნეობის ისტორიის მკვლევარი არსადა სჩანს და ამისათვის აუცილებელი წყაროების ენათა ცოდნაც ჭერ არავის გააჩნია“.

ჯავახიშვილის აზრით პარკოვან-მარცვლეულის მოყვანას ადამიანები ძველთაგანვე მისდევდნენ, რადგან „ხანგრძლივმა გამოცდილებამ ადამიანს დაანახვა, თუ რაოდენი სინოყივრე ჰქონდა ამ მარცვლეულობას და რამდენად მნიშვნელოვანი იყო იგი ადამიანის ჭანმრთელობისათვის“.

ივ. ჯავახიშვილი აღგენს პარკოსან-მარცვლეულთა სახეებს მუხხედო, ლობიო, ოსპი, ცერცი, საკადრისი, ძაძა, მაშა, უგრეხელი და სხვ.), იხილავს ამ მცენარეების გავრცელების არეს, სადაურობას, წარმოშობის ისტორიას. მისი აზრით, ცერცი, ცერცველა, ხაჭი, ხანჭუალა და ხანდური, სვანური „როგუ“ და „ღვედარი“ საქართველოში უძველეს დროიდან არსებობენ.

სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურის დამუშავებისა და

ქართული თუ უცხოური წყაროების შესწავლის შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ „უძველეს ხანაში ქართველ მიწისმოქმედს პარკოსანთა სამივე მთავარი ჯგუფის — ცერცენაირთა, ოსპისა და ხანდურების მარცვლეული ჰქონია. მერმინდელ ქართველმეურნეთა ყურადღება უმთავრესად ხანდურნაირთა ჯგუფისა და ნაწილობრივ აგრეთვე ცერცენაირთა ჯიშების გამრავლებისაკენ ყოფილა მიპყრობილი“.

დასახელებულ მცენარეთა განვითარების ტენდენცია XVI საუკუნემდე ემჩნევა, ამიერიდან დასავლეთიდან შემოტანილი ლობიო იჭერს პირველ ადგილს.

აქვე შესწავლილია და განზოგადოებულია მოსავლის აღებასთან დაკავშირებული მუშაობა და სამუშაო იარაღების რაობა და ისტორია.

შემდეგ თავში ივანე ჯავახიშვილი იხილავს მებოსტნეობისა და მევენახეობის საკითხებს. ამ საკითხებზე მსჯელობისას ის დაწვრილებით სწავლობს ყველა ქართულ თუ არაქართულ წყაროს, ჰკრებს ხალხში დარჩენილ ტერმინებს და იძლევა არა მარტო არსებული განზოგადებას, არამედ ბევრ ახალ დებულებასაც.

როგორც ცნობილია, მევენახეობა-მეღვინეობა ერთ-ერთი ძველი დარგია საქართველოს სოფლის მეურნეობაში. დაბადებაში მოცემული ერთი ებრაული გადმოცემის თანახმად მევენახეობის სამშობლოდ ამიერკავკასია უნდა მივიჩნიოთ. ეს გადმოცემა თითქოს არ უნდა იყოს საფუძველს მოკლებული, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სიტყვა „ღვინო“, როგორც ღღეს მეცნიერებისათვის ცნობილია, მსოფლიოს ბევრ ენაში ქართულიდან უნდა იყოს შესული. საქართველოში მრავალი სახელწოდების ვაზია ღღეს. დიდი უმრავლესობა ამ ვაზთაგანისა ადგილობრივია. ქართველმა ხალხმა საუკუნეთა განმავლობაში მრავალი დაკვირვების შედეგად გააუმჯობესა მევენახეობის საქმე, შეჰქმნა საუკეთესო ჯიშები და თავისი შემოქმედებითი ნაყოფი მეზობელსაც გაუზიარა. დამტკიცებულია, რომ „რქაწითელი“, „საფერავი“ და „თავკვერი“ განჯასა და სომხეთში გავრცელდა. სომხეთში არსებული „კახეთუ“ იგივე კახურია, კახეთიდან შე-

სული. ასევე საქართველოდან შესულია სომხურში „ვირენი“, „მელინკუტი“ — ქართულად „მელისკუდა“ და სხვა. ვაზის ქართული ჯიშები გავრცელდა იმპერკავკასიაში და, რაც უფრო საინტერესოა, დასავლეთ ევროპაშიც.

მაგალითად, ქართული „დონდლაბი“ გავრცელებულ იქნა ინგლისსა და ბელგიაში. ავსტრიაში, უნგრეთსა და შტირიაში გავრცელდა ქართული „ხარისთვალა“.

ინგლისელი მეცნიერი ჰორტვისი საჯაროდ აღიარებდა, რომ „წითელი ღვინის“ დასაყენებლად საფერავი ყველა არსებულ ყურძნის ჯიშს სჯობიაო“.

ამ ფაქტების მნიშვნელობა თავისთავად გასაგებია. ქართველთა სამეურნეო შემოქმედების ნაყოფი მეურნეობის ყველა დარგს ემჩნევა. ევროპულ ენებში ბალი „კერასუნტის“ სახელითაა ცნობილი. ეს ჩემი ჯიშს ნება, რომ კოლხეთის ქალაქ კერასუნტიდან რომაელებმა ბალი ევროპაში შეიტანეს.

როგორც ზოგადი მიმოხილვიდანაც ჩანს, ივ. ჯავახიშვილმა თავისი ამ დიდი გამოკვლევების სახით უკვდავი ნაწარმოები შექქა და სინათლეზე გამოიტანა ის დიდი სამეურნეო შემოქმედებითი მუშაობა, რომელიც ქართველ ხალხს საუკუნეთა განმავლობაში უწარმოებია და საკაცობრიო კულტურა გაუმდიდრებია.

ამ წიგნების გამოქვეყნებით ივანე ჯავახიშვილმა ნათელყო, რომ „ქართველი ერის მოღვაწეობა მარტო პოლიტიკურ-სოციალური და კულტურული ასპარეზით არ განისაზღვრებოდა, არამედ მეურნეობაშიც მას დაუცხრომელი მუშაობა უწარმოებია და იმ ხანაში, რომელსაც ეს წიგნი ეხება, მისი საქმიანობა ამ დარგში საკმაოდ ნაყოფიერი ყოფილა. თუ აქამდის ჩვენ უცხოელებთან უმთავრესად ბრძოლის ამბები ვიცოდით, ახლა უკვე ვრწმუნდებით, რომ ამას გარდა მეურნეობის სფეროში მათთან ურთიერთობაც ყოფილა და, პოლიტიკური ბრძოლისდა მიუხედავად, მარტო მეზობელთა-კი არა არამედ მოწინააღმდეგეთა ქვეყნებისაგანაც მეურნეობის სფეროში გამოსადეგი მონაპოვარი და მნიშვნელოვანი გამოცდილებაც გამოუყენებია ისე-

ვე, როგორც ქართულ სასოფლო მეურნეობასაც სხვათა მეურნეობაში თავის წვლილი შეუტანია“.

ბუნებრივია, რომ განხილულ ნაშრომებში წამოყენებული დებულებები, ახალი მასალების აღმოჩენასთან დაკავშირებით, შემდეგში გაფართოვდება და დაზუსტდება, მაგრამ ივ. ჭავჭავაძის ღვაწლი საქართველოს სოფლის მეურნეობის ისტორიის კვლევაში მუდამ დარჩება, როგორც ამ დარგის კვლევის ერთი მაღალი საფეხურთაგანი.

ქართული სამართლის ისტორია

ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრივი ცხოვრება გარკვეულ კანონზომიერებას შეიცავდა. ქართველი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენლები ცდილობდნენ ადამიანთა ურთიერთობა სათანადო ნორმებით მოეწესრიგებინათ. თუმცა ჩვენამდე მოღწეული უშუალო საკანონმდებლო ძეგლები მხოლოდ XIV საუკუნისაა, მაგრამ არაპირდაპირი წყაროები საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ქართველი ხალხი, ისე, როგორც კულტურის სხვა სფეროში, სამართლის დარგშიც შემოქმედებით მოღვაწეობდა.

„ხელმწიფის კარის გარიგება“ XIV საუკუნის სამართლის ძეგლია. იგი იმის უტყუარი მაგალითია, რომ სამართლის მეცნიერებას ჩვენში ყურადღებას აქცევდნენ და ამ დარგის განვითარებას ხანგრძლივი ისტორია უნდა ჰქონდეს. სპეციალისტების აზრით, „ხელმწიფის კარის გარიგების“ მსგავსი სამართლის ძეგლი იმ დროს არც აღმოსავლეთს და არც დასავლეთს არ შეუქმნია.

XIV ს. საქართველოდან სამართლის სამი ძეგლია შემონახული („ხელმწიფის კარის გარიგება“, „ძეგლის დება“ გიორგი ბრწყინვალისა და ბექა აღბუღას კანონები).

ამ დარგში მოღვაწეობა ქართველებს არც შემდეგში შეუწყვეტიათ. ამ მხრივ ვახტანგ VI-ს (XVIII საუკ.) ვერავინ შეედრება. ვახტანგ მეექვსემ შეკრიბა მანამდე არსებული სამართლის ძეგლები, ისარგებლა ბერძნულ-ებრაულ-სომხური სამართლის ძეგლებით და შეადგინა თავისი ეპოქისათვის სახმარო კანონთა კრებული. მანვე შეადგინა აგრეთვე „დასტურლამა-

ლი“. არც შემდეგში შეჩერებულა ამ დარგში შემოქმედებითი მუშაობა და თავისებურ სამართლის ძეგლებს წარმოადგენდნენ: ვახტანგ ბაგრატიონის არაგვის საერისთოს 1882 წ. განჩინება, ქალაქის მოურავის სარგო და სხვა. სამართლის მოწესრიგებას ცდილობდნენ აგრეთვე ი. ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონი და სხვანი. თუმცა ქართული სამართლის ძეგლები ყველა ჯერ სათანადოდ დადგენილი და გამოცემული არ არის, მაგრამ ქართული მეცნიერები ამ საკითხებით დაინტერესებულნი იყვნენ. ამ მხრივ აღსანიშნავია ვახუშტი. ვახუშტი ბაგრატიონმა თავის ნაშრომში სამართალს ცალკე პარაგრაფი დაუთმო და ვახტანგ VI სამართლის მთავარი დებულებები გადმოგვცა. მანვე მოგვითხრო ქართული სახელმწიფო ინსტიტუტების აღნაგობა. წარმოშობისა და ფუნქცია-დანაშნულების ისტორია.

XIX საუკუნეში ქართული სამართლის ისტორიის შესწავლის საქმეში ერთგვარი ღვაწლი მიუძღვით მარი ბროსეს, დ. ბაქრაძეს, დ. ფურცელაძეს, ბაგრატიონ მუხრანსკის, განსაკუთრებით კი ნ. ხიზანიშვილს (ურბნელს) საგანგებოდ თუ გაკერით. საქართველოს სამართლის ისტორიას ეხებოდნენ სხვა მეცლევარებიც, მაგრამ შეიძლება გადაუქარბებლივ ითქვას, რომ ქართული სამართლის ისტორიას, როგორც მეცნიერებას, საფუძველი ივ. ჯავახიშვილმა ჩაუყარა.

ქართული სამართლის ისტორიის შესწავლა მან ამ საუკუნის დამდეგს დაიწყო. იგი უნივერსიტეტში ყოფნისას (1895—1899) ემზადებოდა იურისპრუდენციაში.

1905 წელს ი. ჯავახიშვილი ბეკდავს ნაშრომებს ქართული სახელმწიფოებრივი ისტორიიდან: 1 „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ და «Государственный строй древней Грузии и древней Армении». ეს უკანასკნელი მისი სამაგისტრო დისერტაცია იყო. 1909 წლის 27 და 28 მაისს მან წაიკითხა ორი ლექცია თემაზე: „ქართული სამართლის ისტორია“, და ამავე წელს ქართულ პერიოდიკაში („ერი“, „ჩვენი ერი“, „საქართველოს მოამბე“) დაბეჭდა „ქართული სამართლის ისტორია“, რომელიც VII—XII საუკუნეების ქართული იურიდიული აზროვნების მიმოხილვას შეიცავდა.

1919 წელს გამოაქვეყნა „ქართული სამართლის ისტორიის“ პირველი წიგნი. იგივე წიგნი მეორედ გამოიცა 1928 წელს. ამავე წელს გამოვიდა „ქართული სამართლის ისტორიის“ მეორე წიგნის პირველი ნაკვეთი, ხოლო 1929 წელს—„ქართული სამართლის ისტორიის“ მეორე წიგნის მეორე ნაკვეთი.

როდესაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი დაარსდა, ივ. ჯავახიშვილი თავის სტუდენტებს უკითხავდა ლექციებს ქართული სამართლის ისტორიიდან.

ასე რომ, ხანგრძლივი მუშაობის შედეგად ი. ჯავახიშვილმა შექმნა კაპიტალური შრომები ქართული სამართლის ისტორიაში და თუ მანამდე მეცნიერების ამ დარგში შემთხვევითი ხასიათის შრომები არსებობდა, ივ. ჯავახიშვილმა ქართული სამართლის ისტორია მეცნიერულ სიმაღლემდე აიყვანა.

ისე, როგორც სხვა შრომებიც, ივ. ჯავახიშვილის ქართული სამართლის ისტორია შეიქმნა სათანადო წყაროების კრიტიკული შესწავლის საფუძველზე. საქართველოს ისტორიისათვის, საერთოდ, და ქართული სამართლის ისტორიისათვის, კერძოდ, დიდი მნიშვნელობა აქვს მეზობელი ქვეყნების შესაფერისი წყაროების შესწავლას. ამის გამო ივანე ჯავახიშვილი საგანგებოდ სწავლობდა ბიზანტიის, სპარსეთის, არაბეთის, სომხეთისა და სხვა ქვეყნების სამართალს და ამ საფუძველზე ცდილობდა დაედგინა გარკვეული ინსტიტუტის ადგილობრივი ხასიათი.

ქართული მეცნიერების ამ სფეროში მუშაობითაც ივ. ჯავახიშვილი იმავე მიზანს ისახავდა, რასაც სხვა დისციპლინებზე მუშაობისას; მას სურდა დაენახებინა: „თუ რაოდენი შემოქმედებითი მუშაობა გაუწევია ქართველ ერს საუკუნეთა განმავლობაში სოციალური ცხოვრების ასპარეზზე სამართლის სფეროშიაც“.

„ქართული სამართლის ისტორიის“ პირველი წიგნი სამი კარისაგან შედგება. პირველ კარში განხილულია საგნის ზოგადი ცნებები, სამართლის ძეგლის აღმნიშვნელი ტერმინები. მეორე კარში შესწავლილია ქართული სამართლის წყაროები.

ამავე კარში საუბარია ადამიანის ბუნებისა და კანონმდებლობის ზოგადს მოძღვრებაზე.

მესამე კარი ექვსი თავისაგან შედგება და მასში ძველი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნიდან ახალი წელთაღრიცხვის მეშვიდე საუკუნემდე არსებულ საქართველოს სახელმწიფოსა და სოციალური წესწყობილების საკითხებზეა საუბარი.

როგორც ვხედავთ, ამ წიგნში უაღრესად აქტუალური საკითხებია წამოჭრილი. შეიძლება იქ ბევრი სადაო საკითხი იყოს, ბევრ რამეში არ დაეთანხმო ავტორს, განსაკუთრებით სახელმწიფოებრივი ფორმებისა და სოციალური წყობილების გაგებაში, მაგრამ ქართული სამართლის ისტორიის ის საფეხური, რომელიც ივ. ჯავახიშვილმა შექმნა, აუცილებელი იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობის მარქსისტულად ახსნისათვის. და თუ ეს საკითხი მარქსისტული მეთოდოლოგიის მომარჯვებით ივ. ჯავახიშვილის უნიჭიერესმა მოწაფემ, აკადემიკოსმა სიმონ ჯანაშიამ ბრწყინვალედ გადასჭრა, ამ პრობლემის დამუშავების ყველა პირობა პირველად ივ. ჯავახიშვილმა მოამზადა.

„ქართული სამართლის ისტორიის“ მეორე წიგნის პირველი ნაკვეთი ერთი კარისაგან შედგება და მასში განხილულია სახელმწიფო სამართლის საკითხები. აქ ავტორი იხილავს საქართველოს სახელმწიფოს მიწა-წყალს, მოსახლეობის ერთეულებს, საზოგადოებრივ და წოდებრივ დანაწილებას, პატრონყმობას, მოხელეთა ფუნქცია-უფლებამოვალეობას და სხვ.

ქრონოლოგიურად მეორე წიგნში განხილული საკითხები IX—XII საუკუნეებით ისაზღვრება ძირითადად; ასე, რომ, ამ მხრივ ეს წიგნი პირველი წიგნის ბუნებრივ გაგრძელებას წარმოადგენს და სრულიად საქართველოს სახელმწიფოს ეხება.

ვისაც სურს ქართული სახელმწიფოებრივი წყობილება წარმოიდგინოს და ამ სახელმწიფოს მმართველობის სისტემა შეისწავლოს, იგი გვერდს ვერ აუვლის ამ ფრიად საინტერესო გამოკვლევას.

აქ, ისე როგორც პირველ წიგნში, დადგენილია მიწა-წყლისა და მოსახლეობის აღმნიშვნელი ტერმინები და ნაჩვენებია, თუ როგორ იცვლება ესა თუ ის ქართული იურიდიული ტერმინი ცხოვრების განვითარებასთან ერთად. მაგალითად, თუ

უძველეს ქართულში მიწა-წყლის აღმნიშვნელი ცნების გამომ-
ხატველი იყო „სოფელი“, VIII საუკუნიდან ამ ცნების აღმნი-
შნელი ხდება „ქვეყანა“, „სამეფო“, „ყოველი ქართლი“, „ერ-
თობილი ქართლი“, „ყოველი საქართველო“ და სხვ. ასევე მო-
ცემულია ეროვნულ-განმასხვავებელი ტერმინების დადგენა-
განმარტება.

ამავე წიგნში ვრცლად არის საუბარი საქართველოს მოსახ-
ლეობის სოციალურ აღნაგობაზე. შესწავლილია ყოველი სო-
ციალური ფენის დამახასიათებელი და განმასხვავებელი ნიშა-
ნი. დადგენილია, რომ სოციალურად აღზევებული პირები „მე-
ფის გვერდით სახელმწიფოს სათავეში იდგნენ“. აღებული ხა-
ნისათვის, ავტორის აზრით, საქართველოს სახელმწიფოს სო-
ციალურ საფუძველს პატრონყმობა წარმოადგენს.

ამავე წიგნში მოცემულია სამოხელეო თანამდებობის კლასი-
ფიკაცია მათი საქმიანობისა და უფლებრივი მხარის მიხედ-
ვით. დადგენილია, რომ „ხელისუფალი“ და „საქმის მოქმედი“
მოხელეობაში ერთმანეთისაგან განსხვავდება. „ხელისუფალი“,
ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ის მოხელეა, რომელსაც ბრძანება-
განკარგულების გაცემა შეუძლია, ხოლო „საქმის მოქმედი“ კი
ბრძანების აღმასრულებელია. აქვე საუბარია მოხელეთა ქვე-
ჩგუფებზე.

მოქმედების ასპარეზის მიხედვით, ავტორის აზრით, მოხე-
ლენი ორ ჯგუფად იყოფოდნენ. ერთნი „დარბაზის კარს მყოფ-
ნი იყვნენ, რომელნიც ცენტრალურ დაწესებულებაში — „დარ-
ბაზში“ ისხდნენ („ვაზირები“ — მინისტრები), ხოლო მეორე-
ნი — „საქვეყნოდ გამრიგენი“, რომელნიც ქვეყნის სხვადასხვა
კუთხეში მოღვაწეობდნენ (ერისთავნი, ციხისთავნი და სხვ.).

ამის შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი სწავლობს ვაზირთა უფლება-
მოვალეობას (სავაზიროში ყველა ვაზირი არ შედიოდა, არც
უფლება-მოვალეობა იყო მათი თანასწორი, პირველი ადგილი
ეკავა, მეფის შემდეგ, მწიგნობართუხუცესს — ჭყონდიდელს,
მეორე — ათაბაგს, მესამე — ამირსპასალარს, მეოთხე — მან-
დატურთუხუცესს, მეხუთე — მეჭურჭლეთუხუცესს, მეექვსე —
მსახურთუხუცესს). თითოეული ამ ხელის წარმოშობის ისტო-

რიას, ადგენს სავაზიროს ფუნქციებს, საზღვრავს საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეების ადგილს საქართველოს სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში.

„ქართული სამართლის ისტორიის“ მეორე წიგნის მეორე ნაკვეთი, როგორც აღნიშნული იყო, 1929 წელს გამოვიდა. ავტორი პირველ კარში იხილავს როგორც საეკლესიო მსახურებასთან დაკავშირებულ საკითხებს, ისე სამეფო ხელისუფლების საკითხებსაც. ამავე კარის მეხუთე თავში შესწავლილია სახელმწიფო დარბაზი და დარბაზობა; მეორე კარში სისხლის სამართლის საკითხებზეა მსჯელობა, მესამე კარში შესწავლილია საკორპორაციო სამართალი. მეოთხე კარი ცალკეულ განყოფილებებად არის დაყოფილი: პირველ განყოფილებაში საპიროვნო სამართალია მოქცეული, მეორეში — ნიეთიერი სამართალი, ხოლო მესამეში — ვალდებულებათა სამართალი. მეხუთე კარში განხილულია სამართლის წარმოება, სამოსამართლო საქმის ორგანიზაცია.

როგორც ვხედავთ, ავტორს უაღრესად მნიშვნელოვანი საკითხების შესწავლა დაუწყია და საკვლევი საკითხები მისთვის ჩვეული სიფრთხილითა და სიფაქიზით არის გადაჭრილი. ამ წიგნში დასმული საკითხების არა მარტო მიმოხილვა, ჩამოთვლაც კი შორს წაგვიყვანდა...

ივ. ჭავჭავაძის განზრახვა ჰქონდა გამოექვეყნებინა მესამე წიგნიც, სადაც ქართული სამართლის ისტორია კიდევ უფრო გაღრმავდებოდა და სხვა მრავალი საკითხი გადაიჭრებოდა, მაგრამ მან ეს ველარ მოასწრო და, ვინ იცის, რამდენი სურვილი დარჩა განუხორციელებელი.

მრავალმხრივი იყო ივ. ჭავჭავაძის სამეცნიერო მოღვაწეობა. ჩვენ მხოლოდ ქართველოლოგიის ზოგ ძირითად დარგზე შეეჩერდით და აღვნიშნეთ ივ. ჭავჭავაძის ღვაწლი. ნათქვამით სრულიადაც არ ამოიწურება მისი კვლევითი მუშაობის სფერო. და თუ ჩვენ უმთავრესად ისტორიისა და ისტორიის დამხმარე დისციპლინებზე გავამახვილეთ ყურადღება, ეს იმიტომ, რომ იგი ძირითადად მაინც ისტორიკოსი იყო.

ავიღოთ თუნდაც ენათმეცნიერება. მისი ნაშრომი „ქართვე-

ლი ერის ისტორიის შესავალი“ წიგნი მეორე — „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“, — უმთავრესად ენათმეცნიერების საკითხებს არჩევს. ენათმეცნიერების საკითხებს ეხება მისი მრავალი სხვა შრომა თუ ცალკეული წერილი: „Обзор теории и литературы о происхождении грузинского языка“, 1908 წ., „ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის“, „ჩვენი ამოცანები ენათმეცნიერებისა და კულტურის ისტორიის სფეროში“ და სხვ. ცალკეულ წერილებსა თუ შრომებში ივ. ჯავახიშვილი იხილავდა ქართული ენის ისტორიის საკითხებს და სეამდა ისეთ პრობლემებს, რომელთა გადაჭრას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ივ. ჯავახიშვილის რწმენით ქართველური და კავკასიური ენების მეცნიერულად შესწავლის გარეშე გაძნელებოდა საქართველოს ძველი ისტორიის მეცნიერული შედგენა.

კიდევ უფრო ფართო მოთხოვნებს აყენებდა ივ. ჯავახიშვილი შემდეგ წლებში. იგი მოითხოვდა, რომ არა მარტო ქართველური, არამედ კავკასიური ენებიც ყოფილიყო შესწავლილი და ამასთანავე ამ ენების შესწავლის ცენტრი საქართველო გამხდარიყო.

ენების შესწავლას იგი საჭიროდ მიიჩნევდა ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების უკეთ შესწავლისათვის. არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევებს ქართული ფილოლოგიის საკითხებზე. მისი უკანასკნელი მოხსენება იყო „ფილოლოგიური მეცნიერების მიზნები და ქართული ლიტერატურული ძეგლები“.

არც ქართული ხელოვნების საკითხები დაუტოვებია ივ. ჯავახიშვილს უეურადღებოდ. გარდა იმისა, რომ თავის ნაშრომებში („ქართველი ერის ისტორია“) ქართული ხელოვნების პრობლემებზე არა ერთი საგულისხმო დასკვნა მოგვცა, მან 1914 წ. გამოაქვეყნა წერილი „Термины искусства и главные сведения о памятниках искусства и материальной культуры в древне-грузинской литературе“. 1913 წ. იგი გამოვიდა საჯარო მოხსენებით „ქართული ძველი ხელოვნება“.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ივ. ჯავახიშვილის ღვაწლი ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიის საკითხების დამუშავებაში. ჯერჯერობით ამ სერიიდან ერთი ნაშრომი გამოქვეყნდა — „მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში“ (1946 წ.). ეს საკმაოდ სქელტანიანი ნაშრომი (283 გვ.) შეიდი კარისაგან შედგება და არკვევს როგორც საერო ნაგებობათა სახეებს, ისე საკულტო ნაგებობას; აქვე შესწავლილია ქალაქის დამახასიათებელი ნიშნები, სააღმშენებლო ტექნიკა და სხვ.

ქართული მუსიკის ისტორიაში ივ. ჯავახიშვილი ცნობილია, როგორც ქართული მუსიკის მეცნიერული ისტორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელთაგანი.

1938 წელს გამოქვეყნდა ივ. ჯავახიშვილის შრომა „ქართული მუსიკის ძირითადი საკითხები“. ამ ნაშრომში ავტორმა არა ერთი დებულება წამოაყენა, რომელთაც ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვთ ქართული მუსიკის ისტორიაში.

დიდი გულისხმიერებით ეპყრობოდა ივანე ჯავახიშვილი ეთნოგრაფიულ მასალებსაც. ჯერ კიდევ 1904 წელს მან კ. ინოსტრანცევთან ერთად მონაწილეობა მიიღო რუსული ეთნოგრაფიული მუზეუმის მიერ მოწყობილ ეთნოგრაფიულ ექსპედიციაში, რომელიც დაღესტანში მუშაობდა. როგორც პროფ. გ. ჩიტაია იგონებს, ივ. ჯავახიშვილმა „მოვლო ხუნძახი, დიდოეთი და სხვა მხარეები და შესანიშნავი ეთნოგრაფიული კოლექციები შეაგროვა“.

1909 წელს ივ. ჯავახიშვილმა მოიარა თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიები. შორაპანში, სკანდა-ქვევრულას, მუხურას, გეგუთს, ნოქალაქევს, ატენს, უჯარმაში და ბოქორმაში ყოფნისას არა მარტო მატერიალური კულტურის ძეგლები ნახა, არამედ ხალხური თქმულებებიც ჩაიწერა.

ივანე ჯავახიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობის ზოგადი დახასიათება

არ არის ქართული ეროვნული მეცნიერების არც ერთი დარგი, რომლის განვითარებაში ივანე ჯავახიშვილს ფასდაუდებ-

ლი წვლილი არ შეეცანოს. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ ივ. ჯავახიშვილის ღვაწლის ყოველმხრივი შეფასება ჩვენს მიზანს სცილდება.

ივანე ჯავახიშვილის მეცნიერულ მემკვიდრეობას განცვიფრებაში მოჰყავს ადამიანი იმიტომ, რომ ეს მემკვიდრეობა მრავალმხრივია და თან დიდ მეცნიერულ პრობლემებს ეხება. გამოქვეყნებული შრომების რაოდენობა 8300 გვერდს აღემატება, არანაკლებია გამოუქვეყნებელი.

ი. ბ. სტალინი აღნიშნავდა, რომ „ყოველ ერს,—სულერთია—დიდსა თუ მცირეს, თავისი თვისობრივი თავისებურებანი, თავისი სპეციფიკა აქვს, რომელიც მხოლოდ მას ეკუთვნის და რომელიც სხვა ერებს არ მოეპოვებათ. ეს თავისებურებანი ის წვლილია, რომელიც ყოველ ერს მსოფლიო კულტურის საგანძურში შეაქვს და ავსებს, ამდიდრებს ამ საგანძურს“.

აი, სწორედ ივ. ჯავახიშვილის მთელი მეცნიერული მოღვაწეობა იმას ემსახურებოდა, რომ გამოერკვია ქართველი ხალხის „თვისობრივი თავისებურებანი“, მისი სპეციფიკა, ეხეენები, თუ რა შეიტანა ქართველმა ხალხმა მსოფლიო კულტურის საგანძურში, რითი გაამდიდრა მან ეს საგანძური.

ამ კეთილშობილურ საქმეს ივანე ჯავახიშვილმა შესწირა მთელი თავისი ცოდნა და ენერგია.

თავის ერთ-ერთ კაპიტალურ ნაშრომს „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ ეპიგრაფად წარუმიძღვარა ქართველი მოაზროვნის არსენი ამარტოლის სიტყვები: „დიდ არს ძალი სიყუარულისაჲ, რომელი მორჩილ ჰყოფს გონებასა შეკადრებად შეუკადრებელსაცა“.

თავისი ხალხის სიყვარულით გამხნევებული ივანე არა ერთხელ აღნიშნავდა: „ვისაც ნიჭი აქვს, ვისაც სიყვარული და ვისაც ხალხისადმი პასუხისმგებლობა ესმის, ყველაფრის გადალახვა შეიძლება. ყველაფრის გაკეთება შეიძლება“. აი, ამ სიყვარულმა მისცა შეძლება დიდ მეცნიერს თავისი ხალხის კულტურის დიდი მესაიდუმლე ყოფილიყო.

ივ. ჯავახიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობის უნაყოფიერე-

სიწლები რევოლუციის შემდგომი ხანა იყო. საბჭოთა წყობილების პირობებში ივ. ჯავახიშვილი ჭაბუკური ენერგიით შეუდგა განახლებული საქართველოს სოციალისტური კულტურის კეთილშობილ სამსახურს. ეროვნული კულტურის თითოეული მიღწევა ახარებდა და ყოველი ახალი სასწავლო თუ სამეცნიერო დაწესებულებების გახსნა აღაფრთოვანებდა მას.

ივ. ჯავახიშვილის მეცნიერული მოღვაწეობის მიმოხილვა შეიძლება შევაჯამოთ აკადემიკოს ნიკოლოზ ბერძენიშვილის სიტყვებით: „ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებაში ივ. ჯავახიშვილი ახალი ეტაპის შემქმნელია. ქართული ისტორიოგრაფიისათვის აქამდის უჩვეულო სიღრმითა და მოცულობით სრულიად ახლად დაამუშავა განსვენებულმა მეცნიერმა ჩვენი ისტორიის აურაცხელი საკითხები: პოლიტიკა, ეკონომიკა, სამართალი, ეთიკა, იდეოლოგია, მატერიალური და სულიერი კულტურა... დიდი ერუდიცია, მაღალი მეცნიერული აღჭურვილობა, ფართო ისტორიული პერსპექტივა, ბასრი კრიტიკული ალლო, სანიმუშო და მისაბამი მეცნიერული სინდისი, მუშაობით შეუწელებელი გატაცება, დიდი ნებისყოფა და მშობელი ხალხისადმი კეთილშობილი სიყვარული. — ყველაფერი ეს ერთად ამკობდა განსვენებულ მოღვაწეს და საშუალებას აძლევდა მას ქართული მეცნიერების დაკორდებული ყამირი ძლიერი მკლავით ღრმად გადაეხნა“.

ივანე ჯავახიშვილის საზოგადოებრივი მოღვაწეობა თბილისის უნივერსიტეტის დაარსება

ქართველი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენლები 117 წელი იბრძოდნენ იმისათვის, რომ მეფის მთავრობას ნება დაერთო ქართული უმაღლესი სასწავლებლის გახსნისა.

1905 წლის რევოლუციის პერიოდში კვლავ წამოიჭრა ეს საკითხი. 1906 წელს ნ. მარმა წამოაყენა წინადადება თბილისში სამეცნიერო აკადემიის გახსნის შესახებ. აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი იგონებდა: „ნ. თავდგირიძესა და ალ. ყიფშიძეს ნ. მართან საღარბაზოდ მოსვლა და ნახვა უნდოდათ. მეც გავყევი და ნ. მართან მივიყვანე, რომელიც მაშინ ვასილის კუნძულის მე-4 ხაზზე ცხოვრობდა. ლაპარაკის დროს საუბარი ჩვენი საზოგადოებრივი და სამეცნიერო აზრის სიღარიბეზე ჩამოვარდა. ნ. მარმა ქართული სამეცნიერო აკადემიის დაარსების აუცილებლობაზე დაიწყო ლაპარაკი: ყველას აქვს სამეცნიერო აკადემია, სომხებსაც კი ლაზარიანთ მონასტრებში ერთგვარი აკადემიის მსგავსი დაწესებულება მოეპოვებათ, მარტო ქართველებს არა აქვთ ამნაირი ცენტრიო. მ. მარმა დაუმატა: რასაკვირველია, ამას ქონებრივი სახსარი ესაჭიროება, მაგრამ ნუთუ ქართველთა შეძლებული წრეები ასეთი დაწესებულებისათვის საკმაო ფულს ვერ გამოიღებენო? ნ. თავდგირიძეს ეს აზრი მოეწონა და სთქვა, ფულის შოვნა მოხერხდებო. მაშინ ნ. მარმა განაცხადა: თუ ეს ქონებრივად მოსახერხებელია, მე ინგლისის სამეცნიერო აკადემიის წესდება მაქვს შინ და იმის მიხედვით ქართულ სამეცნიერო აკადემიის წესდების შედგენას

შევუდგებიო. ალ. ყიფშიძეს და ნ. თავდგირიძეს გაეხარდათ და ნ. მარს წესდების დაწერა სთხოვეს. ჩემთვის მთელი ეს საუბარი მოულოდნელი იყო და თუმცა ნ. მარის პროექტი სრულებით განუხორციელებლად და უნიადაგო ოცნებად მიმაჩნდა, მაგრამ მაინც მიაშა, როდესაც დავინახე, რომ ნ. მარიც ქართული სამეცნიერო ცენტრის შექმნაზე ოცნებობდა. ამიტომ გაჩუმებული ვუსმენდი ამ საუბარს და საწინააღმდეგო არა მოთქვამს რა. ხოლო, როდესაც აღიძრა საკითხი, სად შეევკრებილიყავით და მოგვესმინა მ. მარის მიერ შედგენილი ქართული სამეცნიერო აკადემიის წესდება, მე ჩემი ბინა შევთავაზე იმ იმედით, რომ ჩემთან გარეშე მოულოდნელი სტუმარი ვერავენ შეგვიშლიდა საუბარს, და ასეც გადაწყდა. აღნიშნულ დღესა და საათზე ნ. მარმა, ნ. თავდგირიძემ და ალ. ყიფშიძემ ჩემთან სერგიევს ქუჩაზე მოიყარეს თავი. ნ. მარი პორტფელით მოვიდა და თან ქართულად დაწერილი სამეცნიერო აკადემიის წესდების პროექტი და ინგლისური სამეცნიერო აკადემიის დაბეჭდილი წესდებაც მოიტანა. საკმარისი იყო ამის თაობაზე დამშვიდებული საქმით მსჯელობა დაწყებულიყო, რომ საქართველოში სამეცნიერო აკადემიის არსებობის შეუძლებლობა ცხადი გამხდარიყო და თვით მ. თავდგირიძეს ამ დაწესებულები-სათვის საჭირო თანხის ჩვენში ერთდროულად შეგროვებისა და კერძო თაოსნობით ყოველწლიურად გამოღების შეუძლებლობა აღეარებინა. ამნაირად, ჯერ კიდევ ქართული სამეცნიერო აკადემიის დაარსების შესაძლებლობის შესახებ მსჯელობის დაწყებამდე ამ პროექტის უნიადაგობა ცხადი შეიქმნა“.

ივანე ჯავახიშვილი პეტერბურგის უნივერსიტეტში სამეცნიერო პედაგოგიური მოღვაწეობის დროს თანდათან აგროვებს ძალებს, გულს არ იტეხს განვლილი უშედეგო ბრძოლის გამოცდილებით და ცდილობს მიაღწიოს იმას, რომ ქართველ ხალხს ჰქონდეს თავისი უმაღლესი სასწავლებელი. მან იცის, რომ საჭირო იქნება წინასწარი მოსამზადებელი მუშაობა. მოსამზადებელი მუშაობა ქართული უნივერსიტეტის გახსნისათვის 1908 წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტში დაიწყო პეტერბურგის უნივერსიტეტის „ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო

წრის“ ჩამოყალიბების დღიდან. წრის მიერ ჩატარებულმა „ანკეტამ“ დაარწმუნა ი. ჭავჭავიძე, რომ საკმაოდ მოიძებნებოდა ქართველი მეცნიერები და ამის შემდეგ დასახული მიზნის განხორციელებას უფრო გაბედულად შეუდგა.

1916 წელს მეფის მთავრობა იძულებული გახდა გამოეცადებულემა რუსეთის იმპერიაში დაარსებულიყო კერძო ხასიათის უმაღლესი სასწავლებლები არარუსულ ენაზე. ამით ისარგებლეს ქართველმა პატრიოტებმა და იწყეს თავიანთ ხელმძღვანელთან — ივანე ჭავჭავიძელთან ხშირი სიარული. ქართველ პატრიოტებს ამიერიდან, თუნდაც კერძო, ქართული უმაღლესი სასწავლებლის გახსნა სადღეისო ამოცნად ესახებოდათ.

კიდევ თვეები და — ცარიზმი ბნელეთის ციხე-ბურჯი დაიმსხვრა. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის პირველ დღეებშივე ივანე ჭავჭავიძელმა უნივერსიტეტის გახსნის ინიციატივა თავს იღვა და საინიციატივო ჯგუფის წევრები თავისთან მიიხმო. ივანე ჭავჭავიძელი მაშინ პეტერბურგში ლაბტინის ქუჩაზე ცხოვრობდა. თათბირი მოწოდებული იყო საზოგადოებრივი აზრის შესაქმნელად უნივერსიტეტის სასარგებლოდ. საკითხი გადატანილ იქნა ეროვნული კომიტეტის მიერ მოწვეულ კრებაზე, სადაც თავი იჩინა აზრთა სხვადასხვაობამ. დამსწრეთა ერთი ნაწილი პოლიტექნიკუმის გახსნას უჭერდა მხარს (ნ. ნიკოლაძე და სხვ.). ივანე ჭავჭავიძელი, შალვა ნუცუბიძე და სხვები, უნივერსიტეტის გახსნას მოითხოვდნენ.

გაზაფხულზე ი. ჭავჭავიძელი თბილისში ჩამოვიდა და დაიწყო ფართო აგიტაცია უნივერსიტეტის გახსნის აუცილებლობის შესახებ, მაგრამ აქ არა ერთ წინააღმდეგობას წააწყდა. ბევრი დასცინოდა ინიციატორებს, არაფერი გამოგივათო.

ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, ძნელი იყო მუშაობა, მაგრამ ივანე ჭავჭავიძელი ფარ-ხმალს არ ყრიდა. მას მოწინააღმდეგეებზე მეტი მომხრენი ჰყავდა. ამავე დროს იგი ფართო საზოგადოების წინაშე გამოდიოდა ლექცია-მოხსენებებით და უმტკიცებდა უნივერსიტეტის დაარსების აუცილებლობას. ივა-

ნე ჯავახიშვილის აზრით, დაბალსა და საშუალო ეროვნულს სკოლას ბუნებრივი და სალი განვითარება არ შეუძლიან, თუ რომ ეროვნულს განათლებას უმაღლესი სამეცნიერო დაწესებულება. ეროვნული უმაღლესი სასწავლებელი არ აგვირგვინებს“. ესეც რომ არ იყოს, თვით ცხოვრების პრაქტიკული მოთხოვნებიც უნივერსიტეტის გარეშე არ განხორციელდებაო.

1917 წლის 12 მაისს კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციების წარმომადგენელთა კრებამ მიზანშეწონილად დაინახა ქართული უნივერსიტეტი გახსნილიყო 1918 წლის დამდეგიდან ქ. თბილისში. ამ კრების გადაწყვეტილებით დაარსებულ იქნა „ქართული უნივერსიტეტის საზოგადოება“.

უნივერსიტეტის წესდების შესადგენად და სხვა სახის საორგანიზაციო მუშაობის ხელმძღვანელობისათვის კრებამ აირჩია კომისია. კომისიაში შედიოდნენ: ი. ჯავახიშვილი, ე. თაყაიშვილი, ფ. გოგიჩაიშვილი, ი. ლორთქიფანიძე, მ. გრუზინსკი და სხვ.

ასეთივე შინაარსის კრება ჩატარდა ქ. ქუთაისშიც და აქაც შეიქმნა უნივერსიტეტის ხელისშემწყობი კომისია.

ქართული უნივერსიტეტის საზოგადოების წევრები გავიდნენ ხალხში. იწყეს პროპაგანდა უნივერსიტეტის დასაარსებლად ფულადი სახსრების შეგროვების სასარგებლოდ. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს 1917 წლის 3 ივნისის თათბირი (საზოგადოების საერთო კრების შემდეგ), ეს მესამე თათბირი იყო. თათბირზე ძირითად საკითხად იდგა, თუ სად და რა საშუალებით ეშვათ ფული უნივერსიტეტის შესანახად. გამოითქვა აზრი, რომ გამოეცათ ლატარიის ბილეთები, ზოგი მოითხოვდა მოსახლეობაზე საამისო გადასახადები გავაწერთო. ბევრმა კოოპერატივების დახმარების იმედი გამოსთქვა, სხვანი სექტრიკურად უყურებდნენ ამ საკითხს და ყოველგვარი იმედი დაეკარგათ.

ივანე ჯავახიშვილმა საზოგადოების კრებაზე სიტყვა წამოთქვა. იგი კატეგორიულად მოითხოვდა უფრო დაბეჭდილებული მუშაობა გაეშალათ, რათა უსახსრობის გამო უნივერსიტე-

ტის გახსნა არ შეფერხებულყო: „ამ საქმის დახანება, — ამბობდა ი. ჭავჭავაძე, — მეტი არ შეიძლება. საჭიროა გამოკვეთულ იქნას საბოლოოდ, შეიძლება თუ არა მომავალ წლიდან უნივერსიტეტის გახსნა. მხოლოდ წინათვე დარწმუნებულნი უნდა ვიყვნეთ, რომ უსახსრობის გამო უნივერსიტეტის არსებობა უცბად არ შესწყდება. ამ შემთხვევაში გაპირვებულ მდგომარეობაში ჩავაყენებთ მოწვეულ პროფესორებს, რომლებიც ახლა უზრუნველყოფილნი არიან რუსეთის უნივერსიტეტებში და მხოლოდ ეროვნულ იდეის გამო მზად არიან დასთმონ ახლანდელი თავიანთი ადგილები, ოღონდ კი სამშობლო მეცნიერებას ემსახურონ. ქართველ პროფესორთა კონტინგენტი სრულ საშუალებას გვაძლევს ამთავითვე ორი ფაკულტეტი დავაარსოთ, სიბრძნისმეტყველებისა და საბუნებისმეტყველო, ოღონც ნივთიერი სახსარი იყოს“.

1917 წლის 22 ივნისს კომისიამ მოიწონა და მიიღო ი. ჭავჭავაძის მიერ შედგენილი საზოგადოების წესდებისა და უნივერსიტეტის ძირითადი დებულების პროექტი. 3 აგვისტოს წესდება და პროექტი მთავრობას გადაეგზავნა დასამტკიცებლად და ნებართვის მისაღებად. ამიერკავკასიის საგანგებო კომიტეტმა ეს პროექტი დროებით მთავრობას გადაუგზავნა. დროებითმა მთავრობამ ქართული უნივერსიტეტის მაგიერ რუსული უნივერსიტეტის დაარსება გადაწყვიტა.

1917 წლის 7 ნოემბერს დროებითი მთავრობა დაემხო და ქვეშ მოიტანა თავისი ეს დადგენილება.

ამიერიდან ქართული უნივერსიტეტის გახსნა უზრუნველყოფილი იყო, მაგრამ რადგან მენშევიკურ მთავრობას უნივერსიტეტის პატრონობა არ შეეძლო. ქართული უნივერსიტეტი იქნებოდა კერძო; იგი ქართველი პატრიოტების შენაწირი სახსრებით იარსებებდა.

1917 წლის 26 ნოემბერს აკადემიურმა კომისიამ (უნივერსიტეტის საზოგადოებამ დააარსა ორი კომისია: აკადემიური და

ფინანსური), რომელსაც ივ. ჯავახიშვილი თავმჯდომარეობდა¹, მიიღო დადგენილება, დაარსებულიყო უნივერსიტეტი ერთი ფაკულტეტით. ნავარაუდევია იყო სიბრძნისმეტყველების ანუ ფილოსოფიური ფაკულტეტის გახსნა. ამ ფაკულტეტს ექნებოდა განყოფილებები:

1. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა;
2. მათემატიკური;
3. ბუნებისმეტყველებისა.

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა განყოფილებას ექნებოდა დარგები: ფილოსოფია, ისტორია, ლიტერატურა, ენათმეცნიერება, სოციალური მეცნიერებანი და პედაგოგია. ასე რომ, ყველა წინააღმდეგობა გადალახულ იქნა და მიიღეს საბოლოო გადაწყვეტილება უნივერსიტეტის გახსნისა. დეკემბრის დამლევს პრესაში გამოქვეყნდა განცხადებაც უნივერსიტეტში სტუდენტთა მიღების შესახებ.

1918 წლის 13 იანვარს უნივერსიტეტის პროფესორთა პირველ ოფიციალურ სხდომაზე მოგვარდა საორგანიზაციო საკითხები. უნივერსიტეტის რექტორად არჩეულ იქნა დამსახურებული პროფესორი პეტრე მელიქიშვილი, სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დეკანად — პროფესორი ივანე ჯავახიშვილი, პროფესორთა საბჭოს მდივნად — პროფესორი იოსებ ყიფშიძე.

უნივერსიტეტის საზეიმოდ გახსნა მოხდა 1918 წლის 26 იანვარს დღევანდელი უნივერსიტეტის მთავარ კორპუსში. ეს იყო ქართული კულტურის ახლებურად აღორძინების განთიადი და არც გასაკვირია, რომ 1918 წ. 26 იანვარი ქართველმა ხალხმა ისტორიულ დღედ მიიჩნია.

1918 წლის 23 იანვარს ისტორიკოსი მოსე ჯანაშვილი წერდა: „ივ. ჯავახიშვილმა იკისრა ყველაზე დიდი ტვირთი — გუთნისდებობა, თვით ქართული მძიმე ღრმადმხვნელი გუთნისა... ჯავახიშვილის მხნეობამ ყოველივე დაბრკოლება დასძლია და ახალი ლამპარი აგვინთო. ქართული გიმნაზიის შენობა გვიქცია

¹ სხდომას ჯავახიშვილის გარდა ესწრებოდნენ: ვ. თაყაიშვილი, ფ. გოგიჩაიშვილი, აკ. შანიძე, კ. კეკელიძე და დ. უზნაძე.

ეროვნული დიდების ტაძრად, მისი პირველი უნივერსიტეტის სავანედ“ მოსე ჭანაშვილი მოუწოდებდა ხალხს: „მივიდეთ ვაკეზე. იქ ჭავჭავიშვილმა აგვინთო სხივოსანი მზიანი კანდელი, რომელიც ამიერიდგან შუქურ ვარსკვლავივით გაგვინათებს გზა-კვალს სვლად გმირულ და მზიან ნაბიჯით წინ, წინ ადამიანურ მარადისობისაკენ. ამასთანავე მოვიგონოთ იქ ჩვენი ძველი მეცნიერები საუკუნო ხსენებით, ხოლო კანდელის ამთებელ გმირს ივანეს ერთობლივ და გულმხურვალედ შემოვძახოთ ჩვენებური ქართველური ვაჟა! გამარჯვება მარად და მარად!“.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი რექტორი დიდი ქართველი მეცნიერი პეტრე მელიქიშვილი 1924 წელს ივანე ჭავჭავიშვილის ღვაწლის შესახებ ამბობდა: „ივანე ჭავჭავიშვილი ბრძანდება ერთადერთი დამაარსებელი, სულისჩამდგმელი და ერთადერთი რაინდი ჩვენი უნივერსიტეტისა, აქ მას ვერავინ შეეუბნება და შეეზიარება“.

ამიერიდან ქართველებს უკვე ჰქონდათ თავისი ეროვნული უმაღლესი სასწავლებელი. ამასთან ერთად უნივერსიტეტის დამაარსებლებს, კერძოდ ივანე ჭავჭავიშვილს, უნივერსიტეტის ამოცანა შემდეგნაირად ესახებოდათ:

1. საშუალება მისცემოდა ქართველ ახალგაზრდებს შინ მიეღოთ უმაღლესი განათლება მშობლიურ ენაზე;

2. ადგილზე მომზადდებოდა მეცნიერული ძალები, მეცნიერული ცოდნა შეტანილ იქნებოდა ხალხში;

3. საქართველო შესწავლილი იქნებოდა ბუნებრივ-ეკონომიური და საზოგადოებრივ-ისტორიული თვალსაზრისით;

4. საქართველოს შესწავლასთან ერთად უნივერსიტეტი შესწავლიდა წინა აზიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხთა მატერიალურ და კულტურულ, ისტორიულ სამყაროს;

5. უნივერსიტეტი მსოფლიო საზოგადოებას თავისი მეცნიერული გამოკვლევებით გააცნობდა ხალხის ისტორიულ დამსახურებას, მზის სინათლეზე გამოიტანდა ქართველი ხალხის დიდ კულტურულ მემკვიდრეობას;

6. საქართველოს ბუნებრივ-ეკონომიური შესაძლებლობის შესწავლითა და კადრების მომზადებით საქართველოს სახალხო.

მეურნეობა განვითარდებოდა, საერთო სახალხო დოვლათი იმატებდა.

ივანესათვის უნივერსიტეტი მარტო სასწავლო დაწესებულება როდი იყო, იგი ამასთან ერთად მეცნიერული მუშაობის ცენტრიც უნდა ყოფილიყო. „ქართული უნივერსიტეტი ერთსა და იმავე დროს სამეცნიერო კვლევა-ძიების და ცდის დაწესებულებაც უნდა იყოს და უმაღლესი სამეცნიერო სასწავლებელიც, სადაც მეცნიერების შესწავლა და სამეცნიერო მუშაობის მეთოდებისა და პრაქტიკის შეთვისება შესაძლებელი იქნება“.

ივანე ჯავახიშვილის დიდი დამსახურება არა მარტო ის არის, რომ მან დაგვიარსა ქართული უნივერსიტეტი, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, ის, რომ იგი იყო უნივერსიტეტის მშენებელი.

როგორც აღნიშნული იყო, 1918 წლის 13 იანვარს ივანე ჯავახიშვილი არჩეულ იქნა უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დეკანად. მაგრამ იგი არა მარტო ფაკულტეტის დეკანი იყო, არამედ მთელი უნივერსიტეტის სასწავლო-სამეცნიერო და ადმინისტრაციულ-საორგანიზაციო საქმეთა ფაქტიური ხელმძღვანელი და შემსრულებელი.

არ იყო საუნივერსიტეტო მუშაობის არც ერთი უბანი, სადაც ი. ჯავახიშვილს თავისი მაღლმოსილი ხელი არ დაედო. დეკანად იგი 1919 წლის დეკემბრამდე მუშაობდა.

1919 წლის 11 დეკემბერს ივანე ჯავახიშვილი ფაკულტეტს მიმართავდა: „ორი წლისა და ნახევრის განუწყვეტელი მუშაობისაგან უნივერსიტეტის გამგეობაში და ფაკულტეტში მეტად დავიღალე და ამიტომ დეკანობას თავს ვანებებო“.

ამავე წლის 17 დეკემბერს ივანე ითხოვს, რექტორად არ წამოაყენონ მისი კანდიდატურა, რადგან იგი მეტისმეტად დაღლილია. მაგრამ ყველასათვის აშკარა იყო, რომ თუ ივანე არ ჩაუდგებოდა სათავეში მის მიერვე დაარსებულ უნივერსიტეტს, ისიც იმ პირობებში, როცა მენშევიკური მთავრობა არავითარ დახმარებას არ უწევდა, ადვილი შესაძლებელი იყო ეს დიდი ეროვნული საქმე ჩაშლილიყო. როგორც დიდმა მოქალაქემ, ი. ჯავახიშვილმა გაითვალისწინა ყოველივე ეს, არარად

ჩაადგო თავისი ფიზიკური მდგომარეობა და 1919 წლის 24 დეკემბერს იგი არჩეულ იქნა რექტორად. 1926 წლის 21 ივნისამდე ი. ჯავახიშვილი უნივერსიტეტის უცვლელი რექტორი იყო.

ერთი სემესტრის განმავლობაში უნივერსიტეტი კერძო უმაღლეს სასწავლებლად ითვლებოდა და მხოლოდ 1918 წლის 3 სექტემბერს იქნა გამოცხადებული სახელმწიფო უნივერსიტეტად.

გახსნისას უნივერსიტეტში 369 სტუდენტი და 89 მსმენელი ჩაეწერა.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ როდესაც უნივერსიტეტი გაიხსნა, მას არც ერთი წიგნი არ გააჩნდა. განა შეიძლებოდა უნივერსიტეტი ბიბლიოთეკის გარეშე? ივანე ჯავახიშვილმა ეს საქმეც მოაგვარა. მის პატრიოტულ მოწოდებას გულწრფელი და საქმიანი გამოსმაურება მოჰყვა: 1920 წლის შემოდგომის სემესტრისათვის უნივერსიტეტს უკვე ჰქონდა 57.974 სათაურის 88.660 ცალი წიგნი.

ეს ბიბლიოთეკა უმთავრესად შეიქმნა შენაწირების გზით.

1921 წლის თებერვალში საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა. ამიერიდან დაიწყო უნივერსიტეტის ცხოვრებაში ახალი ხანა, მისი ნამდვილი ისტორია.

პარტიისა და მთავრობის მხარდაჭერით გამხსნელებული ი. ჯავახიშვილი უნივერსიტეტის მშენებლობის სულ უფრო და უფრო საჭირობორტო საკითხებს აყენებს და საამისო გადაქრასაც კპოვებს.

1923 წელს ივანე ჯავახიშვილი აყენებს საკითხს გამომცემლობის გარდაქმნის შესახებ. „მეცნიერული მუშაობის მკვიდრ ნიადაგზე დაყენება აუცილებლად მოითხოვს სამეცნიერო გამომცემლობის მოგვარებას. უნივერსიტეტს უნდა საშუალება ჰქონდეს გამოსცეს როგორც სტუდენტთა სახელმძღვანელო კურსები ამჟამად იმ მოსმენილი დარგიდან, აგრეთვე მეცნიერული შრომები და გამოკვლევები. მხოლოდ ასეთ პირობებში შესაძლოა სტუდენტების მიერ შეგნებული შეთვისება მოსმენილი დარგების და თვით მეცნიერული მუშაობის აყვავება ეროვნული კულტურის ნიადაგზე. თუ ქართულ ენაზე მოსმენილი

კურსი შემდეგ სტუდენტმა რუსულ და სხვა წიგნებიდან უნდა ისწავლოს, ადვილად გასაგებია, როგორ მახინჯ პირობებში იქმნება ჩაყენებული ქართული მეცნიერების და სტუდენტებისაგან მისი შეთვისების განვითარების საქმე“.

როგორც ვხედავთ, ი. ჯავახიშვილი მოითხოვს შეიქმნას სამეცნიერო ლიტერატურა ქართულ ენაზე, რათა მოსწავლე სტუდენტმა მეცნიერული ცოდნა სრულყოფილად აითვისოს.

ი. ჯავახიშვილი კარგად გრძნობდა, რომ საჭირო იყო მეცნიერული ტერმინოლოგიის შედგენა, უამისოდ მეცნიერული კვლევა შორს ვერ წავიდოდა. „არეულობას და შეუთანხმებლობას, რომელიც ტერმინოლოგიის მხრივ გამეფებულია საქართველოს სასწავლებლებში, თუ დაუყოვნებლივ ბოლო არ მოელო, მთელი ჩვენი კულტურული აღორძინების საქმე უკიდურეს განსაცდელში ჩავარდება“.

როცა ი. ჯავახიშვილის ღვაწლს, როგორც უნივერსიტეტის მშენებელისას აფასებ, არ შეიძლება ვ. ი. ლენინის სიტყვები არ მოვიგონოთ. 1923 წლის 2 მარტს იგი წერდა: „ჩვენ გვჭირდება სწავლა, მაგრამ საჭიროა შემოწმება იმისა, რომ მეცნიერება არ გადაიქცეს ჩვენში მკვდარ საგნად, ან ახალმოდის ფრაზად, რომ მეცნიერება მართლა შეესისხლბორცოს ჩვენს ყოფაცხოვრებას, ნამდვილად გახდეს მისი შემადგენელი ელემენტი“.

ივ. ჯავახიშვილის მთელი საქმიანობიდან კარგად ჩანს, რომ მას უნივერსიტეტი მიაჩნდა სწორედ ისეთ სახელმწიფო დაწესებულებად, რომელიც მის, ე. ი. სახელმწიფოს მოთხოვნილებათა სიმაღლეზე უნდა იყოს, ხალხის ყოველდღიური ცხოვრების მოთხოვნილებებით სუნთქავდეს.

ამრიგად, ქართული კულტურის ისტორიაში 1918 წლის 26 იანვარი ღირსსახსოვარ თარიღად გადაიქცა. ასრულდა საუკუნოვანი ნატვრა ქართველი ხალხისა.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

რევოლუციამდე თბილისში არსებობდა მხოლოდ ერთი მუზეუმი, რომელსაც „კავკასიის მუზეუმი“ ეწოდებოდა. თუმცა ძვირფასი განძი გააჩნდათ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, საეკლესიო და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმებს, მაგრამ ესენი მუზეუმებს კი არა, უფრო საწყობებს წარმოადგენდნენ.

რევოლუციის შემდეგ, როგორც ცნობილია, კავკასიის მუზეუმი საქართველოს მუზეუმად იქცა და სამუზეუმო საქმე პარტიისა და მთავრობის მზრუნველობის საგანი გახდა. მუზეუმში თანდათან გაფართოვდა, მალე მას მთავრობის დადგენილებით შეუერთდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა, საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა და საეკლესიო მუზეუმების მთელი ქონება. „ამის წყალობით საქართველოს მუზეუმი ჩვენი ქვეყნის უდიდეს სამეცნიერო და საგანმანათლებლო დაწესებულებად იქცა“ (ი. ჯავახიშვილი).

1931 წელს ი. ჯავახიშვილი დაინიშნა საქართველოს მუზეუმის მეცნიერ-კონსულტანტად, ხოლო 1936 წლიდან ამავე მუზეუმის ისტორიის განყოფილების გამგედ. ამ თანამდებობაზე იგი დარჩა სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე. ი. ჯავახიშვილი აღგენს პროექტს მუზეუმის მუშაობის გარდაქმნისა და მეცნიერი მუშაკების მომზადების საკითხებზე. ი. ჯავახიშვილის აზრით „მთავარი მნიშვნელობა თვით მუზეუმის აღწერილობასა და სამეცნიერო კვლევა-ძიებასა და მუშაკების საქმიანობასა აქვს, რადგან მათ მეცნიერულს მომზადებასა და პრაქტიკულ-სამუზეუმო ტექნიკის სათანადო ცოდნასა, ისევე როგორც ნიჭსა და სამეცნიერო კვლევა-ძიების გაჩაღებულ დაუცხრომელ მუშაობაზე არის დამოკიდებული მუზეუმის წარმატება და მისი მნიშვნელობაც, ვითარცა სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულების“. ი. ჯავახიშვილს აქაც აუცილებელ პირობად მიაჩნია მუზეუმთმცოდნეების მომზადება. „წარსულის უკუღმართობის გამო, — ამბობდა იგი, — სამუზეუმო მუშაობისა-

თვის სათანადოდ მომზადებულ-განსწავლული ქართველი მუშაკები არ ჰყავდა, ამიტომ უპირველეს გადაუდებელ ამოცანას სწორედ შესაფერისი კადრების მომზადება შეადგენდა“.

ეს საქმე რომ დაუყოვნებლივ მოგვარებულიყო, ი. ჯავახიშვილი მოითხოვდა კადრების მომზადებას და თვითონვე უჩვენებდა კადრების მომზადების ფორმებს — თუ სხვა საშუალება არ არის, ლექცია-კონსულტაციები მაინც უნდა ჩავუტაროთო. ი. ჯავახიშვილი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სამუზეუმო გამოფენას. მისი ხელმძღვანელობით მოწყობილმა გამოფენამ (შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ 750 წლისთავისადმი მიძღვნილი გამოფენა) უდიდესი სამეცნიერო-საგანმანათლებლო გავლენა მოახდინა მნახველებზე. უფრო ადრე, კერძოდ 1934 წელს, ი. ჯავახიშვილმა თავისი მოსაზრებები გამოთქვა საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიური გამოფენის შესახებ. ეს მოსაზრებები უაღრესად საინტერესოა არა მარტო არქეოლოგიური გამოფენის სტრუქტურის, არამედ მუზეუმის მუშაობისა და კერძოდ არქეოლოგიური მონაცემების გამოყენების თვალსაზრისითაც. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ამ მოსაზრებებში საერთოდ ქართველოლოგიურ და კერძოდ არქეოლოგიის საკითხებზე ბევრი საგულისხმო დებულება არის წამოყენებული, მაშინ გასაგები გახდება, რომ ი. ჯავახიშვილის ეს მოსაზრებები ყოველთვის ღირსი იქნება მკვლევართა ყურადღებისა.

ივანე ჯავახიშვილი ყოველთვის დიდ ყურადღებას აქცევდა სამუზეუმო გამოფენებს. მისი აზრით ასეთ გამოფენებს კულტურულ-საგანმანათლებლო და სასწავლო-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი კმაყოფილებით აღნიშნავდა:

„სასიამოვნოა, რომ საქ. მუზეუმის ამ განყოფილებაში (ლაპარაკია არქეოლოგიურ განყოფილებაზე. — დ. გ.) დაცული მნიშვნელოვანი და საინტერესო არქეოლოგიური საგანძური, რომელიც აქამდე უსისტემოდ და უქმად იყო, მეცნიერებისათვისაც მთელი შესაძლებლობით ჩეროვანად გამოუყენებელი რჩებოდა, ხოლო ფართო საზოგადოებისათვის სრულებით მიუ-

წვდომელი იყო, ეხლა გამოიფინება და ყველა დაინტერესებულს მისი ნახვა და შესწავლა შეეძლება“.

ივ. ჭავჭავაძე იმმა გულდასმით შეისწავლა მუზეუმის მიერ გამოყოფილი კომისიის მიერ შედგენილი პროგრამა და, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, არა ერთი საპროგრამო დებულება წარმოადგინა. მისი პირველი შენიშვნები შეეხებოდა პროგრამის იმ განყოფილებას. სადაც „კლასთა უწინარესი საზოგადოება კავკასიაში არქეოლოგიური განყოფილების მასალების მიხედვით“ იყო მოთავსებული. ი. ჭავჭავაძე იმ ყველაფერში და ყოველთვის სიფრთხილეს იჩენდა და სხვადასხვა უსაბუთო ნააზრევს უწუნებდა. ამ შემთხვევაშიც, მისი აზრით სახელდება უნდა ამართლებდეს შინაარსს. „ასეთი სახელწოდება აფიქრებინებს ყოველ შეგნებულ დამთვალიერებელს, რომ საქ. მუზეუმს მართლაც გააჩნია იმოდენა არქეოლოგიური მასალა, რომ მთელი კავკასიის კლასთა უწინარესი საზოგადოების ყოფა-ცხოვრებისა და ნივთიერი ავლადიდების გათვალისწინება შესაძლებელიც არის და მოწყობილ გამოფენაში წარმოდგენილი იქნება კიდევაც“. საამისო მასალები ჩვენ არა გვაქვსო და ამის შესავსებად წინადადებას იძლეოდა რუსეთს, ბაქოსა და ერევანში მიევიწყებინათ სათანადო პირები, რათა ფოტოპირები გადაეღოთ იქ დაცული სათანადო ნივთებისა. თუ ასეთი სამუშაო ჩატარდება, „მაშინ იგი, უეჭველია, გაამართლებს იმ მოლოდინს, რომელიც ყოველ შეგნებულსა და არქეოლოგიაში ჩახედულ დამთვალიერებელს, ამ გამოფენის სახელწოდების გამო, ბუნებრივად დაებადება“. მას მთელი რიგი შესწორებები შეაქვს პროგრამის სხვა პუნქტებშიც. ამასთანავე ეს შესწორებები იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ სცილდება „შესწორებების“ ფარგლებს და საქართველოს ისტორიის ძირითად საკითხებს ეხება. მაგ., პროგრამის ავტორები მცდარად წარმოგვიდგენდნენ ნამგლის, როგორც სამეურნეო იარაღის ისტორიას. ივ. ჭავჭავაძე იმმა აქ შემდეგი საგულისხმო შესწორება შეიტანა: „გამოფენის დამთვალიერებელმა, შესაძლებელია, იფიქროს, რომ მიწისმოქმედების გაჩენის თანავე ადამიანმა ნამგალიც გაიჩინა. იმისდა მიუხედავად, რომ ეს ნამგალი ქვისაა და ტა-

ლისაგან არის გაკეთებული, მაინც იგი პურეულის კულტურის დასაწყისის ხანას ვერ მიეკუთვნება, რადგან მისი დასაწყისი ნამგალზე გაცილებით ძველია". ამასთან ერთად ი. ჯავახიშვილმა წამოაყენა მოსაზრება, რომ „თავდაპირველად ადამიანი პურეულის თავთავს ხელით სწყვეტდა და მის დაფშენეტილ მარცვლებს სჭამდა. შემდეგ თავთავების მოსაწყვეტად მკედით გადაბმული ორი ჩხირისაგან გაკეთებული ხელსაწყო უნდა იყოს შემოღებული, რომელსაც შნაცი ეწოდება და რომელიც დღევანდლამდეც კია რაჭაში დაცული ასლის ჯიშის ერთი უძველესი სახეობათაგანის, ზანდურის, თავთავების მოსაწყვეტად. ნამგალი-კი უკანასკნელი გამოგონებაა, სახელდობრ იმ ხანისა, როდესაც ადამიანს საქონლის გამოსაკვებად და სხვა სამეურნეო მიზნებისათვის პურეულის წველი და მეტადრე ბზეც დასჭირდა, რაც შედარებით გვიან მოხდა“.

ი. ჯავახიშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ძველი სამარხების ნივთთა გამოფენის საკითხს. მისი აზრით, ამას დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობაც ჰქონდა. „ძ ა ლ ი ა ნ კ ა რ გ ი ა, რომ პროგრამის რამდენიმე ადგილას აღნიშნულია, რომ სამარხების სხვადასხვა წესი და სახეობა იქნება თვალსაჩინოდ წარმოდგენილი. არქეოლოგთრმა განყოფილებამ ეს უნდა ფართოდ და უხეად გამოიყენოს, რომ დამთვალიერებელს სრული საშუალება ჰქონდეს მაშინდელი ადამიანის ნივთიერი ავლადიდება და კულტურის დონე შეძლებისამებრ სრულად წარმოიდგინოს. ამისათვის სხვადასხვა დროისა და სახეობის სამარხები გამოფენილი უნდა იყოს მთელი თავისი აგებულება-მოწყობილობითურთ. სამარხების ასე უხვს გამომზეურებას და მთელი გამოფენის მოწყობასაც იმ მხრივაც უნდა მიექცეს ყურადღება, რომ „მთელი ეს საქმე აღმზრდელობითი მიზნით იქნეს გამოყენებული“.

არ იყო სამუზეუმო მუშაობის არც ერთი დარგი, რომლის მუშაობის გარდაქმნა-გაუმჯობესების საქმეში ივ. ჯავახიშვილს თავისი წვლილი არ შეეტანოს.

როგორც ცნობილია, საქართველოს მუზეუმში სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის მრავალ უბანს აერთიანებს. აქვე თავმო-

ყრილია ქართული კულტურის უნიკალური ღირებულებანი. საქართველოს მუზეუმში დაგროვდა უძველესი ხელნაწერები, აუარებელი სიგელ-გუჯრები, არქეოლოგიური კოლექციები, ეთნოგრაფიული მასალები. ი. ჭავჭავიძის ცოდნა და შესაძლებლობა არ ზოგავდა მუზეუმის ავტორიტეტის გაზრდისათვის, მისი სათანადო სიმაღლეზე აყვანისათვის. ხელნაწერთა, ისტორიის, არქეოლოგიისა თუ ეთნოგრაფიის განყოფილებების საქმიანობის წარმართვა, გამოფენებისა თუ კოლექციების დაცვა-შენახვის ორგანიზაცია, ყოველივე ივანე ჭავჭავიძის ხელმძღვანელობით მიმდინარეობდა. აქვე უნდა აღინიშნოს მისი დიდი დამსახურება საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუშაობის საქმეში.

ახალგაზრდა მეცნიერთა გულიანკარი მემკვიდრეობა

ი. ჭავჭავიძის მოღვაწეობა სრულყოფილად არ გვეცოდინება, თუ არ შევხებით მის ღვაწლს კადრების მომზადების საქმეში. ი. ჭავჭავიძის კარგად ესმოდა, რომ ყოველგვარი წამოწყება, რაც არ უნდა დიდმნიშვნელოვანი იყოს ის, შეიძლება მარცხით დამთავრდეს, თუ ეს წამოწყება სათანადო კადრებით არ უზრუნველყოფილია.

როდესაც უნივერსიტეტის გახსნის საკითხი ი. ჭავჭავიძის სადღეისო ამოცანად ესახებოდა, იგი ამ საკითხს კადრების გამოიხატვით იწყებდა. 1911—12 წელს ჩატარებული ანკეტის ამოცანა სხვა არა იყო რა, თუ არა სათანადო კადრების არსებობის გამორკვევა. 1918 წელს, როცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი გაიხსნა, ი. ჭავჭავიძის უნივერსიტეტის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად კადრების მომზადება მიაჩნდა. ამავე დროს უნივერსიტეტს უნდა მოემზადებინა არა მარტო მასწავლებლები, არამედ სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგის სპეციალისტებიც. „არც ის გარემოება უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ჩვენს საქართველოს რესპუბლიკას მარტო მასწავლებლები არ სჭირდებიან, არამედ სხვადასხვა ბევრი სპეციალისტის მცოდ-

ნენიცი... ჩვენს ქვეყანას აქვს მუზეუმები, სამხატვრო გალერეა, არქივები, ბოტანიკური ბაღები, გეოფიზიკური ობსერვატორია მთავარი თავის განყოფილებებით, საკირონი არიან ქიმიკოსები ლაბორატორიებისა და ქარხნებისათვის და სხვანიც მრავალნი“.

უნივერსიტეტის 20 წლისთავზე თავის მოხსენებაში „უნივერსიტეტის დაარსებისათვის ბრძოლა საქართველოში“ 1938 წ. 25 მაისს ი. ჭავჭავიძე ილი ამბობდა:

„ძველი თაობა, რომელიც იწყებდა ამ საქმეს, სანახევროზე მეტად ახალგაზრდობისაგან შესდგებოდა. მათ გვერდში ამოუდგნენ თვით ამავე უნივერსიტეტში სწავლა დამთავრებულები, რომელთაც შესძლეს არა თუ მეცნიერების შეთვისება, რომელიც მათ შეძენილი ჰქონდათ, არამედ თავიანთი აქტიური მონაწილეობით შესაძლებლობა შექმნეს გაფართოებისათვის, მაგრამ ყოველ ჩვენთაგანს, მეტადრე მოხუცებულებს, უნდა ახსოვდეთ, რომ „იგი წავა და სხვა მოვა ტურფესა საბაღნაროსა“. ძველმა თაობამ უნდა იზრუნოს იმაზე, რომ ტურფა საბაღნარო ტურფა საბაღნაროდ დარჩეს. ეს შესაძლებელია მხოლოდ ახალი, კარგად მომზადებული კადრების შექმნით, რომლებიც არა თუ ჩამოუვარდებიან ამ ძველ თაობას, არამედ ძველ თაობაზე უკეთესები იქმნებიან“.

ი. ჭავჭავიძე ილი მასწავლებლობას დიდად აფასებდა და ამავე დროს მათ დიდ საპასუხისმგებლო მოვალეობას აკისრებდა. 1925 წ. იგი წერდა: „მასწავლებლის მოწოდება და წოდება იმდენად მაღალი და დიდია, რომ ის, ვითარცა მომავალი თაობის აღმზრდელი, საუკეთესოდ და ფართოდ უნდა იყოს განათლებული, თავისი სპეციალობის მეცნიერების უკანასკნელ მიღწეულობათა მცოდნე და მისი წარმატების თვალყურის მდევნელი. მხოლოდ ასეთი პირი აასრულებს პირნათლად თავის მოვალეობას“.

ი. ჭავჭავიძე ილი განსაკუთრებულ მოთხოვნას უყენებდა იმ ახალგაზრდობას, რომელიც სამეცნიერო მუშაობის ასპარეზზე აპირებდა დარჩენას. 1921 წლის 23 ნოემბერს უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოზე აყენებდა მოთხოვნას: დოქტორის ხარისხი ისეთ პირს უნდა მიეცეს, რომელსაც გარკვეული სამეცნიერ-

რო მომზადება აქვს, იცის ერთ-ერთი ევროპული ენა და ამას-
თან ერთად: ჩვენს მიზანს შეადგენს, რომ დოქტორის სამეცნიერ-
ო ხარისხი მხოლოდ ისეთ პირთ მიენიჭოთ, რომელნიც თა-
ვიანთ ძალ-ღონეს ქართული მეცნიერების წარმატებას შეაღე-
ვენ და მისი გამდიდრებისათვის იმუშავებენო.

სამეცნიერო კადრების მომზადება ძირითადად ასპირანტუ-
რაში ხდება. ი. ჭავჭავიძე იყო არა მარტო დიდი ნდობით უყუ-
რებდა და იმედით შესცქეროდა ასპირანტებს, არამედ დიდ მო-
ვალეობასაც აკისრებდა მათ.

რადგან ი. ჭავჭავიძელის აზრს ასპირანტების შესახებ ჩვენი
ახალგაზრდობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს,
ამიტომ საჭიროდ მიმაჩნია ვრცელი ამონაწერები მოვიტანო
მისი მოხსენებიდან: „სამეცნიერო მუშაობა ბედნიერებაა. ეს
ისეთი ბედნიერებაა, რომელიც ყველას ხვედრს არ წარმოადგენს
და ვინც ისეთი ბედნიერია, რომ ბუნებისაგან დაჯილდოებულია
ნიჭით, რომ მას აქვს ნებისყოფა, მას აქვს აგრეთვე გატაცება, ის
უნდა გრძნობდეს, რომ ის ვალდებულია გადაუხადოს იმ ერს,
რომლისაგანაც ის წარმოშობილია. აი ამ გრძნობას, შეგნებას არ-
დაივიწყებს ის ახალგაზრდობა, რომელიც უმაღლესი მეცნიე-
რების შესათვისებლად ემზადება... პარტია და მთავრობა გან-
საკუთრებულ პირობებში აყენებს ახლა ასპირანტებს. ჩვენს
დროს სრულებით წარმოუდგენელი იყო, რომ ასე უხეად სტი-
პენდიებით და ყოველმხრივ ყოფილიყო უზრუნველყოფილი.
მაშინაც. როდესაც ამბობდნენ, რომ ხელის შემწყობი გარემო-
ება არ არის და ვერ ვმუშაობ, უნდა მოგახსენოთ არ მჭეროდა
და არც ეხლა მჭერა; ვისაც საქმე უყვარს, ვისაც სურს მუშაო-
ბა, ავადმყოფობის დროსაც იმუშავენ. მე მინახავს ადამიანი
რომ მწოლიარე ავადმყოფი იყო და კალამი არ გაუგდია ხელი-
დან უკანასკნელ წუთამდე. ეს შეგნება უნდა ჰქონდეს იმ პირს,
რომელიც გადასწყვეტს, რომ მას შესაფერი უნარი აქვს, რომ
მეცნიერებას შესწიროს თავისი ძალ-ღონე და გადაუხადოს სამა-
გიერო იმ ქვეყანას. იმ სახელმწიფოს, რომელმაც შეუქმნა მას
შესაფერისი პირობები მეცნიერული მუშაობისათვის“.

უბადლო იყო ი. ჭავჭავიძე როგორც აღმზრდელი და მო-

ქალაქე, საკმარისი იყო აღამიანი მას გასცნობოდა და მისით
სამუდამოდ იხიბლებოდა.

მართალი იყო აკადემიკოსი ა. შანიძე, როდესაც ი. ჭავჭავაძის
შვილის კუბოსთან წარმოთქვა: „დიდო ივანე! შენს მოწა-
ფეებად სთვლიან თავს არა მარტო ის პირნი, რომელნიც შენი
უშუალო ხელმძღვანელობით მუშაობდნენ (ისტორიკოსები,
ენათმეცნიერები, ფილოლოგები, ლიტერატურის ისტორიის
მკვლევარნი, ხელოვნების ისტორიკოსები, არქეოლოგები ან
ეთნოგრაფები), არამედ მეცნიერების სხვა დარგის წარმომად-
გენლებიც: ბუნებისმეტყველები და სხვანი“.

ივანე ჭავჭავაძის შვილის მიერ აღზრდილნი დღეს გამოჩენილი
მეცნიერები არიან. მათი სახელი დღეს დიადი საბჭოეთის მილ-
მაც იხსენიება.

დღითი დღე სულ უფრო და უფრო ნათელი ხდება იმ მე-
მკვიდრეობის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც ივანე ჭავჭავაძის
შვილმა დაგვიტოვა.

ძველი ქართველი ფილოსოფოსის ენით რომ ვთქვათ:

„ყოველი წერილი ძეგლი არს მეტყუელი, გამომაჩინებელი
აღმწერელისაჲ საუკუნოდ, რომელისამე საქმეზელყოფად, ზო-
ლო სხვსა განსაქიქებლად“.

ივანე ჭავჭავაძის მდიდარი მეცნიერული მემკვიდრეობა
ყოველთვის დარჩება დიდი მეცნიერის საქმეზელყოფად.

შ ი ნ ა ა კ ს ი

მშობლები, ბავშვობა და ყრმობა, გიმნაზიის წლები	5
ივანე ჯავახიშვილი რუსეთში	
პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტი	11
ივანე ჯავახიშვილის დატოვება უნივერსიტეტთან საპროფესოროდ მოსაბზადებლად	14
სამაგისტრო გამოცდები	15
საკვალიფიკაციო სამეცნიერო მივლინება საზღვარგარეთ .	15
მოგზაურობა სინას მთაზე	18
პედაგოგიური მოღვაწეობა პეტერბურგის უნივერსიტეტში .	18
პეტერბურგის უნივერსიტეტის „ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრე“	20
საჯარო ლექციები	26
1917—1940 წლები	32
ივანე ჯავახიშვილის ბეცნიერული მემკვიდრეობა	
ქართული წყაროთ მცოდნეობა	40
საქართველოს ისტორია	66
ქართული ისტორიული გეოგრაფია	68
ქართული არქეოლოგია	94
საქართველოს ეკონომიური ისტორია	101
ქართული სამართლის ისტორია	113
ივანე ჯავახიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობის ზოგადი დაზისიათება	120
ივანე ჯავახიშვილის საზოგადოებრივი მოღვაწეობა	
თბილისის უნივერსიტეტის დაარსება	123
საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი	130
ახალგაზოდა მემკვიდრეთა გულისხმიერო მგვობარი	134

რედაქტორი კ. გრიგოლაძე

მხატვარი ი. ჯიშყარიანი

მხატვ. რედაქტორი გ. დოკი

ტექნორედაქტორი მ. მეძმარიაშვილი

კორექტორი ლ. ერისთავი

გადეცა წარმოებას 26/XI—59; ხელმოწერილია

დასაბეჭდად 16/II—60; ნაბეჭდი თაბაში 9;

სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბაში 5,97

ფასი 3 მან. 60 კაპ.

შეკვ. № 1277

ტირ. 5.000

საქ. კპ ცკ-ის გამომცემლობის ა. ფ. მიასნიკოვის სახ. სტამბა
„ზარია ვოსტოკა“, თბილისი, რუსთაველის გამზ., 42.